НА ВОГНІ СВЯТОМУ СПАЛИМО РОЗЛУКУ

Повість-феєрія

Дума перша

БОЯН

Тяжко бути бояном у слов’янському краю. Та й хіба всякий ним стане? Ступить на стежку пісні й думи лише той, хто перейде безодню відчаю і смерті. Перейде і збереже у серці правічне полум’я віри в любов і глибинну вартість життя.

Ця дума про такого співця.

У муках і тривогах народилася його слава. Почнеться наша розповідь від тих днів, коли він був ще тільки легковажним, веселим, натхненним юнаком.

Звали хлопця Диводаром. А чому? Бо знайшли його мандрівні вої слов’янські на високій могилі в Дикому Полі. А було так. їхала лицарська дружина послами від братерства Хортицького, що за порогами словутинськими, до чорногорських ведунів-дивів, котрі з давніх-давен втаємничувалися на Дивській Полонині і доступні були для зустрічі лише тому, хто дорастав мудрістю і мужністю до цих казкових істот. Так от, відрядили отамани братчиків у далеку дорогу, давши щире напуття і благословення найстаріших характерників-волхвів. На третій день путі і сталася пригода, про яку тут згадано.

Коні поволі ступали звіриними стежками поміж високотрав’ям, що сягало буйноквіттям вище голів вершників. А коли праворуч вигулькнула з хащів могила, передній кінь тихенько заіржав.

— Чого тобі, Вогнехресте? — запитливо схилився до гриви коня Гарипал, чільний лицар.

Кінь знову заіржав. Вої притихли, вслухаючись у шепіт степових бур’янів та чагарів. У сюрчання коників улився дитячий плач, що чувся від могили. Гори-пал пришпорив коня і помчав туди. Майже на вершечку могили, в кубелечку з тирси-трави лежало голісіньке дитя. Відчувши, що хтось є поруч, воно зарепетувало.

Взяли його лицарі з собою, вважаючи, що то добрий знак долі — врятувати від загибелі беззахисне створіння. Погомоніли між собою, подивувалися, хто б то міг залишити в Дикому Полі дитя на вірну смерть, та й порішили: не інакше, як дарунок від блакитного виднокола, від кумира Зоре-Дива, а то й від самого Сонця — Яр-Дива. Тому й назвали хлопця Диводаром…

Ціле літо й осінь добиралися братчики до Чорних Гір. Багато країв перетинали вони, багатьох людей бачили. Не всі дружньо стрічали мандрівних воїв, інколи на лісових або гірських стежках зав’язувалися жорстокі герці. Дзвеніли мечі, грізно іржали бойові коні і лилася гаряча кров на спраглу землю. Знову йшли далі лицарі, лишивши десь на рівнині чи в кам’янистій долині високу могилу над впокоєним товаришем, як пам’ятку його вірності й доблесті.

Тисові та букові ліси на чорногорських схилах вкривалися позолотою і осіннім багрянцем, коли вступив бойовий гурт побратимів у Ведунську Долину, з якої стежка вела прямісінько на Дивську Полонину. Зупинив їх гучний голос, що докочувався невідомо звідки і тривожно відлунював понад скелями:

— Зупиніться, вої, і скажіте — хто ви?

Переглянулися лицарі між собою, і Горипал гучно відповів:

— Перелітні птахи!

— Звідки й куди? — наполегливо гриміло в горах.

— З вирію у вирій!

— Де маєте спочити?

— На Дивській Полонині.

— Хто такі Диви?

— Останні вартові Святого Багаття.

— Стежка перед вами, вої. Хто вийшов із казки, хай повернеться в казку…

Почувши ці слова, Горипал торкнув повід. Вузькою стежкою, понад прірвами й гримлячими потоками, братчики незабаром дісталися полонини. На кам’янистому виступі їх вітало велетенське багаття з вікових стовбурів сухого тису. Довкола вогню стояли у колі Ведуни-Диви, про яких племена Слов’янщини оповідали найхимерніші казки та легенди.

Вої залишили коней біля останніх дерев, що оточували сторожею велетенський майданчик, і повагом наблизилися до багаття. Всі Диви були вбрані у довгі полотняні сорочки — білі-пребілі, багато з них мали сиві бороди, проте значна частина виділялася могутньою молодечою статурою і юними лицями. В кільці таємничих осіб вирізнявся велетень з гривою сивого волосся, що спадало аж до пояса. Він пильно дивився на прибулих лицарів, і погляд Дива мінився розмаїтими барвами — то іскрився смарагдом, то наливався нічною імлою.

Горипал, несучи на руках Диводара, попрямував до таємничого велетня і зупинився за кілька кроків від нього. Принишкле кільце воїв згромадилося за ним. Послання й подарунки від характерників та отаманів Хортиці лицарі поклали перед вогнем.

— Вартовим Святого Багаття — вітання від Словути, — урочисто мовив Горипал. — Ми і ви — діти однієї Родини!

— Ми і ви — одного духу! — відгукнувся велетень.

— На шляху до Дивської Полонини, — вів далі Горипал, — Зоре-Див послав нам дарунок — живу душу. Благословіть, Святі Диви, юного Диводара, і хай це буде знаком того, що стежка між онуками та пращурами вічно збережеться…

— Добре сказав, синку, — похвалив велетень і, прийнявши малого найду з рук воя, підняв його над полум’ям. Всі Диви простягнули долоні до дитини, благословляючи його. — В самотині Дикого Поля зустріли ви Диводара. Самотнім і пройде він поміж чагарями життя. Тяжка доля судилася хлопцеві. Проте ім’я вашого вихованця, вої, не забудеться доти, доки стоятиме білий світ і житимуть в нім люди…

Тривожно вислухали таке дивне пророцтво лицарі, переглядаючись поміж собою, і мовчки прийняв дитя від старого Дива Горипал.

Кілька днів спочивали посланці від тяжкої путі, розмовляли з Дивами у затишній печері біля Вічного Вогню. Диводар ще не міг розуміти, про що йшлося у товариських бесідах, він зачаровано розглядав на стінах печери зображення кумирів — покровителів Слов’янщини, милувався грайливими язиками жертовного вогню, на якому згорав пахучий гірський ялівець, і виспівував щось лише йому відоме.

Минуло багато літ.

Лицарі-братчики ще кілька разів мандрували до Хортиці й назад, з боями і втратами долаючи тяжкий шлях. А Горипал всі ці роки лишався разом з Диводаром на Дивській Полонині. Він став юному найді батьком, товаришем, вчителем. Згодом бесіди біля вогнища стали зрозумілі хлопцеві: в них розкривалася для молодечої свідомості доля рідної землі, слов’янських племен, які виборювали своє буття поміж кипіння різноголосих народів. Часом Диви оповідали казки й легенди про далеке минуле білого світу, і тоді Диво-дар, затамувавши подих, мандрував у таємницю інших часів і просторів — тривожну, але хвилюючу й жадану. І почав розуміти юнак, чого бажають мудрі Диви, чого прагне пестун Горипал і характерники зі священного острова Хортиці.

Довкола Слов’янщини виникали могутні королівства, князівства, імперії, царства. В свої водокрути вони захоплювали безліч молодих племен і народів. І багатіли володарі, нагромаджуючи скарби в підземеллях веж та городищ, а потім озброювали дружини, щоб захистити свої багатства від жадібного ока інших завойовників.

Ведуни-Диви посилали увсебіч мандрівних лицарів, щоб передати Слов’янщині дружню й щиру пересторогу: воля — найбільший дарунок Зоре-Дива. Всі скарби землі не зрівняються з нею. Не віддавайте волі жодним володарям. Як орел, втративши крила, стане жалюгідною куркою, так і лицар, віддавши волю навіть найпишнішому, найвеличнішому володареві, стане смердом, гречкосієм, холопом. Бо саме так прозивають упокорених трударів бояри й царі.

— Користуйтеся дарунком вільної землі, — закликали Диви. — Що посієте — жніть самі. Ви і діти ваші. А щоб ворожа рука не сягнула вашого плоду, посилайте синів своїх до мандрівних воїв. Братерство єдинокровних лицарів захистить ваші городища і селища від чужинців. Згадайте Троянпільську руїну: доки трояни оберігали спільність духу і помислів, доти земляні вали були надійними кордонами. Впустили до серця чужинецькі звичаї та богів — розпалася прадавня потуга, троянські сини стали перегноєм на ворожих полях. Пора відновити, відродити дух предковічної волі Трояна.

Диводарові до серця припав той заповіт, він напоював ним єство своє, свідомість, чуття. Диви теж полюбили кмітливого хлопця і потроху передавали йому приховану від звичайного люду мудрість пращурів.

Настала пора, коли Горипал з братчиками знову рушав до рідного Словути. Поруч з ним на білому коні гарцював не підліток, а сильний і мудрий юнак, сповнений глибокого розуміння людей і світу.

Для проводів лицарів зібралися всі Диви. Стояли вони — сивобороді й юні — на священному майдані біля печери, а між ними й лицарями палахкотіло багаття. Довгі сорочки з найтоншого полотна підкреслювали спокій мудреців, урочисту заглибленість у себе і дивний смуток. Найстаріший ведун Тайно-Див довго дивився на Горипала, на його молодого супутника Диводара, і на чолі його залягла глибока зморшка тяжкої думи. Що він бачив за кремезною постаттю старшого лицаря, що йому ввижалося за ясним променем Диводарових очей?

Промовчав про щось втаємничене правічний Див, а звернувся з прощальним словом до всіх лицарів. І мовив так:

— Діти мої! Між нами й вами — пречистий вогонь. То наше життя, дух і розум. Хай же очистить він моє слово від мізерності, хай розтопить у ваших серцях все, що заважає мудрості ввійти до душі. Перед далекою мандрівкою марні довгі повчання, проте варто сказати заповітне слово. Хай воно буде живою водою для тих воїв, котрі стануть колись на суд своєї останньої миті.

Перше моє слово таке: і мертвий орел краще, ніж живий шакал.

Друге слово: ліпше малесенька іскра, ніж гора попелу.

Третє слово: і живих — ще нема, і мертві — живуть.

Четвертий заповіт: всі громовиці завершуються тишею.

Шосте слово: лише мудрість не іржавіє.

Останній заповіт: запали полум’я в серці і повернися до Яр-Дива.

Я все сказав, діти мої! Хай Правічні Матері обережуть вас в путі!

Покинули вої священні Чорні Гори. Минули хорватські землі. Заглибилися в Карпатські гори, в глибокі ущелини, в предковічні хащі. Пробиралися над громовими водоспадами, перетинали віковічні завали.

Горипал вів лицарів потаємними стежинами, обминаючи відомі кочовим племенам перевали. І все-таки сталася лиховісна пригода: в горах над Дністром перестріло їх чималеньке військо. Горипал глянув довкола і збагнув — сутички не уникнути.

— Гей, браття, — сказав стримано старший лицар. — Дарма старалися ми дістатися рідної землі тихцем. Що станемо діяти?

— Нас двадцятеро, — мовив лицар Славобор. — Їх же я виджу близько сотні. Та ще — гляньте! — позаду шлях відрізано. Там теж з тридцятеро воїв. Нам не пройти!

— Яка рада?

— Спробуємо обійти ворожу лаву праворуч. По грунті…

— Коні зірвуться, — озвався хтось із старших воїв. — Та й хіба гоже нам на виду у чужинецьких дружинників повертати в кущі?

— Вояцьке слово, — кивнув Горипал, скупо всміхнувшись, а від тої мови затремтіло серце в Диводаро-вих грудях, бо він збагнув — буде бій! Тайно-Див хіба даремно на прощання дав напуття: і мертвий орел краще, ніж живий шакал!

— Він сказав ще й інше, — додав Славобор, пересуваючи ближче до коліна сагайдак з бойовими стрілами. — Він сказав, що й найгостріший меч ламається!

— Крицевий меч, — згодився Горипал, уважно спостерігаючи за своїм вихованцем Диводаром: чи здригнеться, чи зблідне перед першим своїм боєм? — Зате хіба щербиться меч мужності? Та й де взяти часу для вибору, браття мої бойові? Ворог наближається, і марно чекати пощади від нього. Пам’ятайте ж іще одне слово преславного Дива: і живих — ще нема, і мертві — живуть! Гей, лицарі, за мною!

Заіржали коні, грізна луна покотилася в ущелинах, воїни помчали навстріч славі й смерті своїй. Люто засичали стріли, пущені на скаку воями в купу ворогів. Почулися крики, злобне ревище. Хмарою стріл осипали напасники лицарів. Щитами затулялися від того смертоносного граду братчики, а коли врізалися між лави супротивників, то вихопили широкі двосічні мечі.

Страшна була січа. Кривавий туман котився перед очима Диводара. Стихія герцю несла його на громохкій лютій хвилі, мішанина ошалілих облич, розгарячених коней, блискучих клинків спліталися в яру пісню жорстокого бою, і він забув про втому. Летів поруч свого наставника Горипала, прокладав для нього шлях поміж купою ворогів, хотів оберегти від злої рокованості. Старший лицар бачив те звитяжне завзяття юнака, і втіхою горіли його очі, проте інколи він суворо гукав до нього, зауваживши, як хлопець безтямно кидається в найгустішу лаву:

— Гей, синку, бережися! Бережися, коханий Диводаре!

Втративши п’ятьох лицарів, проскочили братчики ворожий заслін. І сховали б їх високі гори, густі хащі, та приготували напасники завчасно пастку для мандрівних воїв — перегородили стежку віковими ялицями. Зупинили лицарі зморених коней, перезирнулися.

На узгір’ях — обабіч долини — стояли озброєні дружинники, на тім боці завалу люто реготали спішені вої, а позаду, понад потоком, насувався основний загін переслідувачів.

— Настала пора, браття, — спокійно озвався Горипал, — приєднатися нам до вічносущої дружини Яр-Дива. Згадаймо ж останній заповіт старого Ведуна: запали серце і повернися до Яр-Дива!

Він обняв Диводара, погладив шорсткою долонею закривавлену щоку хлопця.

— Жаль, синку, що мало пожив ти на світі…

— Дарма жаліти, батьку! — ясно всміхнувся Диводар. — Скільки б ніч не наставала, а сонячний Яр-Див знову встає над світом. Та й серед ночі сяють зірки!

— Гарно одвітив, синку, — похвалили старі лицарі. — Віднині вихованець і чура Горипала — наш бойовий брат. До ясного краю пращурів увійдеш бойовим лицарем!

Знову кипів бій. І лилася кров. Падали змучені коні, а з ними й знесилені вої. Купами лягали ороги від мечів словутинських, та все менше лишалося братчиків, все лютіше кидалися на сміливців чужинці. Під вечір лишилися Горипал з вихованцем удвох, всі братчики полягли.

Ледь підіймалися руки, забивало подих від випарів крові, і коли чужинецькі вої накинули аркани на лицарів, ті вже не опиралися. Впали на кам’янисту землю і поринули в безтяму.

Їх кудись везли, чулися вигуки, сміх, бойові пісні. А потім — затхлий сморід кам’яниці. І тиша.

Отямився Диводар від гострого болю в грудях. Стогнучи, звівся на ноги. В сутінках розгледів, що кинули їх до якоїсь старовинної кам’яниці з вузькими віконними отворами. По стінах зеленів мох, на плескатий камінь дзвінко падали краплі води, з щілини сочилося джерельце. Юнак зрадів, жадібно напився, сполоснув обличчя. Оглянувся. Поруч з ним лежав у тяжкому забутті Горипал. Лице у воя було чорне, розпухле, довге сиве волосся злиплося від крові, все тіло порубане. Диводар хутенько набрав води в пригорщі, хлюпнув на Горипала. Той судомно зітхнув і розплющив очі. Довго дивився довкола, наче намагався усвідомити, де він. Потім в погляді старого воя пробігла тінь скорботи.

— Полон, — прошепотів він. — Ганьба…

— Надія, — відповів Диводар. — Ти мене навчав, що завжди поруч з нами — надія. Вічно жива…

— Правда, — кивнув, болісно всміхнувшись, Горипал. — Лише надія. Проте вороги жорстокі. Ти бачив? У нас ні меча, ні друга…

Диводар почав обходити кам’яницю. Сходи, змуровані з грубезних гранітних брил, вели до дверей, окутих бронзою. В щілини віконниць видно було похмурі бойові вежі, покручену гірську дорогу, хащі предковічного лісу в долинах і на схилах, а подекуди поміж скелями поблискувала течія чималенької порожистої річки. Інколи на дорозі з’являлися вершники у вовняних накидках, з бронзовими шоломами на головах. Вони з гуркотом проскакували дерев’яний міст, прямуючи до укріплених веж. Зійшло сонце, весело заіскрилася вода в потоці, на протилежному березі шалено загукала дітвора, завівши якесь грище.

Горипал дошкутильгав до віконниці, довго дивився вниз, чоло в нього болісно морщилося, руки безсило звисали донизу.

— Навіщо нам зберегли життя, батьку? — обізвався нарешті юнак. — Чому не вбили?

— О, це просто збагнути, — відповів Горипал. — Без користі володарі нічого не діють. Гадають, що ми піддані чи діти якогось короля або князя, певно, вимагатимуть викуп. А дізнаються, що марна сподіванка на викуп, одразу кинуть на харч шакалам, будь певен!..

Сонце підбилося вже досить високо, як за ними прийшли два вої з списами. Жестом наказали виходити. Обличчя в них були байдужі, замкнуті, між густими бородами та кошлатим волоссям виділялися тільки колючі чорні очі.

Спустившись крутими кам’яними сходами на просторий майдан, полонені зайшли до високої зали, заставленої розмаїтими кам’яними бовванами. Посередині того помешкання у заглибині горів вогонь, а поруч, на золотому престолі, сидів повелитель, це видно було по всьому: обабіч стояла варта, радники, біля ніг володаря бавилися два хлопчики, подібні один на одного, як дві краплі води, — певно, то були близнюки, діти повелителя. Той, хто сидів на престолі, похмуро й трохи іронічно оглянув закривавлених воїв.

— Хто ви?

— Вільні лицарі, — з гідністю відповів Горипал. — Сини Хортицької твердині. Либонь, чув про таку?

Варта володаря заколихалася, мов чагарі під вітром, на суворих лицях зазмійилися усмішки, сам правитель хрипко зареготав, згрібши в широку долоню чорно-сиву бороду.

— Вільні лицарі? Ха-ха-ха! Де ж ваша воля?

— І орел може вмерти в полоні, — гостро одказав йому Горипал, — проте він не стане домашнім псом!

Володар спалахнув гнівом, але стримався, лише брови його хмарами нависли над очима, напоєними жорстокістю.

— Ти мужній, визнаю. І твій молодий супутник достойний бути в моїй дружині. Я сам бачив бій, хвалю! Ваш володар може пишатися такими воями. Звідки ви, хто, чиї діти? Я візьму викуп за вас, певен, що батько не відмовиться дати найбільший скарб за таких звитяжців. Я чекаю, говоріть...

Горипал сумовито осміхнувся, оглянув свою розідрану сорочку, розрубані мечем шкіряні ногавиці, зітхнув, розвівши руками.

— Я вже тобі сказав: ми — діти Хортицької твердині, де нема ні володарів, ні рабів. Все наше багатство — з нами, о володарю цих країв! Панцир твої вої, певно, забрали від нас вночі, мечі лишилися на полі герцю. А володаря земного ми не маємо, наш повелитель — сонцеликий Яр-Див! Ось він — сяє у вікні. То найбільший скарб світу, ти теж користуєшся з нього!..

Аж заніміли радники й чатові, слухаючи ту нечувану мову. Та повелитель — на диво! — не розгнівався, лише обличчя в нього посіріло та глибоко в очах зажевріло багаття прихованого шалу.

— Любо мені слухати мудрі слова, — хитнув густою бородою володар. — Що ж, хай буде так. Вірю тобі. Такі вої хіба можуть промовляти брехливі речі? Тим краще. Не маючи володаря земного, ви не зв’язані словом, присягою, вірою, скарбом. Станьте моїми вірними дружинниками. Допоможете мені навіки утвердити волю мою поміж чужими племенами. Чи збагнули? Дарую вам волю і ласку — бути воями славетного війська!

Перезирнулися Горипал з Диводаром, і зрозумів юнак, що останні стежки до волі й життя за якусь мить буде одрізано. Проте який у них

був вибір? Лише одна-єдина відповідь. Глянувши на ясний промінь сонця, що падав з високої віконниці, старий лицар сказав:

— О чужий володарю, хіба волю ти нам жадаєш подарувати? Така воля, така ласка — ганьба для вільного лицаря! Птахові місце або в дивоколі поміж хмарами, або в могилі. Клітка — навіть найкоштовніша — осоружна птахові. Лише правдиву волю я прийму. А втім, навіть це ти безсилий подарувати, бо сам хіба маєш волю? Ти — раб і полонений свого царства, війська, землі і багатства, награбованого в походах. Куди тобі подітись від того? А я — вільний, і навіть смерть — лише останній дарунок волі для мене. Ти збагнув, о чужий володарю?

Заричав від пекельного гніву повелитель, скочив з трону, схопившись за держак меча. Та великим зусиллям стишившись, важко насупився і довго думав про щось, дивлячись під ноги. Затамувавши подих, чекала варта, збентежено завмерли біля престолу близнята, злякано позираючи на обшарпаних чужинців.

— Гаразд, — зрештою хрипко озвався володар, і зморшки розгладилися на його темному чолі. — Ви вільні, визнаю! Хто не злякався сили, той зберіг нескорений дух. Проте ствердіть свою волю мудрістю й мужністю. Приготую для вас випробування. Витримаєте його достойно — йдіть, куди забажаєте, мої дружинники вас пальцем не зачеплять. Чи згода?

— Згода, — помовчавши, одвітив Горипал і довго дивився в очі повелителю, але той зустрів погляд лицаря спокійно й трохи усміхнено-іронічно. — Вірю твоєму слову. Показуй, що маємо робити.

Полонених привели вузькими напівтемними переходами до кам’янистої площини, оточеної звідусюд мурованими стінами, на яких стояли вартові з луками і списами. Вгорі синіло блакитне склепіння дивокола, перед ними тьм’яно поблискували стрільчаті двері, окуті

химерним металевим узором. Вгорі з’явилася постать володаря, цікаві личка близнюків виглядали з-за його спини.

— Йдіть по одному, — звелів володар, — і хай ваш Яр-Див спробує оберегти вас!

— Синку, не бійся! — мовив Горипал, обнімаючи юнака. — Коли що — жду тебе в сонячнім краю!

Лицар зник у вузькому отворі, двері глухо гримнули, ніби чавкнула велетенська паща. Хлопець з острахом чекав, що ж буде далі, і знемагав від таємниці. Не смерть страшна, не бій, не катування, не муки, а невідомість, що очікує людину в майбутті.

— Рушай! — нарешті крикнув йому вартовий згори.

Диводар з великим зусиллям відчинив двері, ступив кілька кроків у маленьке приміщення. Там стояло два чорношкірих вої могутньої статури, котрі мали на собі лише напоясники. В їхніх руках блищали короткі мечі, якими вони ритмічно сікли повітря, залишаючи вузесенький прохід від дверей до іншого виходу.

— Пройдеш цілим — щастя твоє! — почувся голос володаря.

Диводар вагався лише мить: адже Горипал пройшов! Чого ж боятися? Коли він мертвий — юнак теж піде за ним. А якщо пройшов щасливо — доля обереже й Диводара!

Блискавично пересік хлопець крицевий бар’єр, лише на плечі в нього лишився кривавий шрам. Одразу ж ускочив він до сусідньої зали і жахнувся. До нього наближалися, грізно рикаючи, два гігантські плямисті звірі.

— Сміливіше, синку! Сміливіше! — почувся далекий голос Горипала від протилежних дверей. — Глянь їм у в очі і сміливо йди!

Запломеніли очі юнака безстрашністю, рушив він навстріч хижакам. Звірі на якусь мить розгублено зупинилися, і цього було досить, щоб юний лицар вже опинився за окутими дверима.

Нарешті він знову на майдані, під променями осіннього сонця. Перед ним стіл, на столі два келихи з вином. Диводар, глянувши на володаря, збагнув: у одному келиху — отрута. Горипал усміхається підбадьорливо, він випив свою частку, він живий.

Юнак сміливо випив келих, що стояв ближче до нього. І по нахмуреному обличчю правителя зрозумів, що лишився живий.

— Справді, ви діти волі, — скупо осміхнувшись, озвався володар. — Ваші кумири оберегли вас. Ідіть, куди знаєте, ви вже не полонені.

Їх привели на крутий берег річки. Зупинилися біля ветхого містка. На тім боці їжачилися хащі смерек і ялиць, кликали до себе, манили спокоєм, затишком, волею. Щось здригнулося в серці Горипала, він зволоженим поглядом зиркнув на володаря.

— Ще не вмер у тобі лицар, чужий повелителю, хай же діти твої підуть стежкою волі, яку ти даруєш нам!

Помовчав володар, одвернувся, махнув рукою:

— Ідіть!

Горипал рушив по хисткій споруді. Ледве сягнувши середини ріки, провалився. Схопившись за краї містка, докірливо глянув на правителя і прохрипів:

— Ось твоє слово… твоя вірність…

— Я допоможу тобі, батьку! — крикнув Диводар, пориваючись до нього. — Я зараз!

— Не смій! — гаркнув повелитель, і хмара стріл перепинила шлях юнакові. — Хай рятує його воля, він на неї так покладався!

— О мій синку, — знемагаючи від напруги, мовив Горипал. — Не вір володарям! У кого влада в руках — той насильник! О юначе! Будь лише соколом волі! В дивоколі, за хмарами, тебе не сягнуть жодні тенета!..

Ослабли руки звитяжця, впав він у прірву, вдарився головою об замшілий валун, закривавилася вода і понесла покалічене тіло пінистим річищем у далечінь.

Правитель зареготав, поблискуючи жовтими рисячими очима:

— І цьому жовторотому дайте жадану волю! Тільки перед тим випечіть очі! Ха-ха! Хай летить сліпий сокіл у небо! Ха-ха-ха! Хай летить!

Закричав, затіпався в дужих руках Диводар, та годі було опиратися. Вогнисті блискавиці впилися в очі, змели сонце, синє дивоколо, весь білий світ. Розкрилася багряна безодня, дихнула полум’ям, затопила юнака морем болю.

Його вкинули у хисткий човник, штовхнули на воду. Бурхлива течія підхопила, понесла. Ще довго переслідував його несамовитий регіт насильників, чи, може, то шаленіли пороги, змагаючись з пінистими хвилями, чи грози лютували далеко в горах? Диводар відчував лише одне: світ — безмірна мука, котрій немає кінця…

Біль надірвав міру відчуття, свідомість знемоглася і покинула юнака. А натомість прийшли видіння. О щастя! Він знову бачить! Те —

попереднє— лише мара. Ось поруч з ним — вірні лицарі, любий наставник Горипал, всі вони оружні, на конях. Тільки чому засмучені мужні вої? Чом схилилися донизу лиця, а з очей капають криваві сльози? Юнак кричить від жаху, кидається до товаришів, хоче обняти, а вони кам’яніють, покриваються темно-зеленим мохом, вростають у землю. І знову хлопець самотній, під поглядом безмежного дивокола. Ба ні! На обрії рояться хмари ворогів, вони наближаються, все тісніше кільце, і куди від них податися? Хіба лише за хмари? Та й дивоколо сповите багряним полотнищем, з нього капле кров, і кожна крапля падає на Диводарове чоло, ніби розтоплена бронза.

Плив юнак через море муки і не міг переплисти.

Скільки так було — хто міг сказати?

А коли вернулася тяма, довкола пливла тиша і рожева імла. Тупий біль довбав голову. Ніби два чорні ворони сиділи на ньому і клювали в ті місця, де колись були очі. Спалахнула блискавиця розуміння: о Яр-Диве, це ж він навіки осліп! Нічого більш не побачить: ні ясного дивокола, ні любих зірочок, ні лагідних квіточок на луках, ані вогнистого сонця.

Диводар заридав у відчаї, охопивши долонями обличчя. Сльози зросили рани очей, посилили пекучу муку. Не в силі стримати страждання, юнак перехилився з човна, зачерпнув води з потоку, плеснув у обличчя. Трохи полегшало…

Довкола ніжно хлюпала хвиля — лагідно, заспокійливо. Чомусь у пам’яті зринули слова старого Тайно-Дива: "Всі громовиці закінчуються тишею…"

Здивувався, чому згадалося саме це слово, намагався осмислити мудрі речення, а в болісній червоній імлі невідступно супроводжували його уважні й сумовиті очі правічного ведуна. Розмотувався клубок думки, соталася нитка уяви. Що ж тепер діяти? Куди подітися? Сліпий,

безоружний, мізерний. Якби ще десь там, над Словутою, можна дістатися порогів, знайти лицарів-воїв. Вони б прийняли, приютили. Та як знайти шлях до рідних родів-племен? Хто проведе, хто нагодує?

Човен плив за течією. Відчувалося, що річка заспокоїлася, гори лишилися позаду, десь здалека долинали дитячі крики, іржання коней. Потім знову все заспокоювалося, тільки над потоком з різким карканням літало вороння та в надбережних гаях виспівували безтурботні птахи.

Десь внизу гримнуло. По воді сипонули краплі дощу. Під вітром захвилювалася ріка. Човен погнало кудись до берега. Над головою стьобнув грім, оглушивши юнака. "Може, кинутися у воду, доки вирує гроза, і одразу покінчити з мукою?" — подумав Диводар.

Човен зупинився, ткнувшись носом у щось тверде. Дощ полив як з відра. Грім гуркотів, не втихаючи ні на хвилю. Від берега пливли тугі струмені пахощів — хвої, грибів, диму.

"Хтось палить вогнище", — подумав хлопець. Гроза котилася вдалеч, дощ раптово перестав. Юнакові стало холодно, він спробував звестися на ноги.

— Хто там? — почувся старечий голос від берега.

— Хіба не видите? — якимсь морозним голосом відказав юнак.

— В тім то й річ, що не виджу, — відповів голос. — Я сліпий.

Стріла кольнула в серце хлопця. "Сліпий". Як же це? Чому він потрапив до такого, як сам?

— Хто ж ви? — тремтячи від хвилювання, запитав Диводар,

— Мене тут всі знають, — озвався голос. — Хіба не видиш — я ж Боян, співець…

— Я не тутешній, — болісно пояснив хлопець, простягаючи руки в пітьму. — І я теж сліпий. Мене осліпили вороги в горах. І пустили на глум, на муку вниз за водою…

— О Світовиде! — зітхнув Боян. А за тим юнак почув, що він шкандибає до води. — То ти поранений і покинутий! Дай руку, я поможу тобі. Чую по голосу — юний ти…

— Шістнадцять літ…

— Дитя ще… Ось так, тримайся за мене.

Юнак відчув суху міцну долоню старого, припав до нього, вибираючись з човна.

— Ну, втішся, любий синку. Втішся… Зі мною не пропадеш. Ходімо в притулок, там я тебе підлікую, заворожу. Ти мені повідаєш все. Все минає, мій голубе. Все минає, як світанкова мла…

…Правду сказав правічний Боян.

Залишився Диводар у тихому притулку на берегах Дністра. Минали дні. Загоїлися рани. Приходили, народжувалися нові відчуття, інші прагнення, невідомі раніше думи.

Юнак виходив з тісної землянки надвір, сідав проти сонця на березі. Пив обличчям, усім тілом ласкавий трунок променів, прислухався до гомону світу. День за днем загострювався його слух, охоплював такі глибини, які раніше були втаємничені для буденної тями. Страждання пробуджувало приховане, віковічне, дивоплинне. Минула осінь, спливла зима, прибула з теплих країв весна.

Соловей починав чарівливу пісню в гаю, і Диводар єднався з ним в тому мелодійному потоці веселощів, і бачив його нетутешніми очима, і радів його пташиним щастям, кохався його солов'їною любов'ю. Глухо шуміли віковічні дуби на кручі дністровській, і юнак чув сумовитість та тугу в тому бентежному гомоні, а уява малювала буйнолисту крону, що прагнула в блакитну прірву дивокола і безсила була осягнути волю, бо пила живлючі соки тужавим корінням з мовчазної землиці. Припадав сліпий хлопець обличчям до пахучих лугових квітів, вдихав запаморочливу хвилю в груди, знеможено лягав горілиць, розкинувши руки проти неба, і слухав, слухав, слухав болісний і щасливий стогін землі. Чому їй болить? — думалося Диводару. Чому вона щаслива? А болить їй, певно, від крові й муки людей та звірів… А радіє вона, бо Яр-Див щоденно осушує її сльози і пролиту кров, і багрянець муки стає барвами квітів на луках, в лісах… а радість народжує нові світанки, інших дітей, і солов'їні пісні…

Так приходила мудрість. Так зростало зернятко співстраждання, посіяне великою мукою. І не відав юнак, що садівником того зернятка буде неймовірне терпіння й любов до людей. А нива життя ще лише починалася, і була вона довга, як горе…

Старий Боян, вилікувавши хлопця, піклувався про нього, проте не надокучав настановами чи втішанням. Годував, дав притулок. Кудись ходив, пропадав цілими днями. А вернувшись до бідної землянки, порався надворі або мугикав щось сам собі. Одного разу Диво-дар почув низькі приємні звуки. Здавалося, що то польові джмелі кружляють довкола блакитних волошок під звуки степового леготу. Ба ні, то співає хвиля, цілуючи прибережне каміння! Чи, може, бринить лякливе осикове листя під вітром? Як гарно… як невимовно чарівно!.. Хочеться плакати, стати часткою пісні, не розлучатися з нею…

Хто ж це грає? Боян? Певно, що він. Досі ще не чув його співу й гри, не до того було. На чім він грає? Диводар бачив чимало музичних ладунок в Чорних Горах, у Словутинському братерстві на Хортиці. І цимбали, і сопілки, і верховинські ріжки та сумовиті трембіти. А це,

певно, якісь гусли. Тільки незвичайні. Звуки промовляють до серця, солодко хвилюють душу…

Боян заспівав. Тихий голос вплітався в мелодію, то піднімався над нею, то пропускав її вперед, то затихав у болісному зітханні, і, здавалося, слова співця народжувалися одразу, ось тут, несподівано, як прозора хмаринка на передгрозовому небі влітку:

У долині призабутій на калині

Накувала три дороги зозулина,

Накувала сива, накувала

На чарівне диво-свято, на Купала.

А що першая дорога — у, пустелю,

Там самотність свої килими постеле,

А що друга — та під грози-блискавиці.

Ну а третя — до заснулої дівиці…

Та дівиця жде з правіку — не діждеться,

Хто до неї із любов’ю доторкнеться,

Хто вуста її холодні поцілує,

Хто їй казку голубину наворкує.

Три дороги, три тривоги, три стежини

Накувала опівночі зозулина,

Накувала дива, накувала

На чарівне диво-свято, на Купала…

Пісня завмерла, згасла. А юнакові здавалося, що вона відлунює в лісі, в дивоколі. Плюскотить у річковому потоці, шелестить поміж шовковими травами.

— Де ти почув таке, батьку? — схвильовано запитав Диводар.

— Що, синку?

— Пісню… звідки вона?

— З серця, — просто відповів Боян. — Серце моє співає… Інколи смутно, інколи — радісно… Тобі до вподоби моя пісня?

Диводар не відповів. Простягнувши руки в пітьму, попрямував на звуки струн, що ще ніжно бриніли під віщими пальцями, присів біля співця. Торкнувшись долонею його обличчя, перебіг вниз, відчув гладеньку поверхню музичної ладунки, туго нап’яті струни. Вони задзвеніли від доторку.

— Що то є?

— Гусли. Сам витворив.

— А струни?

— Теж сам. З кропиви. Інші співці роблять їх з жил. А я — з кропиви…

— Он як? — здивувався юнак. — І тримаються?

— Ще й як, — похвалився Боян, вдоволено сміючись. — Знаю таємницю одну. Коли збирати кропиву, в якому місці, як сушити, тіпати. А головне — вибрати жилаві пасма, вони не в кожній бадилині є. Опісля ще треба в’ялити на сонці, вимочувати в живиці, в олії, сукати, смолити. Ого, тонка справа! Зате славні струни маю. Ти чув? Як живі, співають…

— То правда.

— Ото ж бо. А тонші струни я роблю з шовку. Шовкові нитки мені подарували знайомі вої верховинські. Бували вони в землях східних, там купили. Весело співають шовкові нитки, високо. А жили звірині глухо піють, жалібно, не люблю я їх… Кров на них…

— От якби мені… — прошепотів юнак.

— Що?

— Опанувати ту справу…

— Тобі до серця пісня?

— Гаряче в серці, коли чую…

Боян обняв хлопця, пригорнув до грудей. Борода залоскотала Диводарове обличчя, і він почув судорожне зітхання співця.

— Пращури послали тебе до мене, коханий хлопче. Давно мрію про таке слово. Я ж бо не вічний, помру…

Хотілося передати комусь пісню, все дослухався, ждав. Почуло небо мою спрагу…

— А зможу? — з острахом запитав юнак, відчуваючи, як солодко, в передчутті чогось таємничого, жаданого стислося серце.

— Чи ж питає про те соловенятко? — втішно мовив Боян. — В тебе душа співоча. А майстерності, вміння — навчу… Все передам, переллю у тебе пісню свою. Бо ж не має померти у землі слов’янській дума Боянова. Чуєш?

Багато літ промайнуло відтоді над Слов’янщиною. Рушили в путь далеку, в дорогу нескінченну Боян і його супутник Диводар. Відвідали вони селища верховинські, племена лужанські, городища хорватські, царства дакські, гостинні житла іракські. Всюди були раді люди мандрівним співцям. Бриніли милозвучні струни і на весіллях, і на тризнах сумовитих, і на бучних святах купальських. Не чіпали сліпців навіть розбійники гірські, люті кочовики східні, що інколи, мов безжальна рогатина, пронизували землі слов’янські з краю в край, позначаючи вогнем і кров’ю свій бездумно-жорстокий шлях.

Знаменитим співцем, славним і вмілим, став Диводар. І тішився тим старий Боян, прислухаючись, як гучно вітають люди його вихованця. Всі сплетіння радощів і горя, муки й надії карбували свої знаки в душі Диводара, розтоплювалися в горні серця і переливалися в звуки нових, ще нечуваних пісень.

Настала пора, і згадав молодий співець повноводу ріку, до якої він мав прибути з лицарями бойовими, і братерство воїв за порогами Словути. І захотілося йому помандрувати в той край, звідки сходило сонце. Згодився з ним ветхий Боян. І вони рушили в путь.

Над Бугом заслаб старий співець. А вмираючи, взяв за руку Диводара, попросив схилитися до вуст, прошепотів:

— Прийми останнє слово, синку. Мій заповіт. Я тобі все передав, що міг, що знав. Лишилося ще дещо. Слухай же мене уважно… Ти славно

витерпів лихо, не всякий лицар міг би так… І добре, синку, добре… Бо все минає, тільки тиша лишається… Тиша мудрості й спокою… Прислухайся, збагни. І ніколи не сумуй. Будь сином тиші. І тоді в тобі пробудиться пісня. Та пісня потрібна людям. Тим, хто ще не чує тиші… Я передав тобі таїну тиші, синку, неси її дарунок в собі… Схилися… я дихну в тебе… Віднині нема Диводара… народився Боян…

Не плакав за любим учителем молодий Боян. Поцілував у зів'ялі вуста, заспівав над ним величальну пісню. Слухали її хащі предковічного лісу, примовклі птахи, плин ріки. Цілий день копав співець яму на кручі піщаній, встеляв її м'якою травицею, запашним чебрецем. Висік вогонь кресалом, запалив жертовний ялівець, що його мав у торбині, побажав щасливої путі Боянові у краю Яр-Дива, а тоді, приклавши тіло лапатими віттями хвої, загорнув останній притулок наставника піском. Другого дня збирав каміння над Бугом, зносив докупи, викладав височеньку могилу. Славетні гусли молодий Боян поклав на верхів'ї, щоб знали перехожі, хто похований у сирій землиці.

Третього дня після смерті старого співця рушив Боян у безконечні мандри. І покотилася разом з ним слава. Від городища до городища. Від села до села.

Дістався-таки він словутинської твердині за порогами. Щиро вітали бойові лицарі мужнього побратима. Оповів він їм про страшний герць у горах, про загибель Горипала, про люту помсту гірського володаря, про заповіт Тайно-Дива. Ходив Боян з воями у походи, звідав грози, буревії, січу й голод. Перетнув землі слов'янські з краю в край та не раз і не два…

Промайнули хуткоплинні літа. І стало ім'я співця таке ж невіддільне від життя народу, як схід сонця, як спів пташок, дитячий сміх, як прихід щорічний веселої весни або щедрих жнив. Як не могли уявити люди, що колись погасне колесо Яр-Дива або висохне повноводий Словута, чи не прилетять священні лелеки з південних країв після зими, так не могли вони мислити себе без дум Боянових, без його приповідок, приказок, без

його сумовитих а чи буйно-веселих пісень, без його іронічних або чаклунських казок, що їх щедро він дарував дідам і бабусям, а вже вони шепотіли їх в запічку онукам та дітям — на радість, на щастя, на дужість народну…

Так співцеві сповнилося сімдесят літ. А може, й більше, хто про те знає? Бо на вид можна дати людині півста, а в душі його вже прокотилися віки. Хіба рідко так буває?

І ось тут починається наша казка. Ба ні, не починається, а лише передається далі, у повноплинність буття, бо як вічно живі Бояни, так і казка — хіба вона може умерти?..

Дума друга

ЩО У СВІТІ НАЙГАРЯЧІШЕ?

КОРІНЬ

Добре ім’я дали батьки дитині. Правічне, надійне. В зоряну пору народився син у родині Вогнедуба, коли духи пітьми втікають до своїх підземних криївок, а півні віщують передсвітання. Саме тоді прокидається Мати-Земля з дрімоти чутливої, щоб нагодувати безліч дітей своїх — дерев, трав і квітів, молоком весняних соків, що туманами парують над урочищами, лісами й полями слов’янського краю.

— Коренем буде, — сказала щаслива мати. — Породить буйне дерево славного роду…

— Хай так, — згодився суворий Вогнедуб, — щоб не став перекотиполем, щоб не покинув рідної землиці напризволяще…

Не минуло марно слово батьків.

В силі й моці зростав Корінь, наливався здоров’ям. Вже в дев’ять літ боров усіх товаришів у родинному селищі, шалено ганяв верхи на лютому жеребцеві, розгойдувався на верхів’ях високих дубів, перепливав туди й сюди буйну словутинську течію.

Селище лежало в правічному лісі понад рікою, а на лівому березі синіли непролазні чагарі й болота, переповнені гаддям, медведями й силою-силенною птаства. А трохи вище від селища, на високому вигорбі, стояло прадавнє городище, витикане грубезними дубовими палями, котре називалося Витичем. Там жили ковалі, розмаїті ремісники — від шевців до золотоковачів, від оружників до кожум’яків. У святкові дні — чи то на Купала, чи в щедрі зимові тижні, чи в Перунів день або на Весноград — збирався люд з усіх усюд до Витича, віз, хто що мав, на ярмарок, щоб показати своє твориво та подивитися чуже, щоб віддати дещицю від праці своєї на землі чи в лісі, чи, може, від бортництва або полювання та добути товару для потреби свого роду-племені. А треба було ой як багато! Жінкам бажалося оксамитів та шовків заморських, намиста бурштинового або коралового, вишиванок бісерних, стрічок мерехтливих; а дівчатам — то вже й годі казати — батьки не мали б спокою, аби повернулися з торговища витицького без гостинців та дарунків. А хлопці вимагали бронзи візантійської для стріл, кольчуг дрібнотканих з тонкого дроту, легких у поході, мечів двосічних гарту тужавого, збруї для коней бойових, бо ж все те потрібне було щоднини: не залишали в спокої селищ слов’янських, яровитських наїзники східні, степові та й володарі гірські з заходу тривожили часто, грабували, забираючи в полон юнаків, жінок та дівчат, а то й залишаючи свої кості попід грізними городищами.

Одного разу налетіла зі сходу, зашумувала хвиля чужинецьких воїв. Були вони дикі, безжальні, шалені. Чорні очі у вузьких щілинах повік світилися мужністю й жорстокістю, на широких бронзових лицях ніколи не з’являлася усмішка. Кінь, меч, аркан, праща, лук зі стрілами та волохата накидка — більше нічого не було у володінні кожного напасника. їжу вони забирали у поневолених, полону не визнавали, всіх рубали до ноги — від малого до старого, залишали самих юнаків, щоб

поповнити своє військо, і то лише в разі беззастережної згоди зректися себе і прийняти закон вічного нищення й походу. Що їх вело, куди, навіщо — цього не відали й вони самі, як не знає стріла, куди спрямувала її могутня рука воїна…

Димні знаки попередили яровитів про напад, дружини воїв згуртувалися за дерев’яними заборолами Витича, та на цей раз не допомогло городище, ані стріли, ані мужність захисників. Вороги лізли на стіни, мов дикі коти, нехтуючи життям, зневажаючи смерть, рубалися з яровитами люто, бризкаючи жовтою слиною, і, навіть конаючи в смертельних судомах, скреготали зубами, спопеляючи ненависними поглядами своїх супротивників.

Витич упав під страхітливим ударом. Заборола, вежі, житла яровитів палахкотіли шаленіючими смолоскипами. Всі захисники городища були перебиті, дітей, жінок та старих дідів переможці кидали у багаття, а одібрали для себе лише з двадцятеро юнаків, поміж ними і молодого Кореня.

Їх посадили на коней, прив’язавши ноги до стремен. День і ніч прямували на захід. На другий вечір отаборилися, запалили вогнища, юнаків яровитських розв’язали, дали кожному по кусню рисячого м’яса. Хлопці одверталися, м’ясо смерділо, їх вивертало, проте вороги, грізно оскалюючись, силою запихали їм до рота криваве місиво, змушували ковтати. Кілька хлопців не витримали, накинулися на своїх мучителів і впали під ударами ножів. Корінь витримав, став злий і затятий. Збагнув, що це єдиний вихід — лишитися живим, вирватися з дикого кільця ворогів. Кочовикам сподобався могутній, широкоплечий юнак. Незабаром його взяв під свою руку один з вождів на ймення Кара-тай. Під час нападів на селища й городища Корінь був завжди поруч Кара-тая і дивувався його люті, шалу і завзяттю. І здавалося Кореню, що нема в світі сили, яка б зупинила чужинецьку криваву орду східних розбійників.

Одного разу ввечері, коли вояки, втомлені цілоденним боєм та різаниною, запалили в гірській долині багаття, Корінь запитав Кара-тая:

— Де розпряжуть бойових коней вої Кара-тая? Чи довго ще триватиме похід?

Кара-тай вражено глянув на юнака, ніби здивований його багатослів’ям, трохи помовчав, обгризаючи маслак недавно впольованого зубра, потім, блиснувши темно-карими очима, гаркнув:

— Наші мечі — то стріли Великого Змія Гори. Хіба нам думати про те, де скінчиться їх політ? Доки є коні — вперед! Доки є сила — вперед! Доки мечі гострі — вперед! Доки є вежі, які можна взяти штурмом, — вперед!

— Навіщо? — не стримався Корінь.

— О нікчемне створіння! — грізно крикнув Кара-тай, швиргонувши далеко в нічні сутінки обгризену кістку. — Про що ти питаєш мене? Чи питає орел, чому він хапає косулю? Чи питає дуб, чому він росте там, а не деінде? Чи дивується гадюка, чому в неї отрута в жалі? Кожен діє так, як велить Великий Змій Гори. Наші мечі — його, наші коні — його, наші герці — його! Мені радісно дивитися в конаючі очі ворога, і нема такого щасливого часу, як той, коли земля стогне від жаху під копитами наших бойових коней!

Кара-тай дрижав від збудження, і його товариші скреготіли зубами, а на лицях у них навіть не прорізувалась усмішка, і це було найстрашніше для Кореня. Він збагнув, що така сила, як хвороба: вона повинна щезнути, не бути, а стати чимось іншим вона не може…

Далеко за високими Альпами орди східних напасників зустрілися з легіонами Риму. В жорстокому бою, що тривав два дні й три ночі, полягли всі ординці. Жоден не здався в полон. А коли на них купами

навалювалися легіонери, вони короткими мечами проколювали собі шиї і падали на землю, плюючись кривавою слиною на ворогів.

Корінь і кілька яровитів, що лишилися живими, попали у полон. їх послали на бойові галери, прикували до гребних весел на трієрі. Тяжко було Кореню, незвично серед різномовного товпища. Свідомість вбирала нові образи, ідеї, звичаї, жадібно поглинала чутки про далекі краї, про дивоглядних людей.

Галера часто плавала через широке море, перевозила закутих у бронзу воїв до південних країв. Там Корінь бачив нескінченні піщані пустелі, химерних тварин — верблюдів, чарівні білокам’яні споруди, веселкові водограї, чорних людей. Південь дихав спекою, відгомоном кривавих повстань, вустами безлічі людей оповідав про нових, нечуваних раніше богів. Легіонери розносили чутки про божого сина, який, буцімто, ходив по землі, проповідував нове царство для бідних і рабів, а потім був убитий ревнивими юдейськими жерцями. А Корінь слухав і дивувався: чи можливо, щоб син Яр-Дива або Перуна був убитий людьми? Чи він дав би себе на глум своїм створінням? Адже одне лише гримотіння Перунових блискавиць змушує людей принишкнути в своїх притулках! Ні, ні, то вигадки дурних людців, котрі жадають і богів принизити до своєї мізерності!..

Так минали роки. Неволя тяжко душила вільнолюбне серце Кореня. Не міг він примиритися з рабством. Одного разу, коли галера перевозила коштовності з Італії до далекої Колхіди, яровит вирішив утекти. Під покровом ночі стрибнув у море, бо ще завидна запримітив, що берег недалеко. Довго змагався з хвилями, наковтався доста солоної води, проте прибило його до затишного лиману.

Кілька днів та ночей ховався Корінь між очеретами, набирався сил, підхарчовувався. їсти було що: безліч пташиних гнізд на піщаних косах і сила-силенна — не розминутися — риби між водоростями. Тільки нахилися, помацай — і тикається тобі до рук товстелезна рибина. Викидай на берег, їж!

Оговтавшись, Корінь почав вибиратися з очеретів. Вийшов на берег Дунаю. Місячними та зоряними ночами мандрував усе далі й далі, ще боячись з’явитися перед очі людські, щоб не втратити волі, здобутої такою дорогою ціною.

А перед зором його вдень і вночі мріла рідна земля, ніжно-зелені луки, густючі правічні ліси, казковий Словута. Тільки туди, туди, де блукає по хащах його дитячий дух, де під оком всевидючого Яр-Дива лежить попелище рідного селища…

ЗОРЕСЛАВ

За кілька місяців добрався Корінь до вільних верховинських племен на Карпатах. То там, то тут зупинявся, просився до праці, помагав чи то лісовим бджолярам, чи пастухам або рибалкам. Отримавши трохи харчу та якусь одежину, щоб прикрити тіло, йшов далі. А біля Чорногори сподобав Корінь яснооку, русяву верховинку. Звали її Речиславою. І так покохав яровит дівчину, що годі було й гадати про повернення до Словути омріяного. Одружив старий верховинський ведун залюблених біля жертовного вогнища перед оком всесильного Яр-Дива, закликав всеплодючу Матір-Землю, аби помагала подружжю у спільному житті, у викохуванні щасливих та веселих діток.

На друге літо народився у них син. Сталося це теплої зоряної ночі. Ніжно пломенів у високості Волосожар, палахкотів вогнистий пояс Лади, нечутно оберталася на темно-синій дорозі дивокола мерехтлива Колісниця Перунова. Вийшов щасливий батько надвір з житла, виніс на широких долонях сповитого сина, піднявши над землею, розчулено сказав:

— Дякую вам, Роде і Ладо! Зореслав народився! Зореслав! Чуєте? Благословіть і захистіте!

Раділа змучена мати, раділи сусіди-верховинці. А другого дня Речислави не стало. Померла вона від незримого вогню, що палив їй груди. Залишився Зореслав сиротою.

Ридав невтішний Корінь за дружиною ночами, коли ніхто не бачив сліз, годував сина молоком ягниці, сумно сидів цілими днями над могилкою, марніючи від пекельної туги.

— Зведеться нінащо чоловік, — зітхали верховинці. — Є ж інші жінки, та за такого перелесника піде всяка світ за очі, а він сам віддав серце покійній. Таж тепер їй добре на плаю сонячному, у краях Яр-Дива! Чом же печалиться Корінь? Негоже це…

Дарма! Вже нікого не міг покохати яровит. Очі його обминали найкращих жінок. Підгодував синка, загорнув його в ряднину, склав у сакви трохи харчу та й попростував на схід, до Словути. Наступної весни був уже на рідному березі. Гай-гай! Не впізнав Корінь знайомих місць. Там, де було селище, зеленіли непролазні чагарі, на руїнах ріс чортополох і блекота, в задимлених печах і покинутих землянках жили дикі коти й довжелезні полози-гади.

Зате Витич знову пишався на кручах словутинських — ще багатший і величніший, ніж колись. Посеред городища біліла висока, змурована з каменю, вежа, довкола неї колами розкинулися прегарні дерев’яні терема та хороми, а далі за торговищем, як і раніше, притулки ремісників, кузні, хати, вкриті очеретом, медоварні. І ще дізнався Корінь про те, що нині яровити мають царя Горевія, що Витич — престольний город і що сусідні полянські та й деякі древлянські племена дають данину цареві, а в разі потреби — оружних дружинників.

Опечалився вельми Корінь. Думав думу тяжку. Гадав, що матиме волю, вернувшися до краю рідного, а тут дурні яровити на свою голову, на глум придбали царя. "Щоб і в нас було так, як у чужинецьких землях! Щоб і нам було чим похвалитися перед людьми!"

Гірко усміхався тим словам яровитів мудрий Корінь. На своїй спині звідав він ту славу царську, князівську чи якусь іншу. Відчув він і владність хижих напасників, і безжальність римську, бачив безліч люду з усіх усюд — від краю до краю білого світу, і жоден чоловік добрим словом не згадував свого володаря — близького чи далекого.

Ну, та що є — те є!

Вирішив Корінь оселитися в рідних місцях. Проте у Витичі жити не захотів. Викопав землянку в ярузі над Словутою, та в таких чагарях, щоб ніхто й з вогнем його не розшукав. Завів собі Корінь ягнят, кіз, переправляв улітку отару на луки словутинські, нагулював її там, запасав на зиму сінця. А як випадали сніги, тримав тварин у теплій землянці-кошарі під горою.

На витицькому торговищі вимінював Корінь на вовну все, що йому треба, — харч, вбрання, ножі чи теслярські поладунки. Рідко бачили його люди у городищі, а тому прозивали ведуном. Проте любили вівчаря за вдачу пряму, одверту, за спокій нерушимий, за правду.

Диким, відлюдним зростав і син його Зореслав. Від батька мав могутній стан, від матері — ніжне довгасте обличчя, русяві кучері, великі блакитні очі з довгими віями. Допомагав хлопець батькові пасти ягнят, готувати на зиму паливо, косити сіно на луках. А інколи кидав усе, йшов на високу кручу, днями нічого не їв, не пив, все дивився у далеч, журливо прислухаючись до гомону таємничого світу.

Летіли у дивоколі лелеки, і Зореслав прагнув услід за ними, і марилися йому таємничі краї, змії-дракони, про які розповідав нянько Корінь у казках, дивоглядні царівни, вольні звитяжці-лицарі. Чи є воно насправді в світі, чи то лише так, вигадано?

Приховані в душі сили розпирали хлопця, вимагали вияву. Розумів те старий пастух, проте нічого не міг вдіяти, мовчки дивився, як сина

потужно притягує до себе метушливий світ, який так жорстоко глумиться над тими шукачами, котрі необачно потрапляють у його пастку. Одного разу сумно запитав:

— Чого прагнеш, синку? Куди тебе несе, куди пориває?

— Хочу простору, — тужно відповів Зореслав.

— Невже мало маєш простору? — здивувався батько. — Маєш прегарні ліси, маєш луки словутинські, дивоколо над головою…

— Ведмедів у лісі, — глумливо підхопив син, — жаб у болоті! Няньку мій, ви мудрі, ви добрі! Та невже я маю вік звікувати біля ягнят? Ви ж казки оповідали мені ще як був я дитям, а там же герої йдуть у далекі краї, щоб добути жар-птицю або живу воду. Чи ж добували вони жар-птицю, сидячи у землянці? Піду у Витич, стану дружинником, побачу світ. Чув я — цар Горевій готує похід на південь, може, і я побуваю в далеких краях. Пустіть, няньку!

— Ти збожеволів! — схопився за голову батько. — Самому лізти в пастку? Я стільки мучився, доки вибрався з рук всяких володарів, а ти сам сунеш шию в аркан. О мій нерозумний сину, схаменися!

Зореслав гнівався, знову пропадав на улюбленій кручі, дивився на словутинське плесо, на грайливі хмарки у високості, що казковими човниками пливли собі безборонно у таємничі краї. Інколи на хвилях ріки з’являлися барвисті вітрила чужинецьких гостей, під ними, на човнах, чорніли постаті насторожених воїв, блищали мечі й кольчуги, чулися протяжні пісні.

Хлопець заздрісним оком дивився їм услід і твердо рішав у серці своєму, що жодна сила не втримає його в батьківській оселі. Жодна сила в цілому світі!..

ЦАР ГОРЕВІЙ

З давніх-давен жив рід Горевія в ірпінських непролазних лісах. Довкола — болота, мочарі, ведмежі нетрі та дикі деревлянські племена. В батьківському роду було біля сотні душ. Багато з них ставали воями, ремісниками, ведунами. І лише поодинокі діти жили відособлено, не прикладаючи рук до ремісництва чи полювання. Єдине — бойові грища: змагання на мечах або стрільба з лука. Передавався споконвічний заповіт од батька до сина, що рід Горевіїв прадавній, царський і ведеться він од самого Стрибога. Належить йому колись володіти землями і народами. Те слово було нерушне, його знав кожен син, і всяк готувався до такої предивної долі.

Проте заповіт заповітом, а життя текло собі в лісовій пущі понуре і дике. Довколишні деревляни неохоче платили данину, треба було щороку влітку озброювати з півсотні вершників, з галасом і погрозами наскакувати на сусідні поселення, забирати у лісових мисливців хутра, віск, меди чи полотна у їхніх жінок, таким чином стверджуючи споконвічну царську достойність роду. Призвичаївся до того молодий Горевій, та все ж таки не вдовольнявся тими мізерними здобутками. Оповіді батька-матері про колишню славетність роду роз’їдали його уяву, тривожили душу, кликали до дії.

— Вийдемо з лісів, — казав він батькові, — завоюємо царство. Чому сидимо у берлозі, наче ведмеді? Де заповіт Стрибога, чому він не здійснюється?

— Зажди, синку, — втішав старезний Горевій сина. — Час настане! Те не в людській руці. І стріла довгі роки лежить у сагайдаці, доки в ній нема потреби. А прийде пора — вона летить до цілі. Тепер ще не пора вийти з благословенного лісу. І яровити, і поляни та й всі інші слов’яни дуже люті до волі, не бажають єдиної руки. А чом? Бо розбещені мандрівними лицарями, словутинськими воями. Не куштували лиха! Треба, щоб пролилася кров, щоб прокотилися грози, щоб горе вкралося

до душ людських. Тоді настане наш час, синку! Тоді! Не поспішай — Стрибог готує для нас славетну стежку…

Якось навесні, коли Словута небачено виповнився і докотив свої води до поселища царського роду, завітали до ірпінської долини гості з далекого північного краю. Були вони суворі, неговіркі. Пропонували двосічні мечі, бронзові шоломи, срібні прикраси для. кінської збруї. Брали за те віск, тонке полотно, лісовий мед. Пливли гості до моря, а там — аж у багату Візантію.

Потягло молодого Горевія з ними. Невтримно, непереможно. Батько затримував. Та, порадившись з веду-нами, одпустив.

Дав синові тридцятеро дружинників, посадив їх на просмолені човни-дуби, наділив розмаїтим скарбом-збіжжям, щоб було чим торгувати у заморських землях, та й благословив ім’ям пращурів-царів на щасливу мандрівку.

Нап’яли дружинники вітрила і попливли вслід за чужинцями до Словути. А там — широким плином вниз, до моря. Біля гримотливих, несамовитих порогів напали на них степові розбійники, та оборонилися від них дружинники Горевія, бо на підмогу прийшли вольні лицарі з Хортиці.

Довга, небезпечна була путь. Всього звідали мандрівники — і спеки, і бурі, доки дісталися багатої Візантії. Пишність і велич імперії вразили Горевія, загострили його жадобу до розкошів, розтруїли марнолюбство. Він никав по торговищах сходу понуро, невдоволено, в душі кляв батька і пращурів, котрі мріяли про царську велич і славу, сидячи в гнилих мочарях, тоді як в далеких землях пишаються багаті володарі, сповнені моці й розкоші. Життя минає, думав Горевій, і хто не загнуздає його, як дикого коня, той хіба може-бути вершником?

Довго чи недовго торгували слов’янські гості в чужих землях, а другого літа повернулися до рідних лісів. Бучно вітали батьки й родичі Горевія, щасливо репетувала малеча, граючись барвистими ладунками та цяцьками, вбиралися радісні дівчата у східні шовки, а винуватець свята був понурий і непривітний.

— Чим невдоволений, синку? — запитав батько.

— Жовч їсть мене, — прямо одвітив син. — Ти манив мене царством, а ким я став? Показати голодному страву, а потім одняти? Більшої муки годі й вигадати!..

— Тямлю те, що мовиш, — хитро осміхнувся батько. — Та втішся, чуєш? Твій час настав!

— Не відаю, про що мовиш. Чи смієшся?

— Та ні, не жартую. Доки ви мандрували в далеких краях, над яровитами прокотилося лихоліття. Степові кочовики попалили села, силу-силенну людей понищили, самі помчали далі, до заходу сонця. До наших лісів не пробували вдертися — зась їм!

— То й що, батьку? Що ти радиш?

— Немудрий ти! — з докором глянув на Горевія батько. — Таж яровити нині, мов безпритульний гурт ягнят. їх можна голими руками брати, ніби маленьких ведмежат. Витич у попелищі, люди — в яругах, в хащах, нема захисту, нема міцної руки. Ти відновиш городище, збереш під свою руку ремісників, дружинників, захистиш яровитів од напасників. Хто послав тебе? Стрибог! Ти — цар. Дерево виростає з малої насінини, царство твоє також має зрости від нашого роду. Так буде, так тебе я благословляю!..

Недовго сумнівався Горевій. Вийшла дружина з ірпінських лісів, попрямувала до полудня, до колишнього витицького городища. Незабаром закипіла робота, виростав новий тин, заборола, піднеслася до неба бойова вежа. Виходили з криївок люди, дивувалися, проте, втішалися тим, що є захист, що вже не треба боятися. Можна селитися серед піль, сіяти й господарювати.

Зверхність Горевія визнали беззастережно — страх перед недавнім горем допомагав новому володареві. Минали літа, ширилася влада Витича, розпростерла крила на багато слов’янських племен. Горевій проголосив себе царем, мав під своєю рукою могутню дружину. З далекої Візантії, з полуночі від варягів володарі посилали цареві свої дарунки і вояків, пропонували дружбу й спілку.

Одружився Горевій з варязькою княжною Рогдинею, породила вона йому доньку Миросю, а сама невдовзі померла, тужачи за далекою суворою північчю, за холодним блідо-синім небом, за ніжними нічними сполохами — казковими вогнями таємничого диво-кола.

Недовго сумував Горевій. Насипав високу могилу над Словутою, а сам знову захопився походами на непокірних деревлян та будуванням пишних теремів у Витичі. Багато жив царг проте гризла його жура за пишнотою візантійською, за могутністю заморською. Марилися незліченні дружини, бойові кораблі, колихання списів та хоругов на далеких чужинецьких дорогах, вітальні крики племен і народів, що віддають свою силу й славу до рук єдиного володаря Горевія.

Ті думки не давали спати цареві. А тут ще безконечні шептання радників, які їдять поїдом один одного, прагнучи наблизитися до царського трону. А найпаче радник Печерун. Все заохочує Горевія до пишноти, сповиває павутиною лестощів, штовхає до далеких походів.

Крім усього, підросла донька Мирося. П’ятнадцять літ їй, висока, гарна, прудка, мов степова кобилиця. Проте забуває про царську гідність, живе, як бадилина при дорозі: всі вітри хитають її.

Як уберегти, як її уособити? Подруги в неї — прості дівчата, забуває вона, що царівна, донька Стрибога, що належить їй народити наступного царя, перед яким тремтіли б усі народи…

МИРОСЯ

Дивною здавалася Мирося ще змалечку. Гнівила царя й лякала. Світличні дівчата, яким доручено було доглядати дівчину, бігали, мов зачумлені, розшукуючи свою пестунку. Та де там!

Цар сердився, сварив Миросю, а відтак виганяв з покоїв. А Миросі тільки того й треба було: вона виривалася на волю, щоб одразу ж гайнути в правічні ліси, де її чекали подружки. Там вони сплітали барвисті вінки з польових квітів, палили вогнища, оповідали біля них страшні та цікаві історії, які чули від старих бабусь. І мріялося Миросі про королевича прегарного, заморського, який колись з’явиться негадано, несподівано, умикне її з вежі царської і помчить на коні казковому до життя небувалого. Щоб кожен день, як у казці: походи, зачаровані ліси, ведуни й змії, пригоди й герці з розбійниками, польоти на чарівних лебедях і дружба з мудрими лісовими ведмедями.

Цар Горевій таки ладнав бойову дружину для походу. Десятки ковалів уночі і вдень кували мечі, рогатини, наконечники стріл, вої об’їжджали диких коней на широких пасовиськах в луках словутинських, митці-зброярі ткали з дроту заморського панцирі-кольчуги. Хотів яровитський володар посунути межу свого царства на захід, аж до верховинських карпатських поселень, помірятися силою з князями забескидними. Та доля попередила його, з півночі насувалося військо високих білочубих людей, грізно озброєних, споряджених в шкіряні непробивні панцири. Втікачі оповідали про суворість тих воїв,

проте не жалілися на жорстокість чужинців. Селищ вони не палили, дітей та жінок не вбивали, брали тільки данину, залишаючи в городищах своїх правителів з невеликою дружиною для правування слов’янськими племенами.

Витич розтривожився, мов мурашник. Довколишні села опустіли, хто перевозив своє збіжжя до городища, хто перепливав у заславутинські болота, нетрі Дружина спішно готувалася до бою, передові гурти воїв уже рушили в поле, де мало з’явитися чужинецьке військо.

Мирося, прокинувшись раненько, здивувалася: внизу, на подвір’ї, перегукувалися оружні вої, щось кричав цар Горевій, іржали коні. Дівчина визирнула з віконниці: а що то має бути? Ген, аж за частокіл витичський, скільки око сягає простують дружинники, на обрії димляться тривожні знаки, в дивоколі голосно кричить вороння.

Вона хутенько вбралася в сорочку-вишиванку, шовковою стрічкою перехопила буйні коси на чолі, зазирнула в поліроване бронзове люстерко на стіні і стрімголов збігла вниз. Цар, побачивши її, щось закричав, затупотів ногами, почав штовхати її назад.

— Та що це з вами? — напосілася вона на батька. — Куди простує дружина?

— Битва, Миросю, — роздратовано одвітив цар. — Ворог ускочив до нашого краю!

— От бачте! — їдко мовила Мирося, не жахаючись тої вісті. — Хотіли ви прилучити чужої земельки, а гляди, аби нашу не прилучили.

— Цить! — замахнувся на неї Горевій. — Іч, яка язиката! Та я їх, мов курчат неоперених, порозганяю по нетрях лісових!

Цар з воями й радниками поскакав за ворота городища, курява покрила дружину витицьку, а вороння все густіше й густіше збирається в небі грозовому. Десь з-за обрію долинають глухі громи, в повітрі спекота, і тривога незвідана плине понад землею, закрадається в серце царівни.

Вона піднялася до себе в світлицю, розшукала подружку Зорулю, схопила за руку.

— Що нам робити? Так хочеться глянути на герць, а батенько не дозволяє!

— А тобі не лячно? — сполохалась Зоруля, притуливши долоні до грудей.

— Та ні! Так хочеться, хоч плач!

— То одягнися хлопцем!

— Ай правда! — щасливо скрикнула Мирося. — Як це я не додумалася? Добудь мені сорочину та штанці полотняні… і шапку з ягниці, щоб коси убгати. Ще встигну доскакати до Воронячого поля… поки не почалося. Знаю короткий шлях, через Ведмежу долину…

Незабаром царівна вже зводила свого Гнідка в крутояр по вузесенькій стежині поміж бур’янами. Там вона одяглася в хлоп’яче вбрання, приторочила свою вишиванку до сідла, скочила на коня і — вйо! — майнула поміж чагарями до Ведмежої долини.

Не встигли ранкові тумани відкрити словутинське плесо, як царівна вже вибиралася по стрімкій кручі до прадавньої могили, що височіла на краю Воронячого поля. З прадавності вважали люди проклятим те поле, бо кипіло на ньому безліч боїв і можна було знаходити у бур’янах жовті черепи й кості, а інколи траплялися іржаві мечі або підкови.

Ось і нині до зловіщого поля зближалися з двох боків дружини супротивників, щоб помірятися силами. Глухо стугоніла земля, жовта курява котилася понад степом, лементувало чорне птаство, віщуючи смерть багатьом воям.

Мирося тривожно озирнулася. Все-таки страшно! Може, вернутися? А то наскочать чужинці, захоплять в полон. Якби хто був поруч!

А втім, вона не сама. На могилі хтось сидить, притулившись спиною до прадавнього кам’яного боввана. Хто ж це? Свій чи чужий? Придивившись гарненько, Мирося впізнала у тій постаті славетного співця, відомого всім яровитам сліпого Бояна…

ВОРОНЯЧЕ ПОЛЕ

Боян мандрував саме від полудня, де гостював на Хортиці у вільних лицарів. Багато городищ він одвідав, багато пісень та дум проспівав людям. За те мав від них шану, славу і притулок дружній з харчами та келихом меду хмільного.

Давненько почув співець вільний, що утверджується на землях Витича нове царство, і дуже засмутила та вість Бояна. І сказав він братчикам — воям словутинським:

— Піду, понесу яровитам пісню вільну, думу нескорену. Мо’, допоможе це людям збагнути, де їхня путь достойна і єдина. Диво дивне, як легко сини волі зрікаються найдорожчого? Навіть вовки-сіроманці, птахи захмарні бережуть волю свою, а люди — Ладині діти — забувають заповіти пращурів!..

— Іди, Бояне! — сказали вільні вої.

Співець подолав Дике Поле, прибув до меж царства витицького. А того ранку, коли напасники з полуночі вдерлися до земель яровитських, дістався він Воронячого поля. Втомившись, сів на могилі спочивати.

Зненацька він насторожено завмер, прислухався. Понад степом прокотилася якась тривожна хвиля.

— Вороння, — прошепотів співець. — Поганий знак.

Ліг на землю, притуливши вухо до трави.

— Стогне матінка. Військо суне. Та й не одне — з двох боків. Буде герць. Ото ж бо й чує проклята птиця, хмарою кружляє у дивоколі, жде свого часу. Ба, а це хто там шелестить? Хтось є чи мені здається?

Не здавалося Боянові. То простувала до нього Мирося, вбрана у хлоп’ячу сорочину та штанці. Косу вона запхала під шапку, і тепер її не впізнав би навіть рідний батько, тим паче, що дівчина замурзалась багнюкою, як пробиралася яругою.

— Хто там? — озвався Боян. — Хто б ти не був — добра людина чи розбійник — подай голос.

— Це я, — несміливо одвітила Мирося, поглядаючи на обрій, де все вище підіймалася хмара куряви.

— Хто такий "я"? — насмішкувато мовив співець. — Щось мале, голос тонкий. Наче дівчина…

— Ба ні, хлопець, — поспіхом заперечила Мирося.

— А чого приперла тебе лиха сила в таку пору на Вороняче поле?

— Хочу глянути на битву.

— Чи не здурів? Нащо воно тобі?

— А цікаво, — зітхнула Мирося. — Чув про лицарів, героїв, а герцю не видів. Кажуть, що це гарно, весело!

— Хто такі думки посіяв у твоєму умі? — здивувався Боян. — Гарно? Чи не об’ївся ти блекоти?

— А мені батько казав.

— А хто він — твій батько?

— Та… коваль він, — збентежено мовила Мирося, колупаючи босою ногою землю. — Нема вже його. Я сирота…

— Гм, — похитав головою Боян, — твій батько, синку, або дурень… або цар…

— Цар? — здивувалася Мирося. — А то ж чому?

— А дуже просто, — приязно пояснив Боян. — Бо царі, синку, дивляться на герць збоку. Той, хто заюшений кров’ю, не скаже, що це весело. От якби тебе розчахнули до пупа…

— Що ви?! — сплеснула в долоні Мирося, жахнувшись. — Таке страшне мовите! Хіба таке буває?

— Атож! — зітхнув Боян. — Був я дружинником, різався в страшній січі. Всього набачився. Мене з побратимом старшим захопили вороги та й познущалися. Очі мені випалили, а тоді пустили вниз за водою в човні… на глум, на муку… Хотів я на себе руки накласти, та врятував

мене прадавній Боян. Виходив мене, просвітив серце. І збагнув я, що не я один у світі нещасний. Море муки над світом котиться. Я сліпий на очі, а є сліпі на серце. То страшніше, синку…

— Сліпі на серце? Як то?

— А хоч би й володарі, царі… Б’ються, умножають скарби, землі загарбують, а навіщо? До якого пуття? Голий приходиш у цей світ — голий підеш з нього. Кому ж залишиш купу того непотрібу, заради якого море крові пролив? Ото справжні сліпці! А мені того не потрібно: вольний, як птиця! Ходжу лісами, полями, людей звеселяю чи засмучую. А як звати тебе?

— Та… Мирославом кличуть.

— Гарне імя, — похвалив Боян. — Їсти хочеш?

— Та ні, ситий.

— Бреши. Коли це сирота ситим буває? Ось пиріжок з маком, бери, дуже смачно…

— Справді, смачно, — похвалила Мирося, куснувши пиріжок. — Ніколи такого не їв.

— На здоров’я… А цить, здається мені, вже близенько військо. Чи ти бачиш, хто там?

— То наше, витицьке, — схвильовано мовила Мирося. — Дружинники лаштуються в лаву…

— Готуються, — пояснив Боян. — Ворог, певно, близенько. Хтось скаче на коні — чую. Чи не до могили?

— Еге! — затривожилася дівчина. — Сам цар Горевій.

— Ще його тут бракувало, — буркнув Боян. — Чого йому?

— Ви ж, діду, як запитає про мене, скажіть, що я поводир, — попросила Мирося, ховаючись за кам’яним бовваном.

— Скажу, скажу. Кому ти потрібний?

Вороний кінь Горевія толочив копитами степову тирсу-ковилу, за ним з брязкотом і галасом скакали радники і воєводи, ще трохи далі сунулася лава дружинників. А від полуночі долинав зловісний гомін, там над хмарами жовто-попелястої куряви майоріли стяги, похитувалися списи. Витицькі вої лаштувалися велетенським півколом, позирали на тривожний обрій, голосно перемовлялися.

Цар уздрів постаті на могилі, круто здибив коня.

— Агов! Ти хто такий, хлопче?

— Поводир, — придушеним голосом одвітила Мирося, виглядаючи з-за кам’яного боввана.

— Кого водиш?

— Бояна сліпого.

— Бояна? — здивувався цар. — Це добрий знак, що він в таку пору з’явився. Хай іде сюди…

— Цар велить, щоб ішли до нього, — шепнула Мирося співцеві.

— Не піду, — позіхнув Боян.

— Ну, що там таке? — нетерпляче гукнув цар, поплескуючи долонею по шиї коня. — Чому не йде Боян?

— Гордий, — їдко зауважив радник Печерун, і його чорні очі спалахнули мстивим вогнем. — Чув я його пісні, все про волю співає.

— Він не хоче, — пропищала Мирося.

— Хіба не відає, що я цар? — гримнув Горевій.

— Мені однаково, хто ти, — озвався Боян, прислухаючись до брязкоту зброї. — Не бувало такого, царю, в Слов’янщині, щоб пісня до царів йшла. Царі до пісні йдуть — так бува. Тож вибирай!

— Іч, гординя яка! — скипів цар. — На моїй землі сидить та ще й патякає казна що!

Роздратовану мову Горевія перебив бойовий клич, що котився над степом, тривожний гомін: "Ворог! Ворог!"

Цар кинувся до коня, скочивши в сідло, крикнув здалека співцеві:

— Твоє щастя — битва починається. Ми ще не скінчили розмови. Втечеш — на дні моря знайду!

— Бояни не втікають, — пожартував Боян.

— Оспіваєш мою перемогу — прощу! — гукнув Горевій вже на скаку.

Мирося висунулася з-за каменя, схопила Бояна за руку.

— Ой-йой! У мене ледве душа в п’яти не втекла. Як ви посміли так з ним розмовляти?

— А як?

— Гостро.

— Як умію, хлопче. Пісня вища од усіх володарів. Царі вмирають, а пісня живе собі та й живе. Пам’ятай про те, Мирославе. Сядьмо ось тут, будеш мені оповідати, що там діється на полі кривавому…

Дві лави воїв зближалися, над ними кружляла хмара чорних птахів, над степом дрижало гаряче марево. Сонце нещадно пекло, у небі тривожно купчилася грозова просинь, здавалося, що десь там, у високості, Перун напинає велетенський лук виднокола, щоб метнути на землю громову стрілу герцю…

БИТВА

Почувши про наближення чужинецького війська, Корінь не втікав під захист витицьких стін. Разом з сином заганяв ягнят на пліт, переправляв на лівий берег, ховав у кошару, що її здавна мав у словутинських плавнях. Покінчивши з тою справою, батько з сином перепливли до землянки, щоб взяти з собою ще деякі припаси, і ось тут Зореслав забунтував. Повертатися на лівобережжя рішуче відмовився. Сказав, що не хоче бути вартовим біля ягнят і кіз, що йому вже обридла ґирлиґа пастуха, що заради такого животіння хіба варто було з’являтися в цьому світі?

— Серце моє горить! — з сльозами на очах промовив хлопець. — Як мені хочеться бути з лицарями.

— Дурне, аж кручене! — буркнув Корінь. — Хіба то лицарі? Б’ються, а спитай: для кого, за кого? Щоб Горевієві солодко жилося!

— Вони для слави б’ються! — палко сказав Зореслав, і очі в нього іскристо замерехтіли. — Невже ви, батьку, не прагнули бойової слави?

— Пусте мелеш, — махнув рукою Корінь, збираючи в торбу всяке начиння. — Різна слава буває. Одна нечутна — та вічна, добра. А інша — ганьбище. Теж славою її люди зовуть. Не дай боже, щоб така слава про тебе, синку, йшла. Кортить цареві чужі землі воювати, а ворогам — того ж самого забажалося, — от і ллють кров людей невинних. Чого їм треба? їсти чи пити не вистачає, а чи в дранті ходять?

— Та хіба, няньку, лише питво й харч людині потрібні? Герці, походи, пісня! То ж як дихання для душі!

— Співай, коли охота, — розважливо одвітив Корінь, завдаючи лантух на плечі. — Степ широкий, гори словутинські слухають тебе. Жайвір співає— співай і ти. Ходімо, пора!

Вони рушили по ледь помітній стежині, котра вела від землянки крізь тернові зарості до ріки. Зненацька Зореслав рішуче зупинився і сказав:

— Все навчаєте мене, навчаєте! А що мені з того? Співай, як жайвір, кажете ви. Жайвір має своє гніздо, жайвориху, пташат, неосяжне дивоколо. А я…

— Що, синку? — втомлено озвався Корінь, вже розуміючи, до чого гне Зореслав.

— А я — мов сич у дуплі. Серце б’ється — для кого? Сила грає в руках — навіщо? Пісня бринить у грудях — кому її заспіваєш? Вітер понесе її вдаль… та й пропаде вона. Не тримайте мене, я йду!

Зореслав круто повернувся і майже бігцем попростував угору, поміж заростями вікових дубів та беріз.

— Зажди! — гукнув батько, пориваючись за ним. — Куди, дурню!

— До Воронячого поля! Туди, де наші вої б’ються. Не можу сидіти в болоті в таку пору, збагніть мене! Хоч гляну здалека, з могили — на душі полегшає…

Корінь промовчав, наздогнав сина і, важко зітхаючи, чимчикував ззаду. А коли вибралися до могили й почали виходити на неї, винувато сказав:

— Правда, синку, твоя. Не можу я дати тобі ні пари вірної, ні щастя. Що вдію? Дівчат поблизу нема, друзів для тебе теж відшукати годі в нашій пущі. Та не жалкуй за світом буйним, заклопотаним, що панує там, в городищах. То — мара, неволя. Збоку глянеш — ніби й веселощі, радощі. А опинишся там — ніби в багнюку скочиш. Потім вибратися б, та ба, несила! А тут — воля, простір! Синє дивоколо — брат тобі, сонечко — батько, зорі яснії — сестриці! Хіба не так?

— Ех няньку! — з докором озвався син. — Адже не завсігди ви так мислили? Були ж і в краях далеких, і в походах, бачили царства великі, людей незліченну силу…

— Бачив, бачив, — буркнув Корінь, — бодай того не бачити! І тепер, як присниться, — серце мре. Не нюхав ти, чим пахне рабство. Неволя многолика, у неї мотузочків — не злічити. Не отямишся, коли й заплутаєшся, мов муха в павутині…

— Дивися, дивися! — закричав Зореслав, сягнувши верхів’я могили. — Зійшлися!

— Наче пилюга на обрії, — пробурмотів Корінь, затуляючись долонею від сонця.

— Не пилюга, а військо, — схвильовано заперечив син. — З ворогом зійшлися наші вої!

— Проллється крові невинної, — зітхнув Корінь, кидаючи лантух на землю. — Ну й що тобі тут робити, чого біг, мов навіжений? О, дивися, блищить щось серед куряви!

— Мечі та списи! — палко скрикнув Зореслав, махнувши рукою. — Ех, мені б у правицю що-небудь!

Почувши запальну розмову, з-за кам’яного боввана виглянула Мирося, побачила юного хлопця й остовпіла. Вона ще ніколи не виділа такого прегарного парубка: на розпашілому від хвилювання бронзовому обличчі, мов дві блакитні зорі, іскрилися очі, під розхристаною вишиванкою перекочувалися тугі хвилі м’язів, буйнорусий чуб, ніби стиглий сніп ячменю, звихрений грозовим вітром.

— О Перуне! — прошепотіла дівчина, притуливши долоні до грудей. — Яр-Див з’явився на могилі.

А юнак, дивлячись у далеч, аж підскакував, наче під ногами в нього був розпечений пісок.

— Хіба можна отак безпорадно стояти, коли там герць кипить!

— Щоденно люди десь тусають одне одного, — з кпином сказав пастух. — Всюди не поспієш! Ех, немудрий ти!

— Краще немудра хоробрість, аніж розумна байдужість! — крикнув син.

— На всякого дурня, котрий захоче воювати, не настачиш своєї крівці!

— О Світовиде! — тим часом шепотіла Мирося, не зводячи залюбленого погляду з постаті юнака. — Татко боявся, щоб стріла мене

якась не зачепила. Ось вона — стріла! В серце кольнула. Це він — мій царевич із снів дівочих…

— До себе гомониш? — поцікавився Боян. — Чи хто прийшов?

Корінь, зачувши голоси, підступив до каменя, побачив Бояна.

— Бояне славетний! — радо привітав він його. — Благословення Матері-Землі на тебе. Давненько не було тебе у наших краях…

— Чи не Корінь? — запитав співець.

— Атож. Я та ще мій син Зореслав.

— Зореслав, — аж засміялася Мирося сама до себе. — Ім’я дивне!

— А тебе чого сюди принесло? — поцікавився Боян. — Залишив отару, прийшов у степ…

— А запитай мене, дурного! — з досадою одвітив Корінь. — Синка мого потягнуло на битву поглянути!

— Всі вони однакові, — кивнув Боян. — Мій провожатий теж такий запальний, аж підскакує…

— Бо ще несмалені. От і Зореслав мій — виє, як вовк уночі: хочу між люди, хочу до городища, хочу у мандри. У пастку йому закортіло, ось як я міркую. Хоч ти йому скажи, Бояне, може тебе, мудрого, він послухає…

— А що я йому скажу? — хитро осміхнувся співець. — Будякову квітку як не заворожуй — вона все одно будякове сім’я вродить. А пшеницю хоч змішай її з блекотою, а вона таки золотий колос викине з парості. Не бійся за сина, Кореню, орлині крила просять польоту. Знаю, з

неба можна впасти на скелі, розбитися, а проте путь орла один-єдиний — понад горами, в небо!

— От спасибічки, допоміг, — невдоволено сказав Корінь.

— Гарно мовив Боян, — радо озвався Зореслав.

— Та я знаю, — зітхнув Корінь, — що тобі до вподоби такі слова. Аякже, орлятко прагне волі, а батько не пускає. Та одна справа летіти орляті над горами, над степами вольними, а інша — прагнути до стерва, де в’ються мухи й гави-трупоїди!..

— Теж мудро сказав, Кореню, — похвалив Боян. — Проте справжній орел не торкнеться дзьобом стерва, хоч і пролетить над ним. Тож не бійся за юного птаха!

— Е, розмовляємо про пусте, — скрикнув Зореслав, — а там щось страшне діється!

Боян припав до землі, послухав, на його обличчі карбувалися знаки тривоги.

— Важко землі… Стогне вона… Там діється щось погане! Наче сюди вал котиться…

— Наші вої втікають! — у відчаї крикнув Зореслав.

— Не може того бути! — заперечив батько. — Як то — втікають?

— О зайці мізерні! — заскреготів зубами юнак, аж підскакуючи на могилі. — А попереду — сам цар! Тільки шолом виблискує!

— Ходімо звідси, Бояне, — тихцем сказав Корінь. — Я перевезу тебе на той бік…

— Пісня не втікає, Кореню! — осміхнувся співець.

— Так тебе ж можуть убити…

— Мене — може бути. А пісню — нізащо!

— Я теж не піду! — завзято крикнув Зореслав. — Побіжу на поміч!

— З чим? З голими руками? — посварився Корінь.

Зореслав метнув погляд довкола, забачив неподалік здоровенну палицю, на якій було почеплено кінський череп, висмикнув її з землі і замахнувся, аж свиснуло.

— Добра довбешка! — гукнув вдоволено. — Ще якби коня!

— Бери мого, — сказала Мирося. — Ген під могилою пасеться! Гнідко — бачиш?

Зореслав ковзнув поглядом по хлопцеві, радо ляпнув його долонею по спині.

— Звідки в тебе кінь? Ти ж провожатий?

— А я пас його… Він боярський… Не бійся — бери! Біжімо, я заберу свої торби, а ти лети до війська!

Вони підстрибом побігли вниз, аж бур’ян зашелестів.

— От непослух, — тривожно мовив Корінь. — Не відав я, що в нього кров така гаряча! А втім, і я колись такий був. Ач, як метнувся! Глянь, скочив на коня і полетів мов навіжений!

Мирося повернулася бігцем на могилу, зачаровано дивлячись, як Зореслав, вимахуючи довбнею, нестримно летів назустріч бойовому клекоту.

— Світовиде, збережи його! Перуне, пошли блискавицю на поміч звитяжцеві! — шепотіла дівчина, витираючи засльозені від напруги очі.

А Зореслав відчував себе в сідлі, наче птах у небі. П’янка хвиля налетіла, понесла, покотила, і вже не відчував хлопець нічого, крім закличної сурми бою. Кров гупала у скроні, клекіт герцю, що невблаганно накочувався, здавався йому любою піснею. Стугоніла земля під копитами Гнідка, у вухах посвистував вітер, запах поту і полину солодко лоскотав свідомість.

Ось вже поряд з ним нажахані лиця витицьких воїв. Шати на них розкішні, мечі з коштовними держаками, та чому вони так ганебно втікають? Ага, це радники цареві, а ген видно й самого володаря. Його оточили ворожі бійці, витицькі дружинники хоробро рубаються, та напасників більше, вони прориваються, проломлюються крізь слов’янську заслону. Горе володареві витицькому! Вже кінь його втомлено присідає на задні ноги, крутить головою знеможено, хрипить, на ніздрях кривава піна. Падають останні захисники царя, і жовточубі північні вої, галасуючи, насідають на Горевія.

Цар упав на землю, затулив обличчя долонями, чекаючи останнього удару. Зореслав потужним тараном влетів до ворожого кола, замахнувся довбешкою. Два напасники одразу повалилися на степову траву. Інші з прокльонами відскочили. Юнак розлючено погнався за ними, гамселячи по спинах, по головах, по крупах коней. Мечі ламалися,

мов палички, від страшних ударів, гнулися панцири, ворожі дружинники падали з коней без духу.

Побачивши таку химерну й радісну зміну, повернули коней воєводи витицькі, сповнилися шалом і завзяттям, покотили, помчали вслід за Зореславом. Слов’янська лава знову напружилася, вдарила, посунула напасників на край Воронячого поля.

— Слава, слава! — галасувала Мирося, аж підскакуючи на могилі від радощів. — Цілу гору навернув Зореслав чужинських воїв! Одним ударом по троє валить!

— Моє сім’я! — вдоволено прогув Корінь.

— Загорілася кров, — засміявся стиха Боян. — Хе-хе! А дорікав синові. Вояцька душа — вона в кожній кровинці людській, у кожній жилочці. Ну що там видно? Наче затихає?

— Погнали ворога, — закричала Мирося.

— Еге ж, слава Перунові, — ствердно загомонів пастух.

— А ти хотів сина не пустити. Один чоловік, а що зробив!

— То не чоловік, то Яр-Див! — сказала щаслива Мирося.

— Говориш, ніби закохана дівчина.

— Таке скажете, — зашарілася царівна. — О, гляньте… царя несуть сюди! Він поранений…

— Певно, дісталося йому, — зітхнув Корінь. — Якби не Зореслав, то…

— Правда, правда, — прошепотіла Мирося, тремтячи від збудження. — Якби не юнак прекрасний, то не було б ні царства, ні царя. Ні, може, й мене… Доле, зведи нас воєдино!..

— Слава богам, — гукнув Корінь полегшено, — покотили ворожу силу дружинники, аж загуло. Тепер можна й мені вертатися додому, ягнят назад переправляти. Глянь, глянь, вже й Зореслав скаче сюди, дяка Світовидові!

— Пора й мені, — вирішила Мирося. — Побіжу, перевдягнуся…

— Ти куди? — почувши її кроки, запитав Боян,

— Зореслава зустрічати, — ніяково озвалася дівчина і дременула вниз, аж бур’яни зашелестіли.

— Теж загорілося, мов суха глиця, — похитав головою Боян. — Дивне дитинча. Гм… Де йому бути прово-жатим? Теж прагне до бою, до діла. А що ж, доки є руки, очі, ноги, доки клекоче сила, хай змагаються!

І сміялась орлиця

Із дурного вітця:

— Орленя починається

Із малого яйця…

— Ось так, Кореню! Де ти, чуєш? Гм, нема нікого. Знову я сам. Та добре, що все скінчилося на благо землиці рідній. Проте що ж станеться з юнаком завзятим? Непроста в нього доля зав’язується, ой непроста! Чує моє серце…

А царя тим часом дружинники принесли до могили, поклали на розстеленій киреї. Він стогнав, лаявся, все поривався встати, поглянути на поле бою.

— Ану, розступіться! Ой! Я переміг, переміг, слава Перунові! Га? Здорово я бився? Ой!

— Ти бився, як буй-тур! — улесливо озвався хтось з радників.

— Громовладар Перун! — підхопив інший. — Кришив їх мечем, як капусту!

— Ге! — сміявся цар вдоволено. — Вони довго мене пам’ятатимуть! П’ятами накивали. Ой-ой! Чого це в мене замакітрилося в голові?

— Бо ти ж, царю, під конем побував, — простодушно озвався молодий дружинник. — Та ще бамбулою залізною тебе по шолому вгамселили!..

— Цсс! — засичав на нього радник Печерун. — Ти що — царя?

— Мене? — гнівно перепитав цар. — Тобі приснилося…

— Йому приснилося! — підхопили воєводи й радники.

— Побіда! Побіда! — заревів Печерун, здіймаючи вгору стяг.

До могили поверталися втомлені, розгарячені боєм дружинники. Похропували закривавлені коні, збуджено перемовлялися вої, від Витича бігли жінки та діти. На поле важко сідало вороння, переможно й вдоволено каркаючи.

Печерун схилився до царя, шепнув на вухо:

— Встати б тобі, сісти на коня. Ти ж переможець, треба, щоб вид у тебе був, як у Світовида…

— Ну тебе… з видом… Мені непереливки… Ой! Несіть мене до коня…

А від могили вже бігла, мов на крилах, Мирося. Вона перевдяглася в свою вишиванку, русява коса пишалася у віночку з польових квітів. Дівчина пробилася крізь юрму, обняла Зореслава, поцілувала в спраглі вуста. Він отетерів, розгубився, дивлячись на біле дівоче личко, на її палаючі очі. Довкола сміялися дружинники, дівчата.

— Хто ти, русалко? — озвався збентежений хлопець.

— Царівна, лицарю! Мирося…

— О Перуне, я гину!

— Що з тобою, юначе?

— Царівна мене поцілувала. Краще б я вмер…

— А то ж чому? — сміялася щаслива дівчина.

— Бо без тебе вже не зможу жити. А дотягнутися до тебе — ой як далеко! Я ж пастух!

— Ти не побоявся сили ворожої, — докірливо сказала дівчина, — і злякався мари царської.

— Миросю, — слабким голосом озвався цар. — Чи це ти, чи ні?

— Я, таточку! — гукнула дівчина і метнулася до батька, кинувши на Зореслава променистий погляд. — Лечу, поспішаю!

Вона добігла до Горевія, царя вже посадили в сідло, підтримуючи з двох боків. Дівчина скочила на стремено, поцілувала батька в щоку.

— Ви перемогли, татку! Слава нашій дружині!

— Слава дружині! — гриміло довкола.

— А я тобі що казав? — гордо одвітив цар. — Ой, болить…

— Вас поранено? — затривожилася донька.

— Та… байдуже… Десь зачепився за меча ворожого… Знаєш, скільки їх майоріло довкола мене! Ой!..

— Татку! А я бачила бій. З могили…

— Ах ти дівчисько баламутне! Як ти сміла?

— Бо не втрималася дома! Я виділа, як той хлопець… захистив вас. Він поклав цілу купу ворогів…

— Який ще там хлопець?

— Зореслав, син Кореня. Якби не він, то…

— Був такий хлопець, — поспіхом озвався Печерун, підморгуючи Миросі. — Гарний дружинник. Треба його похвалити…

— Не похвалити, а нагородити, — захоплено сказала Мирося. — Батьку, він заслужив славу!

— Гм. Та треба було б! Тільки чим?

— Хай буде воєводою.

— Гм. Хай буде. А чого ж… Хоробрий, вмілий — хай буде! Мені добрі вої потрібні! Ой!..

— Зореславе! — гукнула Мирося. — Віднині ти царський воєвода! Чуєш?

— Слава воєводі Зореславу! — кричали дружинники, і їхній галас підхопила витицька юрба. — Слава Зореславу!

— Кричи: слава цареві! — шепнув хлопцеві радник Печерун.

Юнак, нахмурившись, мовчав. Лише один раз докірливо зиркнув на Миросю.

— Чого він мовчить? — запитав цар у радника. — Німий чи що?

— Чому не кричиш? — гостро озвався Печерун, вколовши хлопця недобрим поглядом.

— Не вмію, — непривітно одвітив юнак.

— Гордий! — покрутив головою цар. — Ну, подякуємо Світовидові, людоньки, за побіду славетну! Всі до Витича! Свято на три дні. Ой! Хоч би добратися до покоїв, там спочину. Меду, збіжжя, всякого добра з царських льохів — на майдан! Хай знають всі — цар Горевій святкує побіду!..

— Заплутався в сильці бідолаха, — зітхав Боян, прислухаючись до гомону, що віддалявся від могили. — Спробуй тепер вибратися з нього. Ну, та дарма! Хай змагається. Я теж почимчикую за ним, може, зумію

стати в пригоді. Побіда побідою, а треба йти до людей, поспівати їм. Бо без пісні яке ж то буде свято?..

НІЖНІСТЬ

Понад степами, що дрімають під чарами місячними, понад лісами, понад таємничою словутинською долиною котиться відлуння свята. Вже незабаром північ, а урочисті крики не затихають, тіні миготять на високих вежах городища, велетенські багаття несуть в темно-синю глибінь іскристий потік, і весь Витич схожий на смолоскип, що його Дайбог поставив на стрімкій кручі на втіху річковим русалкам та повітрулям.

Двоє дивляться на все те з кручі, залитої місячним потоком. Дивляться і не бачать. Бо вже нема для них світу, зірок, нема правічного гаю, що мріє стіною неподалік, нема колихання вогнів у річковому плесі Є лише очі — четверо палючих жарин. Вони стрічаються, милуються, не можуть розійтися поглядами. І промовляють одне одному щось нечутне, і несміливо кружляють у жагучому танці, ніби світлячки навесні поміж кронами дерев.

— Там свято, — озвався юнак, відчуваючи, що вуста в нього спрагло пересихають. — Чом ти покинула його?

— Тут моє свято, — дзвіночком засміялася дівчина. — Віднині нема свята для мене без очей твоїх, юначе.

Хлопець не відповів, лише простягнув навстріч їй свої руки. Вона торкнулася його пальців своїми, ніби пелюстки квіток торкнулися одна одної, ніби сплелися два промені у дивоколі, ніби легіт степовий обняв шовковисту траву ласковим подихом. Збентежилася кров, ударила тугою хвилею в свідомість, понесла в казку.

А ось моє царство — гай, кручі. Тут я царюю змалку, тут ми граємося з мавками лісовими, з перелесниками словутинськими…

— Покажи мені їх, — захоплено попросив Зореслав. — Чи, може, вони не бажають?

— Та ні, вони з радістю захочуть, — скрикнула дівчина. — Вони дуже тішаться, коли люди приходять до них з любов’ю. Мені казала одна мавка, що все чарівницьке царство святкує, коли між людьми хтось покохає один одного. І тоді на землі виростає ще одна квітка. Я дуже тішилася, коли почула таке. Тепер ти збагнув, що таке квіти? То вічні знаки великого кохання. Вже тих людей і на світі нема, вони рушили до краю Яр-Дива, а тут, на землі, лишилися вічні свідки закоханих. Скільки різних квітів, стільки й різних чуттів. Незабудки — то тремтлива, несмілива ніжність. А шипшина лісова — то вірність і палкість. А лілея водяна…

— Знаю, — зачаровано підхопив Зореслав, — то — цнота, чистота.

— Правда, — згодилася дівчина.

В зоряному мареві Мирося пливе перед юнаком, а йому здається, що в нього нема тіла, що він став невагомим і окриленим. Можна знятися й полетіти над світом. Біла вишиванка Миросі зіткана з місячної імли, з самоцвітних росинок, очі дівчини — дві падаючі зорі, що чудом заблукали сюди і зупинилися на ніжному личку.

Вони біжать по кручі, падають, сміються, знову-підхоплюються й летять, летять понад землею. І сміється Словута, і танцюють зорі в небі, і ронить сльози ніжності лагідний місяць у плин річковий.

Правічний гай зустрічає хлопця й дівчину настороженим спокоєм. На товстезних стовбурах дубів срібне прядиво, з темних долоньок листя спадають на землю холодні вогненні росинки, тонко видзвонюють пісню

чаклунської ночі. Дзінь, дзінь, дзінь! Прокидається царство снів, королівство чар, країна небувалого…

Хлопець і дівчина притишені. Має щось статися. Вони виходять на широку галявину. Рука в руці, щока до щоки, і одне-єдине, вже нероздільне, серце.

Ледь чутний сміх сповнює нічний простір, напружилися росянисті трави, стрепенулися дуби, верби, явори, задумливі сосни. Довкола закоханих попливло, замерехтіло барвисте кільце іскор, квітів, пісенних звуків.

— Що це, Миросю?

— Хоровод, Зореславе. То мої подружки мавки вийшли для нас у кільце, славлячи Хора — кумира зоряного, батька Яр-Дива і Зоре-Дива. Прислухайся, вони співають…

— Чую… А про що?

— Про кохання. Вони не відають інших пісень. І казали мені, що, окрім кохання, на світі все тлінне. Зло, розлука, убивство, невірність — то лише мара, людям здається, що воно є, а пізніше вони розуміють, що то тіні обману і втоми… Ось я покличу Росину, мою улюблену мавку. Росино, Росино!

Покотилася луна над лісом, колихнувся казковий хоровод, затихли звуки веснянки. Імлиста постать усміхненої мавки наблизилася до закоханих, простягла прозорі руки.

— Чого бажаєш, подруженько?

— Чи видиш щастя моє, Росино? Чи загорівся вогник нашої любові?

— Бачу, радію! Та зажди… хочу поглянути, яку квітку ви посієте для світу. Заждіте, щасливі люди, гляньте на квіточку власного серця…

Кільце мавок кружляє хутчіше, пісня звучить урочистіше, вже зрушили з місця стовічні дуби, глухо пританцьовують коренастими ногами, вже закружляли в бурхливому танці розпатлані верби, прокинулися в дуплах нічні сови, присвічуючи вогниками круглих очей, і зібралися на краю галявини поважні лісовики поруч з ведмедями, схвально вимахують зеленими лапами.

Зненацька посеред галявини загорівся барвистий вогонь, сипонув довкола полум’яним дощиком, розтанув на траві. А натомість розпукнулася прозора блакитна квітка, ледь видима у мареві місячної ночі.

— Нова квітка! Нове кохання! — щасливо загукали мавки, і в лісі залягла тиша. Росина підпливла до Миросі, схилилася перед нею в поклоні, лагідно усміхнулася Зореславу.

— Все наше царство дякує вам, люди, за нову красу. Тільки квіточка ваша незвичайна. Такої ще не було.

— Чому, подружко?

— Не відаю про те. Чую голос Матері-Землі. Вона мовить, що вашу квітку не скоро побачать люди…

— Невже наша любов недостойна інших квіток? — крізь сльози озвалася Мирося.

— О ні, подружко. Ваша квіточка — не на часі. її зможе узріти лише пробуджене серце онуків ваших. Вона — для майбутніх весен, подружко. Радій!

Глухо загриміли громи десь вдалині. Здригнулася земля. Дихнув понад лісом холодний вітер. Коло мавок і лісовиків розпалося, померкла блакитна квіточка на галявині. Мирося лячно притулилася до Зореслава.

— Що ж буде далі з нами, Миросю? — прошепотів Зореслав.

— Зажди, коханий. Не загадуй. Не лякай невидиму квітку. Хіба ти забув? Нема ні зла, ні крові, ні лиха. Є лише любов… лише кохання…

ВИБІР НАРЕЧЕНОГО

Цареві снився страшний сон. Буцімто сидить він на троні і видно йому всі краї царства: поля, ліси, озера, гори. Видно людей, котрі везуть йому данину, видно численні дружини воїв, готових рушити в похід, видно селища й городища, незліченні гурти худоби і поля золотих ячменів та проса.

І всі йому вклоняються, всі дякують за царювання, за ласку й щедроти. Зненацька відчуває цар, що йому одбирає руки й ноги, не може він ворухнутися, не може мовити й слова. Бачить теє радник Печерун, зловтішно посміхається, витягає з піхов меча і починає краяти царство на шматки. Що він діє? — жахається цар, а вуста його мертві, не чутно й слова. З’являються ще якісь воєводи, радники, змагаються з Печеруном за кращий шмат царства, той тягне собі далеке поле, той запихає в лантух густий ліс, той викопує озеро і несе його на край світу. І не дивується Горевій тим, що то ж химера, — бо як можна краяти царство на шмаття? — а одна лише думка тривожить його: не можна допустити цього, треба отямитися від сну, від непорушності, схопити за руку злодіїв…

Нажаханий і неспокійний, прокинувся Горевій, застогнав від болю в пораненім тілі.

— Вої мої, де ви? До мене!

Двоє чатових нечутно ввійшли до покоїв, наблизилися до ліжка.

— Чого бажаєш, царю?

— Підведіть мене до вікна…

Чатові підвели царя з ліжка, допомогли сісти на підвіконня. Він глянув униз, на дворище. Там покотом спали вої після святкової ночі, на торговищі чаділи недопалки вогнищ. Світлішало небо, блідли зірки, над кручами й словутинськими долами густішали тумани.

— Що за дивний сон? — бурмотів цар. — Невже я помру? А зі мною й царство моє розпадеться… О Перуне! Не дай статися такому лихові. Я ще не довершив свого задуму, рано йти до краю Світовида… А коли й так, то пошли мужа сильного для Миросі, щоб онук мій утвердив царство славне від краю до краю землі. Всі мої, кличте радника Печеруна, кличте доньку мою Миросю!

Небавом Печерун вже вповзав до покоїв, чорні очиці його бігали вусібіч, він не відав, чого йому чекати — ласки, а чи кари.

— Печеруне… маю вирішити невідкладну справу…

— Кажи, царю. Я піду на край світу, аби тобі догодити!

— Так далеко не треба… Ой, шпигає в спину! Прокляті напасники! Так помолотили мене… ой! Як сніп ячменю… Кепська справа… Я, мабуть, помру, Печеруне!..

— Що мовиш, царю? — з удаваним жахом скрикнув Печерун. — Та чи можна думати про таке? Ми ще не утвердили царство витицьке, ми ще маємо рушити силу свою до країв верховинських, щоб і там знали руку царя Горевія. Не мисли, царю, про сумне, тобі рано йти до краю Світовидового!

— Не вмовляй мене! — простогнав Горевій. — Сам би хотів жити вічно, та долю не об’їдеш… Ой! На всяк випадок маю утвердити волю свою. Ага! Мирося прийшла… От і добре!

Царівна метнулася до батька, притулилася щокою до грудей. Зазирнула в обличчя, приклала ніжні долоні до чола.

— Чого вам, батеньку? Чому в передсвітання покликали?

— Миросю, — урочисто озвався цар, обнімаючи її за плечі, — маєш нині вибрати собі нареченого.

Дівчина сахнулася від нього, а в очах Печеруна засвітилися вогники цікавості.

— Татку, як то вибирати? З кого?

— Маю на оці трьох воєвод і лицарів своїх. З них ти й вибереш собі долю…

— Хто ж це? — помертвілим голосом озвалася дівчина.

— Скажу… Хе-хе! Чого це ти зблідла? Млієш від цікавості? Нічого, нічого… Батько поганого тобі не підсуне. Ой! Сам знаю, що тобі до вподоби буде… Слухай же… Перший лицар — Мечик, Печерунів синок…

Радник аж підскочив від радощів, схилився перед царем у низенькому поклоні.

— Царю, ми з сином — твої смерди повік. Покликати сина?

— Зажди, — невдоволено мовив Горевій. — І чого ти поспішаєш, наче голодний до столу? Я маю ще двох лицарів на приміті. А донька вже

сама вибере, хто їй до смаку… хе-хе! Хоч я гадаю, що Мечик був би найкращий. Слухай же, доню: ще я маю для вибору лицаря Борена і воєводу Тирла. Говори ж мені, хто буде мужем твоїм? Хто стане батьком наступного царя?

Царівна гордо випросталась.

— Татку, я не кохаю жодного з них. Нема поміж них обранця мого!

— Хіба я тебе питаю, кого ти кохаєш? — гнівно гукнув Горевій. — Неслухняна дитина. Ой! Мені кричати важко, а ти сердиш мене. Всякі вигадки — кохання, милування… Мені царевич потрібен, а не твоє кохання. Вибирай з тих, кого я назвав…

— Без любові не одружуся! — вперто одвітила Мирося.

— Миросю, — улесливо проспівав Печерун, утримуючи її за руку, — та ти лиш накажи — Мечик ляже перед тобою слухняним псом… Та він не дасть на тебе порошинці впасти…

— Знаю, знаю, — вирвалася від нього царівна і тужливо поглянула у вікно на імлистий обрій, де жевріло світання. — Та мені не до серця улесливі пси, Печеруне! Мені хочеться, щоб дружиною мені був славний лицар, герой!

— Накажи! — скрикнув радник. — Накажи… і Мечик стане героєм!

— Ну це ти вже теє… мелеш пусте, — сказав цар. — Герой з Мечика такий, як з домашнього пса вовк. Проте для Миросі годиться. Мені герої ні для чого. В дружині — інша справа! А до царювання потрібні люди хитрі, розважливі, розумні… Миросю, кого ти вибираєш?

— Може, я кого іншого назову? — несміливо мовила Мирося.

— Не вигадуй! Або слухайся, або я тебе вижену в дикий степ! Ой, неслухняне дівчисько! Вибирай, кому кажу!?

— Згода, — раптом озвалася дівчина, а на її обличчі промайнула усмішка. — Лише одна умова…

— Яка там ще умова? Ой! Несіть мене до ліжка… Ну, кажи…

Царя перенесли од вікна до постелі, вкрили вовняним коцом. Мирося несміливо підступила до нього.

— Татку, хай ваші лицарі розгадають загадки, які я загадаю… Тоді я згоджуся. Хто всі загадки розгадає — той і стане моїм нареченим…

— Нащо ці витребеньки? — здивувався цар.

— Туману напускаєш, Миросю, — скривився Печерун.

Мирося лукаво глянула на радника.

— Хочу переконатися, чи придатні лицарі для царювання. Для того треба голову неабияку. От ми й побачимо, чого вона варта у ваших лицарів: носити шоломи чи, може, ще для чого?

— Хе-хе, — вдоволено посміхнувся Горевій, — мудра дитина у мене… Печеруне, хай так буде. Збирай людей, воїв, лицарів, хай весь Витич відає — царівна вибиратиме собі пару. Ой, пече! Та не забудь — на майдан знову викочуйте меди, паліть багаття, смажте ягниць і телят! Свято для всіх! Хай знають щедрість Горевія!..

Святковий гомін котився понад майданом, біля вогнищ дружинники й ремісники пригощалися з грубезних дубових бочок медами, наливаючи запашний напій у глибокі бронзові черпаки. А дівчата й жінки, діти та

старі люди купчилися біля царської кам’яниці, позирали на ґанок, звідки мала вийти царівна. Всім було весело й цікаво: витицький люд знав, що Мирося вибиратиме собі дружину якось незвично, не так, як всі. Прийшов до городища і пастух Корінь, назирив поміж товпищем сина Зореслава, привітався з ним.

— Як тобі тут? — тривожно заглянув у очі синові. — Чому змарнів? Тільки одна ніч минула, а ти вже якийсь… не такий…

— Який же я?

— Сам не свій. А вчора ти славно гамселив ворогів. Якби не ти, непереливки було б цареві. Хвалю, синку, хвалю…

— Ой, татку! — похмуро одвітив син. — Мені тепер не до того!

— Бачу, бачу! Гадаєш, я не збагнув? Уже прикипів серцем до царівни? Все одразу на мою голову накотилося, всі лиха світові. Дурний ти, аж кручений. Лізеш сам у пащу гадючу, наче дурне жабеня. Колись сміятимешся над собою…

Хлопець одвернувся з досадою.

— Може, колись і сміятимуся… а нині плакати хочеться…

Його душу рвали на частки незримі шуліки. Не міг діждатися, коли з’явиться Мирося, щоб зазирнути їй в очі. Що ж сталося, що одразу після благословенної ночі вона вирішила одружитися? А як же їхнє кохання? Квітка серед чарівної галявини? Чи то приснилося? Привиділося у химерній мрії? А в житті — зась пастухові до серця царівни?..

Неподалік почулися ніжні перебори гусел, тихий голос Бояна заспівав прадавню думу. Корінь з сином пробилися до ґанку, зупинилися

коло співця. А він, звівши незрячі очі вгору, перебирав чутливі струни і вплітав у тривожну мелодію дивні слова:

Гей, думо вірная, струни звучнії,

Проженіть мою тугу чорную…

Розкажіте мені та порайте мені,

Як у світі білому жити праведно?

Щастя де моє? Доля де моя?

Гей, правда де моя?

Засіваю ниву щирим зерном, гей,

А на ній восени кукіль родиться…

Гей, мурую хату для родини я —

А живу весь вік сиротиною…

Моя доленька, мов билиночка,

За вітрами покотилася…

Пісня вірная та й відказує:

— Засівай ниву вольною волею,

А муруй світлицю словом праведним,

Незрадливою яснодумою!

Вольною волею,

Словом праведним!

Яснодумою, гей, гей, гей!

— Не до вподоби тут пісні Боннові, — тихо мовив Корінь синові. — Глянь, Печерун вовком дивиться на співця, з’їв би його живцем.

Люди щиро вітали Бояна, над майданом котився схвальний гомін. Раптом з дверей вийшла Мирося, за нею. вибігла світлична дівка Зоруля, і одразу ж весела зграйка подружок царівни оточила її кільцем, накинувши на неї темну фату. Дівчата почали хороводити, заспівали:

Відлітає лебідонька із гнізда,

І сестричок і подружок покида

Дужі крила на вітри її несуть,

Прокладають в дивоколі нову путь

— Ой коли ж тебе, лебідонько, чекать?

Ой та де ж тебе, сестриченько, стрічать?

Чи у лузі на некошеній траві,

Чи в прозорій дивокола синяві?

— Гей, сестрички, як раненько навесні

Лебедині ви почуєте пісні.

Принесе мій милий з дальньої землі

Клич кохання на широкому крилі..

Згине милий — то не ждіть мене здаля,

Чужинецька похова мене земля…

Згину я — тоді в весняні дні

Не почуєте ви лебедя пісні!

Відлітає лебідонька в далину,

У країну чужинецьку та сумну…

Крила дужі на вітри її несуть,

Прокладають в дивоколі нову путь…

На ґанок вийшов, опираючись на плечі воїв, цар Горевій, махнув рукою, сів на високий дубовий стілець, оздоблений золотим та срібним узором.

— Поспівали, погомоніли — доста! Лицарі мої вірні, виходьте в коло! Люди витицькі, моя донька Миро-ся має вибрати нині мужа, а вам царевича! Воліє вона, щоб її обранець одгадав якісь там загадки… Хай буде на те воля Дажбога! Миросю, що ти там задумала, кажи мерщій.

Дівчата зняли з царівни серпанок, наділи на коси барвистий весняний вінок. Зореслав аж подався вперед, прикипівши очима до

коханої: що вона затіяла, навіщо це зборище перед людьми? Невже справді вибиратиме собі мужа поміж смішних, пришелепуватих воєвод, котрі навіть не зуміли оберегти царя в бою?

Мирося лукавим поглядом обвела воєвод, які стояли перед нею в бойовому спорядженні — в шоломах, панцирах, при мечах, — і вийшла в коло.

Печерун підступив ззаду до сина, прошепотів:

— Не одгадаєш — уб’ю!

— А дідько її знає, що вона загадає, — огризнувся Мечик. — Вона змалку кручена, як щось утешеться в голову…

— Що на світі наймиліше? — продзвенів над майданом голосок царівни.

Юрмище змовкло. Боян втішно закивав головою.

— Мудра дівчина. Навряд чи ці недоумки одгадають…

"Що на світі наймиліше? Що на світі наймиліше?" — покотилося між людьми.

— Цитьте! — гримнув цар. — Що тут одгадувати? Пуста загадка. Царська влада наймиліша…

— Не вас питаю, татку, — осміхнулася царівна. — Хай лицарі відповідають.

— Я скажу, — несміливо озвався воєвода Борен, поглядаючи на Горевія. — Ласка царська наймиліша…

— Лакуза, — шепнув Корінь. — Холопська душа, одразу видно…

— Дурний, аж пальці знати, — додав Боян.

Мирося сміялася, а з нею разом її подружки і весь майдан.

— Коли царська ласка наймиліша тобі, воєводо, то жди її, а до мене — зась!

Витичці заревли від захоплення, а Борен спалахнув від сорому, мов жарина, і навіть цар хихотів, схвально позираючи на доньку.

— Мов мечем рубонула, — шепнув Корінь Зореславові. — Розумна дівчина. Якби не царівна, гарна невісточка була б…

— Мовчіть, не крайте мого серця, — зітхнув син.

— Я відаю, що в світі наймиліше, — подався вперед воєвода Тирло, товстий пикатий чоловік. Він ввічливо поклонився царівні, переможно глянув на юрму. — Є така казка, а в ній загадка. Мені колись бабуся оповідала. Хі-хі! Наймиліший — сон. О! Еге ж я вгадав, царівно?

— Сон? — з подивом перепитала царівна.

— Атож! — розгублено підтвердив воєвода. — Що не роби, а спати треба.

— То який же з тебе цар буде? Замість того, щоб змагатися з ворогом, заснеш! Що ж, воєводо, ти вибрав долю: іди і спи!

Майдан аж заколихався від реготу й втіхи. Тирло зціпив зуби від злості, опустивши погляд додолу, Печерун підскочив до сина, щось прошепотів. Мечик радісно закивав.

— Ну, Мечику, — звернулася до нього Мирося, — лишився ще ти. Чи одгадаєш загадку?

— Одгадаю, — засміявся Мечик, і рот його роз’їхався від задоволення, як верша. — Наймиліша в світі — твоя любов! Ги!

— А ти звідки теє знаєш? — гостро запитала Мирося.

Мечик розгубився.

— Я тебе не кохала, — додала царівна. — Звідки ж тобі знати, що моя любов наймиліша?

— Кажи наступну загадку, — невдоволено озвався цар. — Не роби моїх воїв дурниками. Не муч лицарів…

— Слухайте, лицарі, мою найголовнішу загадку, — урочисто мовила дівчина. — Що в світі найгарячіше?

— Жар, — з надією відповів Борен.

— Водою можна залити…

— Сонце найгарячіше! — підхопив Тирло.

— Стань в тінь — не буде пекти! — заперечила царівна під схвальний гомін.

— Я скажу, — вихопився вперед Мечик. — Найгарячіше, коли тебе ремінним батогом добре виполощуть! Довго пече, аж сісти не можна! І чого ви смієтеся?

Люди реготали, хитаючись, мов жито під вітром. Печерун ляпнув руками об поли корзна, люто засичав до сина:

— Зморозив! Дурня оковелок!

— Хоч і пече, Мечику, — відповіла царівна зніченому воєводі, — проте біль вщухає. А ще одне скажу тобі, лицарю: не гоже воякові заробляти на такий гостинець!

— Що, з’їв? — жартівливо гукнув Боян.

— Ой, і в мене запекло, — витираючи сльози на щоках, озвався цар. — Отак насмішила, химерна дівка! Кажи далі, що там у тебе?

— А тепер скажіть, лицарі, — запитала Мирося, — що в світі найголосніше?

— Теж мудра загадка, — вкинув слівце Боян.

— Грім! — з певністю гукнув Борен. — Як гримне Перун — не відаєш, куди сховатися! Дуже страшно!

— А все ж, можна сховатися в глибокий льох, де грому не чути!

— Го-го! — зареготався Тирло. — В цій загадці — хитрощі, як і в перших. Я знаю…

— То кажи, хай їй заціпить! — пробурчав цар. — А то вона всіх вас дурнями поробила!

— Найголосніше співає півень! Навіть сонечко його чує: як заспіває півень — встає… А що, вгадав?

— Не вгадав, — одвернулася від Тирла царівна. — І без півня сонце встає. Є такі царства, де півнів нема.

— Найголосніше бурчить у животі, — чухаючи в потилиці, сказав Мечик. — Чого це ви регочетеся? — визвірився він на людей, які хилилися один на одного від нестримного сміху, шаленіючи від веселощів.

— Отак осоромив! — схопився за голову Печерун, люто блимаючи на сина. — Дурень, та ще й з-за рогу мішком прибитий!

— Як у пузі бурчить, неодмінно почуєш, — розвів руками Мечик. — Давай йому жерти, бо біда! І від того бурчання в жодному льоху не сховаєшся!

— Ну й утнув! — сміявся цар. — Ой, аж у боці закололо! Я й не знав, Печеруне, що в тебе синок такий сміхач? Миросю, давай далі, я давно так не веселився…

— Все, — мовила царівна.

— Як то все?

— А так. Три загадки. Лицарі не одвітили й на одну. Ні з кого вибирати нареченого. Хіба що… може, хтось інший одгадає?

Вона кинула промовистий погляд на Зореслава. Юнак подався наперед, паленіючи від хвилювання, і хрипким голосом звернувся до Горевія:

— Я знаю…

— Знову цей парубійко, — здивувався цар. — Що ти знаєш?

— Як розгадати загадки…

— Хай розгадує, — озвалася Мирося, підступивши до батька.

— І ти його вибереш, як він розгадає?

— Атож. Ти ж сам згодився, що така умова…

— Ну й дурна. Я казав про лицарів. А він — пастух.

— Ти сам нарік його воєводою! — спалахнула донька. — Ти його нагородив!

— Я нагородив, я можу й розгородити! Так ти гадаєш, що він знає? Лицарі не відають, а пастух знає?

— Знає чи ні — хай скаже…

— Хай! — згодився цар. — А ми посміємося.

Царівна підвела погляд на Зореслава, зашарілася.

— Кажи, юначе, що в світі наймиліше?

— Воля, — сказав хлопець, і люди на майдані завмерли, ніби оцінюючи його відповідь. — Воля — наймиліша в світі!

— Одгадав, — почувся в тиші голос Бояна. — Орел!

— Одгадав! — радо підтвердила царівна

— Йому хтось підказав, — невдоволено буркнув цар.

— Друга загадка, — гукнула Мирося, покриваючи шум дзвінким голосом. — Що в світі найгарячіше?

— Любов, царівно. Кохання, — зітхнув Зореслав. — Як торкнеться серця, вічно пектиме. Нічим не загасиш…

Дівчата — Миросині подруги — з радісним щебетанням кинулися до Зореслава, почали його обнімати, цілувати, наділи на шию гірлянду з польових квітів.

— А що, — сміялася щаслива Мирося, лукаво зиркаючи на батька, — самі бачите, татку, що парубок одгадав загадку. Мої подружки схвалюють його відповідь.

— Ви всі хитрі, як вужаки, — нахмурився цар. — Змовилися!

— Де він набрався тієї мудрості? — здивувався Корінь. — Хіба думалося, що в мене такий син росте?

— Останню загадку одгадай, юначе, — мовила царівна. — Що на світі найголосніше?

— Тиша, царівно, — твердо промовив Зореслав.

— Оце устругнув! — залився сміхом Тирло.

— Хі-хі! Тиша! — ошкірив зуби Мечик. — Сказав ще дурніше, ніж я. Це ж треба вигадати?

Царівна взяла Зореслава за руку, глянула на батька.

— Він одгадав, татку. Найгучніший крик затихає. А тиша одвічно панує. Зійди на гори — тиша. Зійди в підземелля — і там вона…

Хвиля зворушення й втіхи прокотилася в Боянових грудях. Він згадав далекі Чорні Гори, прощальне вогнище, світлий лик Тайно-Дива. О мудрий старче, твої чарівні заповіді породжені досвідом віків, великим знанням, довголітнім спогляданням. А звідки ж у душі юної дівчини народилися слова твоєї таємничої заповіді: всі громи закінчуються тишею?

— Слава Зореславу! — гримів майдан радісними вітаннями.

— Слава Зореславу!

— Він переміг, татку! — голосно сказала Мирося, підводячи ошалілого від щастя хлопця до Горевія. — Він мій обранець!

— Лихо, царю, — по-гадючому зашепотів за спиною володаря Печерун. — То все чари. Пастух Корінь — ведун, він знає всякі трави. На Миросю наслано. Бережися, царю…

— Татку, чому мовчите? — наполягала царівна.

— Не бути тому, що ти мовиш, — розпалився Горевій. — Підведіть мене… Ой! Болить… Геть усіх, не хочу бачити нікого. А ти, дурна дівчино, що надумала? Сина пастуха — царевичем? А як я помру — царем? Га?

— Ви ж обіцяли, татку, — крізь сльози озвалася дівчина. — Люди, ви чуєте?

— Слава Зореславу! — кричали витичці, розмахуючи шапками, мечами, руками. — Зореслав переміг!

— Цитьте! — репетував Горевій. — Щоб вам заціпило! Ганьбити царський рід? Скорше в мене на коліні конопля виросте, як теє буде! Ось так!

— Царю, — зважився на слово Зореслав, — я кохаю твою доньку. Чи я гірший від твоїх лицарів? Хіба не я врятував тебе від смерті?

— Ага, вихваляєшся? Довіку попрікатимеш мене?!

— Він мій наречений! — тупнула ногою Мирося.

— Візьміть голодранця! — розлючено крикнув цар вартовим, і вої накинулися шуліками на безоружного Зореслава. — В льох його! Іч, закортіло смердові в царські хороми! Ой, ведіть мене… темніє в очах…

Дружинники купою насіли на юнака, зв’язали і потягли у вежу. Слідом поплентався Горевій, опираючись на вартових. На ґанку зупинився, посварився на доньку.

— На тебе наслано! Хтось наворожив! Не треба мені царевича! Сам царюватиму! І не вмру — чуєш? Знахарів… ведунів з усього світу скличу… Найкращих… Ой! Ведіть мене… Сам царюватиму!..

— Ех, царю, царю, — кивав головою Боян, прислухаючись до невдоволеного гомону людей, які потроху розходилися з майдану. — І ти такий, як всі інші володарі. Недарма казав на прощання Горипал: хто має владу, той насильник! Нема правди у царів…

— Синку, синочку, — поривався до вежі Корінь, пробиваючись крізь кільце воїв. — Чого тебе потягло у прокляте сильце? Я ж казав тобі, молив! Не послухався! Пустіть мене до сина!..

— Йди геть, дурний чоловіче! — гримнув воєвода. — Не гніви царя! Все минеться, дай володареві охолонути!

Дівчата втішали Миросю, але вона не могла стримати ридання. До неї наблизився Боян, торкнувся сухою долонею чола.

— Втішся, дівчино. Чуєш? Не край серця передчасно.

Мирося втерла залите слізьми личко, з надією глянула на сліпого співця.

— Що нам робити, любий старче? Поможи, я тобі віддячу!

— Е, пусте мовиш. Нащо мені дяка? Аби кохання ваше не зміліло, не стало попелом. Ти ж хитра, а одразу у відчай впала…

— Яка я хитра? — схлипнула дівчина.

— Навіть мене обдурила, — осміхнувся Боян. — Хлопцем прикинулась. Я відчуваю — щось не те… потім здогадався… Розумна в тебе голова, а як прийшло до вузлика — тут і плачі пішли. З твоїм батеньком треба хитрощів і хитрощів! Давай зберемося десь у затишку та й погомонимо…

— Кажи, — припала до нього ясочкою дівчина, — всі мої подруженьки допоможуть тобі, тільки звели, що треба. Заради кохання ми на край світу підемо, аби любий мій став нареченим ладом!..

— Спочатку постав мені чару та нагодуй, — пожартував Боян. — А я вам пісню заспіваю. При пінистій чарі та під веселу пісню краще бесідувати. Веди мене, царівно, щось вигадаємо, не пропаде твій коханий…

Дума третя

ЖИВА ВОДА

СИЛЬЦЕ

Вої потягли Зореслава темними переходами, вкинули до льоху. Він боляче вдарився об каміння, схопився на рівні ноги, щоб знову змагатися з насильниками, та перед його носом грюкнули оковані бронзою двері, почувся зловтішний сміх воєводи Тирла, а потім у заґратованому віконечку з’явилося його баб’яче лице з ріденькими вусами, спотворене злобою.

— Царівни закортіло смердові? Мало тобі ягниць та кіз смердючих, забажалося в царські покої залізти! Ха-ха-ха! В кошарі твоє місце, покидьку! Там треба було й лишатися.

Зореслав не витримав їдучих кпинів, кинувся до ґрат, затряс їх, аж двері загули. Тирло відсахнувся, гидко вилаявся і пішов геть. Затихли кроки воїв, запала тиша.

Юнак забігав у тісній кам’яниці, зачіпаючи тім’ям низьку стелю. Бився грудьми об холодний камінь, гамселив кулаками по стінах, ридав від безсилого гніву, картав сам себе за необачність. Правду казав батенько: не покидай степу, рідного Словути, гаю темного! Орел у небі вільний! А сів на землю — вже не відає, куди потрапить: у сильце, в болото, а чи прийме в груди стрілу мисливську. Чого ж він домігся? За подвиг — темницю, за любов — зневагу! О Світовиде! Як мені забути чаклунську ніч, місячне марево, мавок серед галявини? А може, нічого й не було? Лише привиди серця… Є лише оце — наруга, жорстокість посіпак царських, самотина! А царівна забуде його… а може, й забула вже? Що їй пастух, біля неї хмари лицарів. Хоч дурні та нікчемні, зате боярського роду…

А цар? Як він міг так вчинити після того, як я його порятував? Навіщо мене вкинули сюди? Може, щоб я відмовився від царівни? А далі що? Знову кошара, кози, вівці? І чекання, нескінченне чекання… Ждати іншу любов? Кого ж він зустріне після такого полум’я? Хто відкриє йому таїну зачарованого лісу? Чия любов посіє зерна нової небувалої квітки? Хай навіть Мирося відмовиться від нього, хай стане зневажати, сміятися, а

він в душі навіки збереже пам’ять про вогонь, що так солодко палив йому груди…

Минав час, у льоху згустилися сутінки. Певно, настала вечірня пора. Десь недалеко почулися кроки, гомін чатових, брязкіт мечів. Зореслав затряс двері, розпачливо крикнув:

— Люди, озовіться, в кого є жива душа!

— Чого тобі? — почувся байдужий голос, до льоху зазирнув вусатий дружинник, при мерехтливому світлі смолоскипа його очі ховалися в тінях брів. — Чого репетуєш?

— Я хочу додому, на волю! Де цар?

— Іч, який швидкий? — насмішкувато буркнув дружинник, підморгуючи волохатою бровою. — А чого ти сюди поперся? Нащо зачепив павутину царську? Ге? А тепер пищиш, як муха в павукових лапах. Терпи, терпи! Згадають тебе, прийдуть, покаєшся… гляди — випустять тебе!..

Зореслав одвернувся, сів у куточку льоху. Гидко й нестерпно було слухати їдкі речі дружинника. Краще мовчати й чекати. Не показувати страху перед царськими холопами. Краще смерть, аніж приниження перед нікчемними людцями, котрі забули, що таке воля!

Десь здалека почулися притишені звуки гусел, гомін людей, схвальні крики. Хлопець прислухався.

— Боян співає, — сказав дружинник, зазираючи у віконечко. — І мені кортіло б послухати, та ба, ти на мою голову десь узявся, треба сторожити. А вечір нині любий, тихий, таємничий.

— А який вечір? — здивувався юнак.

— А купальський. Дівчата й хлопці гулятимуть, віночки на воду пускатимуть. Веселощів — до рання!

Дружинник одійшов, про щось гомонячи зі своїм товаришем. Зореслав охопив долонями голову, затужив. В таку казкову ніч сидіти під замком! А міг би з Миросею гуляти понад Словутою, показувати їй улюблені місця, розповідати про те, як водяники граються на викрутнях, чекаючи необачних плавців, про зеленооких русалок, що гріються проти місяця, співаючи журливих пісень, про зоряних дітей, які прилітають на землю у великі свята, щоб побавитися з людськими дітьми, погойдатися на вербовому гіллі.

Мелодія гусел гучнішала, глухуватий голос Бояна чітко карбував слова жартівливої пісні:

Жив на світі хлопець,

З усього сміявся,

Нічому на світі

Він не дивувався.

Грім у небі грякне —

А йому байдуже.

Людям вельми страшно,

А йому — не дуже!

От схопили хлопця

Воріженьки люті

Кинули до ями,

Закували в путо.

Він собі сміється

Він собі регоче

Навіть у неволі

Сумувать не хоче.

Повели хлопчину

Голову рубати —

Він собі жартує

У руках у ката.

— Ой ти, кате, кате,

Мій коханий друже!

Головне — то жарти,

Голова — байдуже!

Пісня скінчилася, почулися сердиті вигуки дружинників: "Іди, йди геть, Бояне! Не велено співати попід вікнами царевими. Горевій нездужає, звелів гнати тебе геть!"

Запанувала тиша. Тільки чути було десь в куточку, як шарудять миші. Зореслав замислився: що означає химерна пісня співця? Не інакше, він її заспівав для мене. Щоб не боявся… А чому б то? Ждати визволення?. Від кого? Хіба, може, батенько разом з Бояном щось придумають?..

НАДІЯ

Мирося надвечір знайшла Зорулю, потягла її в темний закуток, почала палко нашіптувати:

— Все вирішено. Боян добру раду дав. Визволимо коханого, а тоді нехай цар кусає лікті. А ти, Зорулень-ко, щось зроби з отими дурнями-чатовими…

— А що я з ними вдію? — розгубилася Зоруля.

— Поведи на гульбище. Купальський же вечір! Чару добру хай вип’ють…

— Невже так закохалася, Миросю? — здивувалася Зоруля.

— Навіки! — палко обняла подругу царівна.

— Дивися, щоб не сталося горя з тим коханнячком. Дочка царська і пастух…

— Він мій цар і володар! Як побачила — світ вогнем зайнявся. А як побула з ним у гаю — душа моя за хмари полетіла!

— От бачиш, — опасливо мовила Зоруля, — кажеш, що світ вогнем зайнявся… Може, він перелесник!

— Коли перелесники такі, — крізь сльози прошепотіла Мирося, — хай забирають мене до себе. Нащо мені оці п’яні воєводи, оці дурні прислужники царські, що випрошують затишного місця у мого батечка? Зореслав один зупинив навалу ворожу, я сама бачила! Оце герой, лицар! Оце Яр-Див!

— Годі, годі! — по-материнському буркотіла Зоруля. — Кудкудачеш, як курка над яйцем! Розхвалилася! Вже йду, йду…

Вона, скрадаючись, пробігла переходами вежі, царівна — за нею. Чатові, почувши кроки, насторожилися, невдоволено гукнули:

— Хто вештається?

— Я, — грайливо одвітила Зоруля, з’являючись із-за стіни.

— А, Зоруля, — вспокоївшись, позіхнув дружинник. — Чого бродиш увечері? Чом не гуляєш?

— За вами прийшла, — всміхнувшись, мовила дівчина.

— Як то за нами?

— А Купала ж нині. Вже дівчата й хлопці збираються на кручах. Огні запалять. Весело буде — страх!

Дружинник смикнув себе за вуса, перезирнувся з товаришем, той облизався, журливо похитав головою.

— Гм. Воно б і нам не завадило… ківш меду перехилити… Так поставили ж нас, чатувати треба…

— Для якого б то дива? — удавано здивувалася Зоруля.

— Пастуха ж сторожити.

— Так він же замкнений.

— І то правда, — зрадів вусатий дружинник. — Не чаклун же він? Грати товстелезні, не перегризе…

— То ходімо ж. Бо вже палять вогні. Ой весело буде!

Дівчина схопила вусатого воя за руку, потягла до виходу. Другий чатовий глянув їм услід, махнув рукою і кинувся доганяти їх, бурмочучи на ходу

— Як втече — то й з-під варти втече. А як не втече — то і так не втече. Піду і я, може, десь моя доля вінок сплітає…

А Мирося стояла в закутку вежі біля віконниці, ждала, дивлячись на просторе видноколо словутинської долини. На кручах уже палахкотіли вогнища, золоті іскри котилися стрімким потоком до небесного шатра, розсипалися там на темно-синьому тлі, ставали зірками, розпочинаючи вічну казку літньої ночі. Над гаєм котилися пісні. Мирося тремтіла від хвилювання — вирішується її доля. Все буде інакше віднині: нема дитячих забав, нема батька, нема царства! Є нова стежина — страшна, небезпечна, з якої вже нема вороття! І не треба…

Неподалік від неї прогупали важкі кроки дружинників, почувся безтурботний, веселий сміх Зорулі. Пора!

Мирося добігла до льоху, зашкребла у віконечко.

— Хто там? — озвався Зореслав.

— То я, наречений мій, — прошепотіла царівна.

Юнак метнувся до дверей, притиснувся до ґрат, побачивши в сутінках кохане личко, болісно застогнав.

— Для потіхи так мене назвала?

— Зореславе, я покохала тебе одразу, як зустріла в степу! Навіщо ж гризота? Не я винна, що тебе вкинули сюди. Ти одгадав мої загадки — сам Яр-Див велів, щоб ти став моєю дружиною. Я супроти долі не рушу. Серце моє горить!

Юнак взяв її пальці до своїх долонь, почав цілувати.

— Соколице моя! А я вже гадав, що ти покинула мене в неволі!

— Я гомоніла з Бояном. Тобі треба втікати…

— А ти?

— Я з тобою…

— Не хочеш бути царицею?

— Навіщо мені царство? — тихенько засміялася дівчина, пестячи пальцями юначе личко. — В очах твоїх все моє царство.

— О Перуне! Тепер мені не страшна й темниця!

— Але ж пора визволитися з неї. Ми придумали ось що: вночі викрademо ключ, він у радника Печеруна. Як засне, Зоруля підкрадеться…

— Згода! — стиснувши їй руку, прошепотів Зореслав.

— Нині Купала, довкола вогні, галас, ніхто не почує! А ми до світання будемо вже далеко, там жодні царські посіпаки нас не дістануть. Цсс! Хтось ходить. Я біжу, коханий! Надійся!..

Вона побігла до виходу, біля сходів лицем до лиця стрілася з Печеруном. Він схопив царівну за руку сухими пальцями, зазирнув їй в очі гострим поглядом.

— Де була, царівно?

— Пусти! — застогнала Мирося від болю. — Як ти смієш так зі мною розмовляти? Пусти!

Радник відсторонився, проте заступив шлях вниз, до виходу.

— Знаю, була біля пастуха. Цар звелів замкнути його, а ти волю батькову порушила, бачишся з ним…

— Сором царському радникові бігати за дівчатами, слідкувати!

— Не ганьби мене, турботи про царство не дають мені спокою. Цар недужий, а ти…

— Що я? — з викликом глянула на нього Мирося.

— Закохалася в смерда, в пастуха…

— Може, ти мені кращого нареченого знайшов? — спалахнула царівна від образи.

— А хіба мій син не кращий?

— О Перуне! — сплеснула в долоні Мирося. — Ти ж сам відаєш, який він в тебе дурень!

— Я хочу лише одного; врятувати тебе! — простягаючи до неї кістляві руки, палко зашепотів Печерун. — Цар в гніві! Гадаєш, він щасливий тим, що пастух врятував його в бою? Хе-хе! Нема нічого гіршого для володаря, ніж комусь завдячувати рятунком! Володарі не прощають своїм рятівникам. А тим паче, коли рятівник тягнеться до вінця царського…

— Брехня! — скрикнула Мирося. — Зореславові нічого не треба. Хай цар звільнить його, і ми покинемо Витич…

— Те-те-те! Бреши комусь іншому. Пастух не такий простакуватий, як тобі здається. Та й ти… Все ж таки царівною бути легше, аніж пасти ягнят.

— Не ятри моїх ран, підступний діду! — простогнала Мирося. — Чого тобі треба?

— Май хоч крихту розуму.

— Твої слова напоєні злом і отрутою…

— Гляди! Все одно станеш жоною Мечика!

— Нізащо!

— Сама попросиш про це! — крикнув радник услід дівчині, яка хутко бігла вниз по сходах. — Не відаєш, дурна царівно, що одкидаєш! Зроби свого пастуха воєводою, пошли його воювати інші царства. Ти станеш царицею над широкими землями. Ти підтопчеш під ноги незліченні народи! Чуєш?

Мирося не відповіла, пірнувши в зачаровану купальську ніч, напоєну співом і веселощами, зоряними узорами і мерехтінням незліченних вогнів. А на душі Печеруна було невесело, там клубочилася їдуча змія. Спинившись біля царських покоїв, він замислився. "Ба! Що я собі гадаю? Є прехитра штука! Все станеться так, як я замислив. Хай спробують вприснути з мого сильця!"

КЛЯТВА

Радник застав Горевія в тяжкому напівзабутті. Царя щось мучило, терзало, докоряло: щось негоже вчинив, не те зробив! Тяжко образив рідну доньку, єдину свою втіху, хлопця-рятівника кинув у льох. Витичці вовком дивилися на нього, коли він наказав схопити Зореслава. Воно б і байдуже — царське слово для них закон, тільки ж не слід плювати й на людей, в разі гризоти якої або нападу ворогів доведеться кланятися їм, воям і смердам! А тут ще біль проклятий не дає перепочинку, дух випирає з грудей. Ось тобі й заміри царські, якийсь смердючий напасник вгилить тебе бамбулою по голові — і вже по тобі яма плаче! Ні царства, ні багатства! Таке мізерне здоров’я людське… От якби невмирущим стати, щоб жоден меч не діткнувся тебе, щоб вогонь не брав, хвороба не їла, старість обминала! Ого, тоді Горевій показав би сусідським князівствам та царствам! Зібрав би дружину незміряну, звоював би весь світ! І заморські володіння, і забескидні, навіть Рим далекий, уславлений. Перуне! Невже те недосяжне людині? Ачей недарма ж старі люди оповідають казки про невмирущість? Хтось десь мав же її? Хіба радника попитати? Він хитрий і бувалий…

Так плутався цар у химерних думах своїх, аж доки його не витягнув із забуття Печерун. Побачивши радника у примхливому світлі смолоскипа, Горевій зрадів:

— А я оце думав про тебе… Ради хочу запитати…

— Якої, мій царю? — улесливо запитав Печерун.

— Запала мені думка про невмирущість. Не дає спокою… Поки був здоровий, не про теє мислив. А тепер клює, та й годі! Гадаю я собі: чому люди оповідають про безсмертних? Певно, є ж десь такі? Що скажеш на теє?

— Чула моя душа твої мислі, царю, — радо підхопив Печерун. — Саме з такою радою йшов я до тебе бо печалюся вельми про долю царства витицького. Бачу, тяжко тобі, знемагаєш від недуги, то я вже ходив і до відьми преславної, що живе у Вовчому Бору…

— А то навіщо? — жахнувся цар. — Її всі люди бояться!..

— Дурні бояться. А мудрий і відьму обкрутить. Нам хоч і чорний дух з гнізда знявся, аби яєчка наші. Царю, вона казала, що відає, як осягнути безсмертя…

— Бреше!

— А от і ні! Тільки ж злата їй за теє треба дати чимало.

— Та я півцарства кину їй до ніг! — підхопився на ліжку цар. — Ой! Наче списа хто загнав у спину… Тримай мене… Що нам злато? Ми його знову загарбаємо, як стану я здоровим та ще й… страшно сказати! — невмирущим! Слухай, раднику! Таж нащо мені тоді онуки? Нащо царевичі? Я сам… сам все робитиму! Де твоя відьма? Клич її?!

— Зажди, царю, — лагідно притишив його Печерун. — Не спіши. Те має статися пізніше, відьма дістане якесь там зілля, воно росте саме нині, в Купальську ніч. Опісля вона дасть знак, я пошлю за нею воїв. Тим часом маєш зробити ще одну справу, бо люди ремствують, чутки недобрі котяться…

— Що там?

— Я про пастуха. Корінь сварився, що приведе вольних воїв, що пустить за вогнем вежу царську, а таки визволить сина…

— Та я його й так випущу, — невдоволено мовив цар. — Нащо він мені? Сам знаю, негоже вийшло…

— Просто так випускати не слід.

— А як же?

— Погомони з ним. Звели дістати для тебе живої води.

— Живої води? — вражено перепитав Горевій.

— Еге ж, — хитро посміхнувся Печерун. — Хі-хі! Живої води, що нею зцілюють рани і добувають невмирущість…

— Та де ж він її дістане?

— А то вже його клопіт. Ха-ха! Хоч на небо нехай летить. Так і скажи йому: дарую тобі волю, і будеш ти царевичем, нареченим Миросі, коли привезеш мені з далеких країв живу воду. Кохаєш царівну — покажи, чого варта твоя любов! А перед тим хай поклянеться, що виконає твоє прохання… так, так, не наказ царський, а прохання дружнє…

— Ну й вужака ти, Печеруне, ну й крутько ти!..

— А ти гадав, що я дарма хліб царський їм? Ха-ха-ха! Так ми одразу розв’язуємо багато вузликів: Зоре-слава у мандри нескінченні, хай шукає живу воду… тобі — здоров’я і невмирущість, а мені…

— Ага, — похопився цар, — а тобі що? Ти ж задарма навіть не чхнеш…

— Правда твоя. Маю на оці сина свого, Мечика. Як ти осягнеш невмирущість, Мечик стане царевичем, йому й Миросі даси частку царства…

— За таку втіху половину землі віддам! — поплескав радника по плечу цар. — Веди мене до пастуха, маю його відпустити на волю. Хай потішиться на Купала, а завтра…

— А завтра хай вирушає по живу воду, хі-хі! — залився ядучим сміхом радник. — І не вертається до витицького царства, доки не матиме її…

ДАВНЯ КАЗКА

Дивоколо охопило юнака, пригорнуло до себе руками вітру, цілувало вустами срібнолицього місяця, вітало щедротою зоряного безміру, палахкотінням купальських вогнів. Воля! Воля! Дай вдихнути тебе, випити, мов келих запашного вина! Не покидай мене ніколи, ніколи!

Зореслав кинувся до торговища, там серед майдану гоготіло велетенське багаття, в його світлі витичці кружляли з товстопузої бочки меди, співали веселих пісень. Ремісники, вої, а то й прості гречкосії, обнявшись, виходили у коло і довбали землю бронзовими підковами, примовляючи до ладу:

Гей, вийду я з хати на волю.

Та посію просо на полі,

Ой дозріє просо буйненьке,

І буду я, ладо, багатенький!

Ой накуплю меду та пива

Усьому світові на диво

Гуляйте, каліки, гуляйте,

Мене добрим словом споминайте!

А лихая година настала.

Бо згоріло просо, пропало!

Я ж таки не буду ридати,

Бо є в мене жінка у хаті!

Я з поля додому вернуся,

Та любенько з нею обіймуся,

Ой буду я п’яний без пива

Та усьому світові на диво!

Гей, лиха година настала,

Бо утекла жінка, пропала!

Я ж таки не буду ридати,

Бо є в мене воля крилата!

Не згорить вона, не покине,

Гей, та моя воля орлина!

Гуляйте, каліки, гуляйте,

Мене добрим словом згадайте!

Хлопці побачили Зореслава, радісно загорлали, загоготіли, потягли до багаття; хтось зачерпнув здоровенним ковшем меду, підніс юнакові.

— Пий, лицарю, радій з нами!

— Не до того мені, люди! — одбивався юнак. — Чи бачили мого батька? Де він?

— Бачили! — гукали витичці. — Гомонів з нами, щоб визволити тебе з льоху. А ми йому й кажемо: згода! А чого ж! Ми добряче погуляємо — і до діла! Розженемо воїв Горевієвих та й випустимо хлопця. А ти — глянь! — вже й сам вискочив! Ха-ха! То нам і легше від того. Станемо всю ніченьку кружляти меди, аж до раночку! Пий, Зореславе, пий!

Юнак ледве вирвався з дружніх рук хлопців, побіг до кручі, де на високому вилобні Дивич-гори звсігди збиралися хлопці й дівчата, щоб славити Яр-Дива, Срібен-Дива, Зоре-Дива або Великого Купалу. І нині там палали вогні, метушилися в димному мареві постаті веселих людей, верещали захоплені діти, стрибаючи через багаття. Палаючі колеса, розкидаючи іскри, котилися з круч у долину, залишаючи в повітрі запах ялівцю. На цуті юнак стрівся з Зорулею, дівчина тягла обіруч двох воїв, а вони щось несусвітне лепетали. Уздрівши хлопця, страшенно здивувалися, витріщившись на нього, як собака на їжака.

— Гм! Ми гадаємо, що він у льосі, а він… ги! Ти й справді ведунського батька син…

— Втік, Зореславе? — схвилювалася Зоруля.

— Та ні! — з досадою відповів, юнак. — Випустив мене цар. Де Мирося? Де батько мій? Веди мене…

— А ми? — ображено гукали дружинники, плентаючись слідом за дівчиною. — Ти ж нам котка обіцяла, приспати нас…

— Відьма з Ведмежої Долини хай вам співає, — засміялася Зоруля.

Підхопила хвиля дівчат та парубків, закружляла в нестримному танці полум’яної стихії. Юнак перескочив понад одним багаттям, другим, третім, жарке нутро пломеню дихнуло в обличчя, збадьорило. Дівчина потягла його далі вузькою яругою, що вела вниз, до Словути. А вслід їм котилася прадавня мелодія купальської пісні:

Діва на Купала

Зіллячко копала,

Вночі чарувала,

Богам дарувала:

Одному — Дажбогу,

Перуну — другому,

Третьому — Стрибогу,

Четвертому — юнакові молодому!

Діва на Купала

Віночок сплітала,

На воду пускала,

Просила, благала —

В Словути святого,

У неба ясного,

В потоку дзвінкого

А в четвертого — у вітру весняного..

Ой несіть віночок

На чистий струмочок

Там, де хвиля миє

Крутий бережечок

Як він ждати буде

Хай не бачать люди

Хай вінка коханий

Повік-віки весняного не забуде!

Візьмемось за руки,

Подамось на луки,

На вогні святому

Спалимо розлуку!

Пісню заспіваймо,

Літо прославляймо,

У яснім коханні

Лиха-горенька не знаймо!..

Пісня віддалялася, затихала. Ріка дихала паркими туманами. Між стовбурами вікових дерев замиготіло полум’я, біля нього колихалися тіні. Назустріч метнулася тонка постать Миросі.

— Хто це?

— Бери свій скарб! — сміялася Зоруля, жартома штовхаючи Зореслава в спину.

Царівна кинулася юнакові на шию, обняла його, палко цілуючи у в очі. Потім відсторонилася, потягла до багаття. Підвівся Корінь, зворушено сказав:

— Слава Купалі, живий. Що ж сталося? Отямився Горевій? А ми вже метикували, як тебе витягти. Добре, що рук гидити не довелося. Дивися ж, синочку, тепер шануй волю. Дякуй Яр-Дивові, що перше сильце тріснуло. Наступне може бути з бронзи або заліза. Хто віда, чи вистачить сили розірвати його?

— Не відаю, батьку, чи вискочив я з сильця, — махнув рукою Зореслав. — Може, в гірше потрапив…

— Як то? — здивувався Корінь.

З-за багаття виступив Боян, в темних проваллях його невидющих очей тривожний запит. Полум’я скакало, тріскали жарини, над головами шумів стовічний дуб, а люди мовчали, здивовані несподіваним словом юнака.

— Що сталося, Зореславе? — зрештою запитав співець.

— Цар випустив мене. Сказав, що Мирося стане мені дружиною…

— О радість! — скрикнула щасливо Мирося. — Чому ж печаль?

— Зажди! Він сказав, що теє буде лиш тоді, коли я добуду для нього живу воду…

Старий Корінь розгублено глянув на Бояна, той задумливо покивав головою. Мирося торкнулася юнакового плеча.

— І ти… обіцяв йому?

— Я дав клятву.

— О дурний хлопче! — ляпнув себе по колінах Корінь. — Навіщо ж давати клятву, не відаючи, чого від тебе жадають?

— То не цар, — озвався Боян. — То Печерунова хитрість. Підступний змій… Що ж гадаєш діяти, юначе?

— Не знаю, — похнюпився Зореслав, ворушачи палицею багряні жарини. — То ж казка — жива вода? Де її знайти? А Горевій велів не вертатися до Витича доти, доки не матиму води!..

— Хай чекає! — безжурно скрикнула Мирося, пригортаючись до Зореслава. — Хай йому царство, скарби, земля. А ми з тобою, соколе, полинемо у вольні краї. Бояне! Ти обіцяв показати нам путь. Мине ніч, ми попливемо Словутою вниз. Вже є припаси, є човен…

— Миросю, я поклявся, — тихо озвався юнак.

— Та клятва добута хитрощами…

— Дівчино, не збивай мого сина, — похмуро заперечив Корінь. — Він не зламає слова, кому б не дав його. Ох Зореславе! Тут я не маю для тебе ради. Питай Бояна…

— Тихо, діти, — мовив співець, простягаючи руки до вогню. — Женіть геть журу-гризоту. Хто відає, де його заповітне? Все життя людини — дорога, яку треба пройти, чи вона тяжка, чи легка. На веселих дорогах, на широких шляхах не знайдеш ні правди, ні жар-птиці не спіймаєш. Печерун гадає, що жене Зореслава у безвість? Не йому про теє знати, діти мої. Доню, вспокійся, не тривожся, чує моє серце: і в огні не згорить твій суджений, і в воді не потоне, і не впаде від меча вражого! Слухай раду мою, Зореславе: дав слово — маєш його виконати!

— Але ж вода жива — то байка? — розгублено запитав юнак.

— Чув я від Тайно-Дива, старого ведуна в Чорних Горах, — суворо сказав Боян, — що є жива вода Мають її небесні діти Світовида, що з давніх-давен живуть на нашій землі…

— Хто ж вони? — розкрила Мирося вуста від подиву

— Рід і Лада. Наші пращури Давно те діялося в незапам’яті. Жили Рід з Ладою та своєю родиною в зоряному дивоколі, широкому й вільному. Багато було там люду — лічити не перелічити І всього мали люди вдосталь на Землі Світовидовій: плодів дивовижних, оксамитів зоряних, палаців самоцвітних, кораблів летючих, що на них вони літали аж до вогнистих зірок…

— До зірок? — сплеснула долонями Зоруля. — Як же таке можна? Еж вони палючі, як жар!

— Все тим людям було під силу, — сказав Боян урочисто. — А в дивоколі їхньому не одне сонечко світило, а двоє: наш Яр-Див, котрому ми поклоняємося, і ще дивне світило — Білобог, котрого пращури величали Страхом…

— Таким страшним воно було? — зіщулилася Мирося.

— Де там! — осміхнувся Боян. — Страхом нарекли те світило тому, що було воно страх яке прегарне. Казали прадіди, що під тим сонцем люди жили багато віків не старіючи, зберігаючи силу й молодість. Проте й там знайшовся ворог, що посіяв у чистім краю отруйні зерна. І почалася війна кривава, згубна. Розпалося ясне зоряне царство на дрібні частки. І дотепер, буває, падають на землю шмаття того світу, а ми кажемо: падаюча зоря! І згасло від тої руїни чарівне світило Страх, потемніло. Білобог став Чорнобогом. Страх, котрий радував людей, став привидом, що ним лякають дітей…

— І всі небесні люди згинули? — зажурилася Мирося.

— Не всі. Тих, що лишилися живими, Рід і Лада посадили на великий летючий човен, і попливли вони зоряною рікою до нашої землі. І став той човен у дивоколі Місяцем, котрий пращури прозвали Срібен-Дивом. А з місячного дому спустилися Рід і Лада на гори високі, неприступні. Дика земля була, непривітна. Та не злякалися того пращури. Сказали дітям

своїм: "Ідіть, діти, живіть на цій важкій землі, будуйте поселення, привчайте диких звірів до праці, населяйте дикі краї. І дружіть із земними племенами. Непривітна нова наша отчина, та колись ми повернемося у небо, як чистим вогнем спопелимо в серці своїм зернята забуття. Відтоді ми й запалюємо купальські вогні та стрибаємо понад ними. Ви гадаєте, що то просто так — веселощі? А направду — то ми готуємося стрибати понад прийдешнім вогнищем, яке має спопелити в серці людей зернята забуття. І тоді матимуть люди крилаті тіла і житимуть знову поміж зорями…"

Розсіялися діти Роду і Лади хто куди в новому світі. А опісля й забули, хто вони, звідки. Почалася знову ворожнеча. Багато племен, народів на землі, та всі вони — діти Роду і Лади. Ждуть прабатьки синів своїх, ждуть довго й терпляче. Живуть вони на горах високих, кришталевих. І мають Рід та Лада воду живу, що оживляє мертвих, дає невмирущість. Проте знаю я, що вода тая може дістатися лише великому лицареві, котрий не побоїться стрибнути понад заповітним багаттям. І ще є правічний заповіт: від того воя, який не злякається правічного вогню, піде славетний рід, що поведе дітей Роду й Лади у зоряний край…

— Славна казка, — зітхнув старий Корінь, і в його темних очах з’явилася зажура. — Якби ж теє сталося…

— Станеться, Кореню! — твердо мовив Боян. — Бо заповіли той дивоглядний шлях мудрі пращури. То ж і подумай, Зореславе, на яку таємничу стежку ступаєш. То велика хвилина для яровитського краю, діти. Не зганьбіте її. Нині ніч для пісень і кохання. Ідіть, поспішіте втішитися дарунками купальської ночі, сповніть серця казкою. А’ вдосвіта маю до тебе, Зореславе, важливу бесіду. Чекатиму тебе тут, на галявині…

СЛОВУТА

Словута несе Зореслава на своїх грудях униз, до моря, а в душі вогняними жаринами карбуються тихі слова Бояна, сказані на прощання, його батьківське напуття:

— Корінь — рідний вітець, та любов його сліпа. Мирося — твоє серце, та кохання її — незрима припона. При них не можна сказати тобі того, що маєш знати, юначе. Шлях твій до мети — не барвиста казка, яку так любо слухати на колінах матері чи батька або в затінку квітучих кущів. Йдеш ти, синку, в тяжку дорогу, і провідна зоря одна в тебе — твоє серце Ніхто не допоможе, не покаже, не підтримає, коли в душі твоїй згасне вогонь шукання. Проте вислухай на прощання пораду мою, а коли настане пора, згадай ці слова — в них прихована правда:

На розпутті вибирай шлях такий, звідки нема вороття.

За словом є думка, за думкою діло, за ділом є погляд очей, а в глибині очей — нерушимість мовчання.

Станеш над прірвою — пам’ятай: ти є те, чого не можна віддати!

А тепер пливи, синку. У вільній твердині, за порогами, тебе щиро зустрінуть. Ось візьми знак, бронзову ладунку, а в ній — срібна куля, образ Яр-Дива. Покажеш Ярогану — ведуну лицарському. Він вкаже шлях, може, нарадить супутників, бо ж самому в далекі землі не пройти. Пливи ночами, вдень спочивай. Словута донесе тебе до порогів, а там, понад берегом, до твердині. Хай Світовид береже тебе, синку. Чує душа моя: звідаєш горя немало, та й славу велику уздриш…

Тануть голоси. Тиша над світом. Нікого нема. Лише Зореслав на човнику і дивоколо блакитне вгорі.

Вдень юнак зупиняється десь у затишних затоках, витягає човник на берег у найгустіші лози, щоб вороже око не назирало, і лягає спати. Сон у нього легкий, полохливий, ніби в перепілки поміж стиглим житом.

Сновидіння тривожними тінями обсідають свідомість і бентежать уяву. Інколи затріщать лози, кинеться зі сну хлопець, вхопившись за меча, а потім прислухається і заспокоюється: то десь у хащах нишпорить лисиця, полюючи за дикими качками.

Гасне довгий літній день. Повзуть сутінки. Знову човен на воді, прудка течія підхоплює хистку посудину, виносить на широке річище. Інколи помічає Зореслав у нічних сутінках постаті рибалок, невідомих людей, чує гомін, бачить тремтливі вогні. Старанно обходить, обминає хлопець зустрічних не тому, що страхається, а щоб зайвий раз не потрапити в несподівану пастку.

Безвітряні дні, зоряні ночі минають. Розпечене сонцем дивоколо гнівається, котить у високості грозові хмари. Запрягає Перун вогняних коней, скаче шаленим галопом понад світом, пускає сліпучі стріли у невидиму ціль, а луна від копит чаклунського коня котиться поміж захмарними горами у далечінь.

Великі краплі дощу дзвінко клюють плесо ріки. Юнак поспішає витягти човна на луг, перевернути його і заховатися під днищем. Вчасно! З неба рушиться стіна води. Словута пінисто надимає груди, все довкола пропадає в темно-сірій імлі, помережаній синіми блискавицями.

Гроза минає, несе тривожну вагітність далі й далі, над лісами, полями і степами, а Зореслав знову рушає в путь, п’ючи повними грудьми освіжене блискавицями повітря, настояне на квітах і травах словутинських лук.

Нижчали крутоярні гори. Щезали ліси. На березі частіше з’являлися валуни, кам’яні громаддя. Словута повужчав, помчав потужні води стрімкіше, шаленіше. Тривога закралася в юнакове серце: недалеко пороги, треба остерегтися…

Тепер він вже не пливе ночами, щоб не наскочити на підводний камінь. Встає на світанні, править човен попід берегами, насторожено вдивляючись у дикі кручі, порослі густотрав’ям. В палючому небі кружляють степові орли, інколи понад берегом пробігають табуни диких коней і оленів. І знову спокій, тривога і шаленість річкового плину.

В кінці липня надвечір два довгі дуби метнулися найвперейми Зореславові, на них видно було з десятеро людей, одягнутих у волохаті вовняні безрукавки, з луками в руках. Напасники люто репетували, погрожували, замикаючи юнака в кільце. Він став гребти до густих очеретів, пригинаючись до днища човника, щоб, бува, яка стріла не зачепила. Та лихо не забарилося! Зламалося весло, човник наскочив на камінь і перевернувся. Переслідувачі радісно загаласували. Зореслав, не вагаючись, пірнув у прохолодний плин, попід водою поплив до берега. Він робив це незгірше від риби. Виринувши між густим ситником, юнак обережно визирнув. Напасники крутилися біля каменя, де він перевернувся, витягали нужденні пожитки з води, про щось жваво гомоніли.

"Добре, що батьківський меч при мені, — подумав Зореслав, — буде чим оборонитися..."

Він побрів до берега, розгортаючи пружні стебла очерету. Ступав обережно, щоб не хлюпати. Вибравшись на сухе, причаївся між кам’яним громаддям. Скелі, нагріті сонцем за довгий день, дихали теплом. Зореслав роздягнувся, викрутив мокре шмаття, розвішав на камені. Над світом спадала ніч, запалювала барвисті зорі. Зореслав тремтів від прохолоди чи, може, від хвилювання, дивився у дивоколо, міркуючи над тим, куди йому далі йти. Він виплив на правобережжя, треба триматися Словути, вже десь неподалік має бути вільна твердиня. Аби лише побачити якогось лицаря, котрий вкаже шлях...

Ще два дні прокрадався юнак поміж бур’янами та чагарями до полудня. Нічого не їв, лише інколи пив воду річкову та смоктав солодкий корінь чар-зілля.

Шлях йому перепинила вузька глибока протока. На тім боці кучерявилися пишні верби, за ними чорно-зеленою стіною стояли стовічні дуби. Юнак, повагавшись, вирішив дістатися туди. Там, на острові, має бути багато пташиних гнізд, можна розшукати яйця, спіймати риби попід кущами — окунів, сомів, миньків, а то й ляща. Цього Зореслав навчений ще змалку.

Перепливши, хлопець обережно пройшов понад берегом піщаною косою, минув вербовий гай і зненацька сахнувся назад. Та було пізно! На нього налетів вершник, почулося іржання коня, в повітрі синьою блискавицею заіскрився меч. Юнак притулився спиною до дуба, оголив батьківську крицю, збираючись дорого віддати своє життя. Проте вершник не нападав, між чорними вусами заблищали зуби, він усміхнувся, а в ясно-карих очах промайнула цікавість.

— Хто будеш?

— Яровит, — гордо відповів Зореслав.

— Куди прямуєш?

— Шукаю вільну твердиню. Коли ти ворог — бий одразу. Бо живим не дамся.

— Славно, славно! — загукав вершник, ховаючи меча до піхов. — Дай руку, юначе, сідай позад мене на коня. Доля привела тебе туди, куди ти прагнув. Я чатовий вільної твердині. Завтра мій чура поведе тебе до старших. Та не бійся, сховай меча. Тут тобі ніхто не заподіє зла…

ВІЛЬНА ТВЕРДИНЯ

Віковий ліс, непролазні хащі на островах, помережаних словутинськими протоками. Хто не відає потаємних стежок, той не знайде шляху до лицарської твердині. Скелястий вигорбень оточено

подвійним валом: один з каменю, другий — з товстелезних дубових паль. А далі — майдан, і довкола нього просторі затишні землянки. Посередині майдану височить високий бовван Яр-Дива: такого ще не видів Зореслав у яровитському краю. Має він два чоловічих лиця, два жіночих, а над головою — золота куля Дажбога-сонця. Трохи нижче — люди, взявшись за руки, завмерли в танці, а ще нижче — коні, корови, леви, олені, летючі птахи, а вже зовсім біля підніжжя — змії, риби й черепахи. І все те опирається на потужне коріння дерева, обвитого пишним листям. Гарно, дуже гарно вирізьблено постать Яр-Дива — Світовида, але не відає Зореслав, що означають такі втаємничені образи.

Юнака привели до землянки, там він дві доби спочивав, прокидаючись, млів од нетерплячки, коли ж настане зустріч з Яроганом — ведуном лицарським. Вдень його запрошували до спільного обіду: на столах під крислатими вербами парували шматки вареної та печеної риби, духовито пахтіли житні коржі, бурштиново іскрився мед в щільниках. Лицарі мовчки їли, доброзичливо поглядаючи на юнака, проте не розпитували нічого. Мовчки розходилися, кожен в своїй справі. Вдень майдан завмирав. Десь над берегами чувся гомін, іржання коней, долинали веселі перестуки молотів з кузні, над чагарями де-не-де курилися дими.

Надвечір третього дня юнака покликали до Ярогана. Ведун мешкав у землянці над потоком, біля входу до житла лежав здоровенний білий пес. Він ліниво розплющив очі, глипнув на Зореслава байдужим поглядом і знову задрімав. Провожаті одійшли, вказавши йому на двері. Хлопець несміливо відчинив їх.

У кам’яній грубці танцювало полум’я, освітлювало постать сивоусого діда, вбраного у білу лляну сорочку, що сягала нижче колін. Він тримав у руках жовті шкіряні сувої, повагом розгортаючи їх, розглядав мереживо чорних і червоних знаків. Уздрівши Зореслава, дід ласкаво всміхнувся, кивнув на обрубок верби, сів до вогню.

— Сідай, синку. Яроган слухає тебе.

Юнак, хвилюючись, добув з-за пазухи ладунку Боянову, подав її ведунові. Той відкрив, глянув на срібну кулю, поцілував священний знак. Вернув ладунку Зореславові.

— Сховай, синку. То знак від мого побратима Бояна. Твоє слово — його воля. Така умова між нами. Вірю старому Боянові, він не пошле до вільної твердині людину без важливої потреби…

Юнак розповів ведунові все, що сталося в рідному Витичі. Яроган слухав мовчки, задумливо дивлячись на танець вогняних язиків, крутив довжелезного вуса, а в його прозорих очах пливли тіні, й важко було збагнути — схвалює він мандри юнака чи осуджує.

Якусь хвилю тривала тиша, коли Зореслав скінчив свою оповідь, а потім Яроган, тяжко зітхнувши, мовив:

— Непростий вузол зав’язала доля, синку. Він не лише твій, багато людських доль зійшлося до твоєї стежини. Допоможу тобі на першій порі, а там покладайся на зірку провідну. Матимеш двох друзів-юнаків. Познайомлю тебе з ними взавтра, бо одному не здолати такого шляху. А тепер заспокойся. Хай не бентежиться серце твоє. Бачу, тремтиш від напруги. То перше, чого слід спекатися: де б ти не був, пам’ятай, що стоїш на своєму місці. Ти господар тієї висоти, яку здолав своїми крильми. То — запорука волі, яку стверджує наша твердиня. А тепер питай. Бачу, цікавить тебе багато, а наші лицарі мовчазні…

— Правду мовиш, батьку, — палко сказав Зореслав. — Подив і зачарованість маю в душі. Звідки в цих пущах вільна твердиня? Хто поклав їй основу? Довкола неситі царства й королівства, смерди й раби, а тут — вольні вої, котрі не піддаються нікому…

— Оповім казку тобі, Зореславе. Давно це було, у славному східному царстві. Жив у бідній родині юнак, виростав у злиднях та біді, бачив тяжку працю батьків, щоденну покору, терпіння, а за все те — зверхність і кпини володарів. І не стерпів тієї наруги юнак, зібрав людей на майдані, почав промовляти:

— Люди! Вся сила — у вас, все багатство — від вас, у вас — пісні й мудрість; чому ж схиляєтеся ви перед велінням володарів? Чому животієте в муках і нестатках, несучи на спині власних ворогів?

Вислухавши юнака, злякано розбіглися люди по своїх притулках. А знайшлися такі, котрі розповіли про все цареві. І схопили сміливця, кинули до темниці. Втік юнак з неволі, зібрав гарних хлопців, почав грабувати володарів, роздавати скарби біднякам. Дякували раби своєму захисникові, проте душі їхні залишалися у рабстві, і ще темніший страх оповивав серця, бо слуги царські шаленіли по селищах та городищах, помщаючись за поразки в бою з вільними бунтарями.

Минали літа. Один за одним гинули повстанці. Знову лишився сміливець самотнім, так і не розірвавши кільце рабства. І відчув він, як тяжко те здійснити, бо приреченість і покора пустили глибоке коріння в душі людей.

Пішов бунтар у гори, запалив вогнище на високій скелі, сів біля нього на камені. І сказав сам собі: "Я вільний. Не рушу з місця доти, доки не прийдуть до мене чисті серця, які прагнуть волі."

Промайнуло багато років. Мандрував тими горами ще один шукач правди. Побачив легіня біля вогню, все збагнув. Присунув камінь до багаття, сів і собі, простягнувши руки до пломеню. Довго горіло незгасне вогнище, доки зібралося до нього семеро лицарів волі. А відтоді вирішили вони йти у світи, щоб нести людям казку про грядущу волю. Так і зробили: де проходили вони, там діти чули казки про героїв,

де з’являлися коні вільних лицарів, там спалахувало повстання супроти сваволі…

— А де ж вони тепер? — зворушено запитав Зореслав.

— Між людьми, — тихо відповів ведун. — Незримо йдуть по світу, лише немовлята й вагітні жінки інколи бачать їх та їхніх чарівних коней. Словутинська вільна твердиня — то луна їхньої ходи. Прадавній заповіт залишено нам: колись лицарі волі всю землю виведуть з рабства…

— А коли теє буде?

— Навіщо питати — коли? Вважай, що ти в путі до того чарівного дня. Чи збагнув, юначе?

— Важко мені охопити все одразу. Гарно й страшно. Проте легко в грудях, як після грози…

— Допоможу. В тому шляху, куди ступаєш, треба мати не лише мужність, а й мудрість, знання. Твої товариші знають грецьке наріччя, персійське, переймеш те знання від них. А ще навчу я вас наріччя індійського, воно вельми важливе буде. Глянь на ці сувої — тут знаки мови…

— І їх можна збагнути? — здивувався хлопець.

— Так. Тут записано шлях до індійських країв, їхні слова і багато чого іншого. Дам тобі, синку, меча вогняного, бо крицевий не завжди допоможе. Хай же Яр-Див — наш покровитель — чатує над твоєю стежиною…

— Ти благословив мене великим ім’ям, батьку. Скажи ж мені, що означають дивні малюнки на його боввані?

— Ага, — схвально озвався ведун, — ти запримітив ті знаки? То добре, чіпке око маєш. Слухай же, що промовляє до нашого серця те мудре твориво. Вгорі — золота куля: то Світовид, Яр-Див, сонячне світило, що дає нам силу, життя й розум. А під ним чотири лики людські — два жіночі, два чоловічі. То ми, люди, минулі й грядущі, від початку й до кінця земного роду. А ще чотириликість означає, що охоплює людська думка й серце чотири сторони світу, володіє чотирма потугами сил: вогнем, землею, водою і повітрям. Ще нижче ти бачив коней, корів та розмаїту твар, що вільно живе у лісах, степах, у водах і болотах. А все те має початок від дерев і трав, бо й тварі і люди живляться зеленню, а бере вона соки від Землі-Матері, а огонь — від Вітця, Яр-Дива. Так все, синку, замкнено у спільне коло і ніхто не сміє порушити його віковічну ходу. Лише праведні герої, що живуть задля волі і інших людей, покидають земне коло, щоб повернутися до інших світів у дивоколі, де колись жили наші пращури Рід і Лада.

Пам’ятай же, Зореславе, мудрі знаки. Не поруш того заповіту єдності. Не вбий задарма жодної істоти, не зрубай без потреби жодного дерева. Бо вчинивши інакше, ти гидиш і замулюєш те джерело, що напоїло тебе водами життя…

ДРУЗІ

Вони прийшли другого дня, коли сонце вставало над верхів’ям лісу, кидаючи багрянисті полиски на словутинський плин. Яроган покликав юнака з землянки, підвів до двох хлопців.

— Ось Вітроград і Дуб — молоді лицарі. А оце — Зореслав, наш новий побратим. Відкрийте душі одне одному…

Хлопці гостро зиркнули на пришельця, оглянули його з голови до ніг, ніби полоснули по душі мечами. Невловиму мить оцінювали. А потім по-дитячому засміялися. До вподоби припала їм врода юнака, ясно-сумовиті очі, високе відкрите чоло.

— Приймаємо тебе до серця, — сказав Вітрограй.

— Приймаю, — підхопив Дуб. — А ти?

Він теж трохи помовчав, бо так споконвіку годилося: не поспішати з виявом сердечності. Дивився в очі нових друзів, туди, де таїлась, як казав сліпий Боян, нерушимість мовчання. Що ж побачив там Зореслав?

Вітрограй — як вогонь. Жилавий, рухливий, чорноокий. Здається, що на ньому шкіра горить, що йому несила встояти на місці, як необ’їждженому коню. А в глибині зіниць — щось таємне й тривожне, чому нема назви.

Дуб — кремезний, невисокий. Очі холоднуваті, як зимове небо, на поголеній голові гадюкою в’ється лицарська чуприна — ознака вільних воїв. Насуплені брови у Дуба, та бачить Зореслав у серці нового побратима незламну вірність і мужність.

— Вручаю вам життя своє й долю, — просто озвався яровит. — Навіки.

— Славно, славно, — зрадів ведун. — Погомоніть же, а я запалю для вас побратимське багаття та покличу лицарів до священного кола…

Минуло небагато часу, і на березі спалахнуло вогняне коло, сухе віття горіло весело й дружно. У поважнім мовчанні багаття оточило дванадцятеро старших лицарів, оружних, з малиновими оксамитними накидками поверх кунтушів.

Ведун дав хлопцям знак наблизитися, звелів переступити багаття і стати в палаючому колі, взявшись за руки. Голос Ярогана звучав глухо — то згасав, то громово вкочувався до свідомості. Пекло щоки, оголені руки, проте хлопці терпіли, слухаючи урочисті слова посвяти:

— Віднині ви нероздільні, сини волі. Кровна сім’я розпадається, кровні брати навіть стають до герцю один супроти одного, а вогняні побратими віддають свою душу й життя за братів. Де б не були ви — на дні моря чи в небі, під землею чи в пустелі, — знайте: вас нерушимо береже вогняне побратимство. Чуєш, Зореславе?

— Чую!

— Чуєш, Дубе?

— Чую!

— Чуєш, Вітрограю?

— Чую!

— Добре, діти! Віднині ваш отець — вогонь. Знаю, зради не приймете в душу свою, бо там, де вогонь, є лише вірність і воля.

Старші лицарі схвально підняли над багаттям двосічні мечі, благословляючи юних побратимів на важку, таємничу путь…

МАНДРИ

Кмітливим учнем був яровит. Кілька місяців промайнуло, а він уже розумів чужинецькі мови, багато що знав про далекі краї, інші народи й племена. Довгими зимовими днями, коли хурделиця гуляла над крижаними грудьми Словути, одягаючи в пишні шати ліси довкола вільної твердині, Зореслав сидів біля вогнища у землянці ведуна, жадібно переймав від побратимів їхнє уміння читати знаки письма, а також викладати на сувоях тонкої шкіри свої мислі. А вечорами хлопці слухали мудрі слова Ярогана про минуле й прийдешнє людей, про походи праслов’янських пращурів у далеку Індію, де вони заснували преславне царство, про легендарних людей зоряних країв, що, буває,

літають понад землею на вогняних зміях, запряжених у дивоглядну сяючу колісницю.

— Раз на сто літ, — оповідав Яроган Зореславу, — диви-ведуни з Чорних Гір посилають вільних воїв до священних вершин, щоб зустрітися з Родом і Ладою та їхніми чурами. Якби ти, синку, потрапив до такого посольства, все було б простіше. А нині тебе поведе власне серце, а поміч матимеш лише від побратимів своїх. Проте пам’ятай: сила рідної землі з тобою, і дасть тобі снагу спрага людей за небувалим. Не забувай цього, Зореславе. Лише той розшукає казку, хто в найтяжчу пору не втратить віри у неймовірне…

Навесні, коли скресла крига на Словуті, лаштували вільні вої торгові човни до Візантії. Смолили днища, лагодили широкі полотняні вітрила, готували припаси.

В травневі тривожні дні, як з далекого півдня поверталися додому лелеки й журавлі, побратими рушили в мандри. Яроган благословив юнаків, і довго ще видно було з човнів його високу постать у білій сорочці.

Все було новим, незвичним для хлопців: і неозорий простір неспокійного моря, і візантійські тріреми під велетенськими вітрилами, і гомінливі базарища на майданах чужинецьких городищ.

Царгород заворожив юнаків розмаїттям храмів, будівель, людей. Проте минуло кілька днів, і Зореславові стало тужливо й сумно. Юрби здавалися шумовинням на хвилі, громаддя храмів та жител пригнічували, втомлювали. Згадувалися затишні яровитські гаї, прості, вкриті очеретом хати й землянки, заквітчані весняними вінками дівчата, що співали над берегами широкого Словути. І сльози наверталися на очі, серце рвалося з грудей, прагнуло туди, де воно мало найтихіше, найчарівніше щастя…

Старші лицарі, залагодивши справи, переправили хлопців на той бік Босфору, до Азії. Там їх прилучили до каравану, що прямував прадавніми торговельними шляхами до славетної Басри. Звідти побратими мали намір морськими шляхами дістатися таємничої Індії.

Попрощалися лицарі з юнаками. Караван рушив в путь.

Гори, пустелі.

Холодні ночі, спекотні дні.

Незвично було слов’янам, дивно. Та вони звикли до всього. До мовчазних персів, які протягом дня не промовляли жодного слова, до смішних, лагідних верблюдів, до протяжних тужливих пісень погоничів.

Вже за три дні переходу до Басри на караван налетіла зграя пустельних грабіжників. Жалібно закричали погоничі, злякані верблюди металися по табору, толочачи шатра. Перси люто билися з напасниками, відстоюючи свої скарби, але сили були нерівні.

Побратими скочили на своїх коней, оголили мечі. Билися завзято, неприступно. Навалили довкола з десяток грабіжників. Дуб, виблискуючи ошалілими очима, кричав:

— Втікайте, браття! Я їх затримаю!

— Кинути тебе самого? — хрипів від напруги Зореслав, здиблюючи бойового коня. — Нізащо!

— Тоді всім… кінець! — відчайдушно гукав Дуб. — Ви удвох дістанетеся гір. Втікайте!

— Вогонь не дає втікати! — сміявся Вітрограй, завзято відбиваючись від ворогів. — Гинути — то всім!

Грабіжники щось шалено кричали, пробували накинути на оскаженілих слов’ян аркани, проте все було марно. Тоді вожак розбійників вирішив позбавити хлопців коней, щоб покінчити герць. Засвистіли стріли, жалібно заіржали коні, впавши на гарячий пісок, скинули вершників.

Вороги купою навалилися на лицарів, зв’язали. Прилучивши до інших полонених, повели невідомо куди, залишивши трупи своїх поплічників та персів поміж барханами на з’їжу пустельним стервоїдам.

Ночували полонені в якомусь напівзруйнованому караван-сараї. їх добре годували, веліли перевдягнутися, вмитися. Хлопці дивувалися: що б то могло значити?

— Продадуть, — похмуро кинув полонений перс.

— Де? — поцікавився Зореслав.

— В Басрі. Або в Багдаді.

— Тоді ми скажемо, що нас полонили, — зрадів яровит. — Що на торговий караван напали…

— Смішний ти, хлопче, — похитав головою перс. — Розбійників давно нема. Ми в руках порядних перекупників, поважаних людей. Кому ж ти скажеш слово правди? Султанові? Але ж султанові та його візирам теж потрібні раби. Марна справа, сподівайтеся лише на власну долю та на щасливий випадок. Ви молоді, сильні, можете потрапити в добрі руки. Моліться богам, чужинці, або святому вогню чи сонцю… може, вони зглянуться над вами…

СУЛТАНОВА ДОНЬКА

Минуло два дні. Побратими стояли на базарному майдані у Басрі серед юрмища рабів. Довкола клекотіло торговище, кричали люди, снували волоцюги й злодії, іржали коні. Продавав слов’ян горбатий перекупник з малесеньким, мов печене яблуко, личком, на якому злісно поблискувало двоє булькатих очей. Проте з полоненими горбун був лагідний, одягнув їх у нові смугасті халати, звелів умитися й розчесатися. Юнаки стояли у товпищі бронзових, чорних і жовтих людей, тужливо дивлячись довкола, привертаючи увагу покупців білою шкірою, русявим волоссям та гордовитою поставою.

До них підходили, мацали м’язи, намагалися поглянути на зуби. Побратими одверталися, тамуючи ненависть і безсилий гнів. Перекупник, певно, правив за слов’ян непомірну ціну, бо покупці скрушно похитували головами, цмакали і з жалем йшли геть.

Сонце підіймалося вище, над базаром стояв стовп куряви, почало припікати, Хлопці знемагали від спекоти, обливалися потом. Та ось майданом прокотилися тривожні крики, потім зацокотіли копита коней, сотні дрібних торговців та злодіїв кинулися врозтіч: до торговища наближалася пишна процесія, шестеро чорних рабів несли на довгих тичках блакитне шовкове шатро, їх оточував ланцюжок вершників. Горбун щось перелякано гукнув побратимам, впав на коліна, запопадливо кланяючись. Хлопці зацікавлено дивилися на химерне видовище.

— Падайте ниць! — крикнув горбун. — Наближається султанова донька, хай пошле їй небо сто тисяч літ життя!

— Нам байдуже, хто вона, — буркнув Зореслав. — Ми не звикли схилятися навіть перед ясним Яр-Дивом!

— Гарно відповів, — скупо відгукнувся Дуб.

Процесія зупинилася навпроти слов’ян. З-за серпанку виглянуло смагляве личко, майнули чорні очі, одразу заховалися. Почувся дзвінкий голос, а затим один із вершників дав знак горбунові, щось запитав. Той, догідливо кланяючись, принижено відповідав. Вершник, зневажливо посміхнувся, гидливо кинув на землю шкіряний гаман. Задзвеніло золото, перекупник впав ниць, схопивши здобич, а побратимам звеліли рушати слідом за вершниками.

Їх провели вузенькими вуличками Басри до високої зубчастої стіни. Звідси видно було широке плесо затоки, вітрила кораблів, небокрай з білими кучерявими хмарами. Біля важких воріт стояла численна варта, на стінах теж ходили чатові, перегукувалися. Полонених ввели на подвір’я, шовкове шатро понесли далі, а слов’яни залишилися у буйному квітучому саду. Підійшли чорношкірі раби, зняли ланцюги з ніг, дружньо поплескали по спинах. Наказали чекати.

Побратими оглядалися, дивувалися чарівним будовам, що височіли над стіною небачених дерев, прозорому водограю, який пирскав прохолодним джерельцем із пащі мармурового гривастого звіра.

— Диво дивне, — прошепотів Вітрограй. — Ми без ланцюгів, у якомусь казковому саду. Є надія, браття! Не горюйте. Звідси можна накивати п’ятами…

— Цить, — остеріг його Дуб. — Почують — тоді дідька лисого втечеш. Бачив, скільки чатових довкола?

До побратимів наблизився товстенький добродушний чоловічок у білій чалмі з довгим гострим верхом, писклявим голосом сказав по-грецькому:

— Радійте, раби. Маєте щасливу долю. Це — сад султанської доньки Зульфіри, вона вибрала всіх трьох для догляду за її улюбленими

деревами й квітами. Я покажу вам притулок, де маєте їсти й спати. Ходіть за мною…

— Одне скажу вам, — тихенько мовив Зорєслав, простуючи за чоловічком поміж кам’яними рівчаками, по яких струменіла прозора вода, — треба терпіти й дивитися, запам’ятовувати й готуватися. Жодного зайвого кроку, браття…

Покотилися дні. Праця в саду була легка, приємна — розпушувати землю, обкопувати дерева, поливати, доглядати за кущами розмаїтих троянд. Хлопці навіть дивувалися, чому для такої справи обрано саме їх, сильних воїв?

Вечорами яровити сідали довкола водограю на мармурових плитах і співали тужливих слов’янських пісень. До них збиралися чорношкірі раби, сумно слухали чужі мелодії.

Якось Зореслав відзначив, що не лише раби слухали той спів, вдалині поміж деревами видно було зграйку дівчат у довгих сукнях з покритими серпанком лицями.

— Зульфіра, Зульфіра, — шепотіли з острахом раби, одвертаючись.

Хлопці дивувалися: чим так зацікавилася султанова донька, що навіть слухає пісні полонених?

Минуло два тижні. Побратими вирішили втікати. Дуб назирив місце, де можна було копати підземний хід: від густих кущів троянд — до кручі за стіною, що виходила до затоки.

Копали вночі, по черзі. Один спав, а двоє працювало. Землю розсипали поміж деревами, а частину кидали в потічок, і вода несла її за межі саду.

За три тижні нору викопали під стіну. Роботи лишилося небагато днів на три. Хлопці приготували чисте вбрання, ножі, трохи харчу. Та в передостанню ніч їх вислідили.

Чорношкірі вої з смолоскипами оточили слов’ян, в груди їм націлювали списи та шаблі, хтось ударив Зореслава бойовою палицею, чулися погрозливі вигуки. А потім — владний голос:

— Дорогу!

Вражені побратими узріли прегарну дівчину: вона відкинула серпанок і свердлила чорними очима Зоре-слава. Хлопці мовчали, зацьковано оглядаючись довкола. Тепер їм не вибратися з неволі, всі шляхи до втечі одрізано! Лишалося одне — в темницю, в кайдани і сморід.

— Ви хотіли втекти, чужинці? — дзвінко запитала Зульфіра.

— Так, володарко, — сміливо глянув Зореслав у її прекрасне обличчя. — Хіба не є то останнє право раба?

— Дивні люди, — вела далі султанова донька, — чому втікали ви з цього чарівного саду? За ним — товпища моїх підлеглих, вони вільні, та що мають, окрім злиднів і вічного прагнення здобути притулок і їжу? Багато з них мріють потрапити сюди…

— Є домашні звірі, — відповів Зореслав, — а є звірі дикі. Одним добре у неволі, а іншим неволя — смерть. Ми — вільні птахи, прекрасна володарко. Життя нам — лише у небі…

— Чи знаєте ви, — гостро мовила Зульфіра, — що за втечу з мого саду позбавляють життя?

— Нам відомо про це, — схилив голову яровит.

— І все-таки йшли на смерть. В ім’я чого?

— Велика доля веде нас, — палко мовив Зореслав, з довірою глянувши дівчині в очі. — Що нам смерть, коли там, далеко від твого чарівного саду, ждуть нас рідні люди? Без них ми лише тіні, бо життя без любові — мара…

— Життя без любові — мара, — прошепотіла Зульфіра, і на її личку промайнула хмарка смутку. — Як страшно ти сказав, чужинцю! Ти вразив мене в серце. Я не відаю любові, не знаю, що вона дає. Я слухала ваші пісні, вони тривожили моє серце не розумію чому.

— Ти прегарна, володарко, — щиро мовив яровит, — і можеш дати щастя найкращому лицареві. Вір мені. Але серце моє не вмістить іншої, крім тієї, яка стрибнула зі мною над священним вогнем…

— Розкажи мені про себе, юначе, — попросила Зульфіра, — розкажи все…

Чорношкірі вої, котрі тільки що готові були розтерзати на шматки втікачів, з подивом дивилися, як могутня володарка слухає схвильовану мову білошкірого чужинця. Очі її то спалахували вогнями захоплення, то туманилися смутком, то мерехтіли тривогою. І такою щирою, ніжною й довірливою здавалася вона побратимам, що вони забували іноді, де опинилися і в якому стані.

На темно-синьому дивоколі вже блідли зірки, коли яровит скінчив свою розповідь. Зульфіра рвучко підвелася з мармурового сидіння, рішуче махнула рукою воякам:

— Йдіть геть!

— Але ж, повелительно… — з острахом сказав наглядач, — вони втікачі й повинні…

— Я звільняю їх, — владно сказала султанова дочка. — Випиши їм фірман, дай золота. Віднині вони не раби, а мандрівні лицарі.

— Твоя воля — закон, — кланяючись, пробурмотів наглядач, заздрісно поглядаючи на вражених слов’ян.

Хлопці не вірили тому, що сталося, дивлячись, як відступають від них вартові і щезають між деревами саду. Дівчина м’яко всміхнулася, торкнувшись ніжними пальцями Зореславового плеча.

— Ти розбудив мене, ясноокий чужинцю! Я дуже довго спала. Лети! Мої слуги допоможуть вам сісти на корабель, що пливе до Індії. Зустрінеш свою любов — згадай мене.

ВОДОКРУТ

Перський торговий корабель щасливо доправив побратимів до Індії. Без особливих пригод дісталися вони Лахора, де на окраїні міста знайшли умовлений притулок. Там їх зустрів літній чоловік в жовтогарячому плащі, поголений. Оглянувши прибулих пронизливими чорними очима, він гарною грецькою мовою привітав їх, запросив відпочити. Шанобливо взяв у долоню знак, який словутинський ведун з вільної твердині поклав у Зореславову ладунку: то був срібний бовван Світовида — Яр-Дива малесенька подоба того кумира, що стояв на майдані Хортиці. Яровит віддав також господареві сувій тонкої шкіри, зашитий у ногавицю. Там було послання від Ярогана. Прочитавши знаки, індус пильно глянув на побратимів, схвально кивнув, але більше не промовив і слова. Одвів їх до невеликої затишної кімнати, а сам зник.

Хлопці одсипалися після важкої путі, навіть їсти не хотілося. На світанку за ними прийшли. За воротями, біля кам’яної стіни, били копитами землю осідлані коні. Окрім господаря, слов’ян вітав ще низенький хлопчина з вузькими очицями, вбраний у білу сорочину й такі

ж штанці. Зореслав хотів щось запитати, та господар притулив пальця до вуст, дав знак сідати на коней.

Їхали довго, цілий день. Спочивали й годували коней в скелястій ущелині біля вогню. Поруч гримотів у долині прозоро-зелений потік, у густих заростях пронизливо верещали сміховинні створіння — мавпи, яких побратими бачили вперше в житті.

— Наче людина, — дивувався Дуб, дивлячись, як тварини вихоплюють одна в одної з рук плоди. — Тільки що з хвостом…

— Розкажемо вдома — не повірять! — заливався сміхом Вітрограй.

Ще дві доби мандрували побратими вслід за мовчазним провідником. Гори повищали, піднялися у дивоколі величною вартою, заіскрилися крижані шапки на верхів’ях. Коням вже важко було йти вузькими стежинами над глибокими прірвами, інколи доводилося спішуватись і обережно пробиратися крутизною, ведучи тварин за вуздечку. Нарешті під вечір вони дісталися високого плаю, там побачили хатину із смолистих хвойних дерев, покриту тесом. Назустріч їм вийшов високий дід з палицею в руці, допоміг розсідлати коней, мовчки повів до житла. На цупкій циновці старий посадовив гостей, запропонував молоко й дикий мед, а опісля звелів спати.

На світанку юного провідника вже не було, а з ним щезли й коні. Дід знаками показав, що далі треба йти пішки…

Скелі громадилися до неба, нависали над головами, загрожували розчавити необережного. Провідник пробирався поміж кам’яними велетами легко й упевнено, не оглядаючись, а побратими не могли позбутися тривоги, хоч на душі було урочисто й святково.

Дихати стало важче. Всюди розчахувалися грізними пащами безодні, десь внизу клекотіли, бурунилися потоки, але так глибоко, що до стежини навіть не долинало шуму.

Тиша, барвисті скелі і небо.

Інколи Зореславові здавалося, що все це сниться. Йдуть вони понад крутизною, прямують у таємничу далечінь, прагнуть сягнути чогось жаданого… і не можуть прокинутися.

Спадали сутінки. Провідник запалив смолоскип, вів побратимів сторожко, обережно. Багряне коло вогню вихоплювало з мороку невеликий шмат стежини, а з боків тремтіла, дихала невідомістю й неспокоєм зловісна імла.

Лягли спочивати опівночі. Вдосвіта встали, знову йшли цілий день, спочивши лише раз, щоб зварити затірки з ячної муки.

Минув тиждень. За той час мандрівники не зустріли жодної людини. Лише інколи на скелях можна було уздріти полохливих кіз та круторогих баранів.

Нарешті провідник вивів слов’ян до берега вузької повноводої річки. Між чорно-багряними скелями пінився водокрут, а далі, подолавши перепону гострозубих порогів, стрибав у моторошну прірву, що дихала вологістю зеленавих туманів.

Провідник зупинився на маленькому виступі під віттям високого, буйного деодара — блакитного гірського кедра. Запалив багаття, дав знак побратимам сісти довкола. Порушивши довгу мовчанку, сказав:

— Залишаю вас, шукачі. Ждіть судженого. Далі хай вас веде карма і воля зоряних синів…

Він повернувся, щоб іти. Зореслав зупинив його запитанням:

— Кого нам чекати, друже?

Дід кивнув у бік річки, нічого не сказавши.

— Що таке карма? — перепитав яровит.

— Те, що ви заслужили власним подвигом і серцем, — сказав провідник, дружньо глянувши на побратимів. — Те, що обійти марно. Ваша доля…

Він вже не оглядався і зник так хутко, ніби його й не було. Хлопці переглянулися занепокоєно, ніхто не хотів порушувати мовчання: надто величні гори чатували довкола їх, надто урочисто співала віковічну пісню річка.

Зненацька до їхнього слуху долинули звуки падаючого каміння. Хтось спускався згори понад берегом. Хлопці насторожилися. Кущі гірської шипшини розступилися, і мандрівники побачили високу постать людини у жовтогарячій одежині, в конічній шапці такого ж кольору. Обличчя невідомого світилося усміхом, темні очі дивилися з-під густих брів спокійно, дружелюбно. Він приклав долоні до грудей, мовчки сів до вогню, простягнувши руки до пломеню. Дивився в танцююче багаття зосереджено, мовби робив важливу невідкладну справу. Нарешті тихо запитав:

— Хто ви?

— Люди з далекого краю, де заходить сонце, — відповів Зореслав, намагаючись правильно висловити свою думку чужою мовою. — Ми багато мандрували в чужих краях, доки прийшли сюди, до найвищих гір. Ми були в рабстві, та доля визволила нас. Ми — шукачі…

— Чого прагнете? — не міняючи пози, запитав невідомий.

— Живої води. її маємо знайти у Роду і Лади, наших зоряних пращурів. Так нам заповідано мудрими людьми нашого краю.

Чоловік ворухнувся, його очі блиснули, мов жарини. І згасли.

— Йдіть за мною, — рішуче сказав він, встаючи з каменю.

Побратими попрямували за новим провідником, вони вже звикли до мовчазного послуху. Стежина звивалася по такій крутизні, що дух спирало. Річка щезла десь ліворуч, довкола сіріли голі скелі. Поміж ущелинами з’явилося похмуре городище, оточене високою стіною. Довкола нього струмував глибокий потік, до вузької брами вела вимощена чорними плитами дорога, а далі — міст на товстелезних ланцюгах.

— Ти підеш зі мною, — рівним голосом сказав провідник, зиркнувши на Зореслава. — Супутники твої хай зачекають тут.

Дуб хотів заперечити, та Зореслав глянув на нього осудливо, і побратим промовчав. Разом з Вітрограєм сіли вони над потоком, а провідник із яровитом пройшли по мосту до брами, що безшумно відчинилася. Довкола не було й душі: ні сторожі, ні тих, хто міг би відчинити.

Вузькими сходами провідник вів юнака у підземелля. Де-не-де в нішах сяяло примарне світло, ніби жар у ковальському горні. Чим нижче вони спускалися під землю, тим тривожніше ставало на душі у Зореслава. Нарешті вони ввійшли до великої зали, де височів бовван якоїсь богині. На шиї у неї біліло намисто з людських черепів, в одній руці вона тримала людину, в другій — кривавий ніж, яким збиралася відрізати голову приреченого. Богиня танцювала, стоячи однією ногою на грудях дужого юнака, його повіки були склеплені, ніби в глибокому

сні. Зореслав так захопився вражаючою постаттю, що зупинився. Провідник зупинився теж, скупо промовив:

— Калі.

— Хто така? — запитав юнак.

— Найвища мати.

— Чому страшна? Навіщо черепи?

— Так її бачать люди, доки сплять, як отой бог, що на ньому вона танцює. Він спить і бачить сни, ніби мати Калі пожирає живі істоти. На перший погляд, це нібито й так: людина народжується, щоб умерти, — ось що таке намисто, надіте на шию богині…

— А насправді? — тривожно запитав Зореслав.

— Треба прокинутися…

— І що буде?

Незнайомець помовчав, лише гостро глянув на юнака. Зореслав зітхнув, похитав головою.

— У нас теж є Велика Матір. Ми її називаємо Жива, бо вона дає життя. У неї прегарне дівоче обличчя, добрі руки, квіти й колосся пашниці в долонях. Наша Жива каже, що смерті нема, що смерть є лише для того, хто її боїться…

— І ти віриш в ту казку?

— Мене так навчили.

— Чому ж прагнеш живої води? — посміхнувся провідник, і між бровами у нього залягла глибока зморшка.

— То не моє бажання, — відповів яровит.

Зненацька погасло світло. Юнака огорнула кромішня пітьма. Жодного звуку. Глуха всеохопна тиша.

Страх народився у серці, торкнувся тями: що це діється, куди він потрапив? Яровит ступив крок уперед, простягнув руку туди, де щойно стояв провідник. Там нікого не було.

Серед мороку сяйнула фіолетова блискавиця, гримнув оглушливий грім. Зореслава осліпило. Там, де була постать Калі, замерехтіло багряне сяйво: то на чолі боввана загорілося око, примарним світлом освітлюючи підземелля. Юнакові здалося, що перед ним розчахнувся простір, а з тієї тріщини виросла могутня постать чоловіка: довге темне волосся вихрилося, ніби степовий смерч, очі мінилися веселкою кольорів, довгасте обличчя було вольове, владне й привабливе. Він схопив Зореслава за плечі, зазирнув у в очі, в найпотаємнішу глибінь душі. Яровит відчув, ніби розпечений шворінь пропік його єство, сколихнув тіло до глибини.

— Кого шукаєш? — загримів гучний голос.

— Рода й Ладу, наших пращурів, — прошепотів хлопець.

— Глянь на мене, — почулося у відповідь. — Ти знайшов те, що шукав. Я — зоряний син, вічно юний і невмирущий. Чого жадаєш?

— Живої води…

— А що віддаси за неї? — прогуркотів голос, і Зореславові здалося, що в ньому були кпини. — Адже немалого шукаєш. Чи відаєш, що задарма нічого не дістається?

— Що в мене є? Лише я сам…

— Є душа, серце, — заперечив голос, а палаючі очі впилися в сумління хлопця. — Чи віддаєш їх мені?

— Бери! — втомлено мовив Зореслав, а за мить після того відчув тривожну засторогу. Проте було пізно. Перед внутрішнім зором майнуло докірливе обличчя Бояна, темні провалля його сліпих очей, почувся застережливий голос: "Ми лише те, що не можна віддати…"

Десь почувся сміх. Чи йому здалося? Хвиля безвольності підхопила яровита, а над ним у якомусь чаклунському ритмі лунали зловісні слова, присипляючи тяму:

— Віднині твоє життя належить мені.

— Належить тобі, — слухняно повторив Зореслав.

— Ти підеш далі, щоб добути живу воду…

— Я дістану живу воду…

— Ти повернешся сюди, повернешся сюди, сюди, сюди, сюди…

— Я повернуся сюди, — згодився Зореслав.

— І забудеш, де ти був, що бачив.

— Забуду! — схлипнув від страшної напруги яровит. — Забуду…

— Ти належиш мені, мені, мені! — гриміло в підземеллі, і байдужі стіни поглинали луну, а зловісна Калі, танцюючи на грудях юного сплячого бога, посміхалася глумливо й загадково…

Дума четверта

МАРА ВОВЧОЇ ДОЛИНИ

ВІДЬМА

Печерун вирішив довести свій задум до кінця. Темної ночі рушив він до Вовчої Долини. З собою нікого не брав, щоб навіть довірені дружинники не відали, куди він ходив.

Темні хмари закрили дивоколо. Дерева в долині гули вороже й грізно. Десь в гущавині вили вовки. Печерун, пересилюючи дрижаки, йшов поміж чагарями, ледве пересуваючи ноги. Інколи зупинявся, витираючи з чола рясний піт, і тоді в свідомості пробігала боягузлива думка: чи не вернутися? Цареві можна сказати, що відьма відмовилася. А потім… а що потім?

Знову схилятися перед нікчемним вередливим дідом. Знову каратися невтоленою жадобою влади. Царівну не схилиш до покори — це вже ясно. Ні, ні, треба пересилити себе. Хто прагне сягнути чогось великого, має йти на будь-що!

Так він пробирався далі й далі, намацуючи стежку між віковими деревами й бур’янами. Нарешті з-поміж непролазних тернів замиготів жовтий вогник, над головою у гіллі застогнав сич. Печерун постукав палицею в стовбур дуплистої верби, спаленої громом, що стояла біля стрімкої глинистої кручі. Почулося люте котяче шипіння, блиснули вогнисті очі. Радник сахнувся назад — ще, чого доброго, очі котище повидирає!

З глибини кручі пролунав замогильний голос:

— Хто там?

— Я, — одкашлявшись, промовив несміливо Печерун.

— Бачу. Коли є що сказати до пуття, зайди, — прогуло в горі.

Печерун, зігнувшись, розгорнув кущі, ступив у низеньке тісне житло. На нього дихнуло запахом рав і болота. В малесенькій печі між челюстями горів вогник, в горщику щось булькало, пирскало. Біля печі сиділа ветха баба в брудному рам’ї, закутана до самісіньких очей барвистою візантійською хусткою, з-під якої стирчав довжелезний гачкуватий ніс. Вона ворушила палицею дрова, не звертаючи уваги на гостя.

Печерун хотів розігнутися, але вперся тім’ям у стелю. Ступивши убік, зачепив кота. Шалений вереск підкинув його на місці, серце впало до п’ят, він хотів вилаятися, та вчасно прикусив язика. Відьма мовчки показала йому на обрубок пенька. Радник з полегшенням сів, пригладив бороду. Напруга минала, він з цікавістю оглянув душне й убоге житло. "Невже вона щось відає? Чому ж тоді живе в такій тісноті?" — подумалося Печерунові.

— То для тебе тіснота, — прошамкала відьма, блиснувши на нього більмастим оком, — а для мене — палац князівський. Не для людського ока мої хороми, Печеруне, і моя краса…

"Дивоглядна краса!" — ледь не засміявся радник, проте відьма так пропекла його поглядом, що він вирішив замкнути свої думки глибше, бо ж з усього видно, що читає проклятуща баба мислі, нікуди не дінешся. Треба йти навпростець, без жодної гри.

— Отепер добре мислиш, — кивнула відьма, знову ворушачи жар біля горщика. — Гомони ж, чого бажаєш?

— Цар тяжко хворий, — почав Печерун.

— Відаю…

— Хотів нареченого для доньки, щоб спадкоємця народила. Та норовиста дуже, не захотіла й мого сина…

— Чому б то? Еж боярська кров…

— Покохала пастуха, — злісно сказав Печерун. — Зореслава…

— Відаю, — оскальнулася відьма. — Кореня синок. Могутній юнак, є кого покохати…

— Вибити б з неї те кохання…

— Важко, — заперечила баба, — навіть мені кохання розладнати тяжко. Трави не поможуть. Та ти й сам можеш…

— Що?

— Пастуха… теє до Світовида… а царівна поплаче та й…

— Його вже нема… він ніколи не вернеться до Витича…

— Чому так?

— Рушив у далекі краї за живою водою для царя. Я надоумив…

— Хе-хе-хе, — закихкала відьма, похитуючись на стільчику. — Відьомський розум маєш. Як же це ти придумав?

— Цар не давав спокою: все невмирущості хоче. От я й…

— Гм. А від мене чого бажаєш? Може, й сам захотів безсмертя?

— Нащо мені тії забаганки, — махнув рукою радник. — Я пообіцяв цареві, що ти його зробиш невмирущим, що буцімто знаєш таке зілля, яке відвертає смерть…

— Гм. Ти правду сказав. Знаю таке зілля…

Печерун отетерів, не відаючи, жартує баба чи ні.

— Я гадав, що то пусте…

— Знаю, знаю, — глумливо озвалася відьма, — все на твоїм лиці видно. Хотів, щоб я потроху звела царя зі світу, а ти…

— Цсс! — злякався радник. — Хіба можна так…

— Тут ніхто не почує, — заспокоїла баба. — Кажу тобі, що маю зілля, аби відвернути смерть. І стане Горевій невмирущим. Проте буде вічно спати…

— Спати?

— Атож. Те, що народилося, — має вмерти. Хочеш бути вічним — спи, не живи…

— Ловко, — сказав Печерун. — Цар спить, а радник…

— А радник — царює! — злостиво засміялася відьма. — Хе-хе-хе! Цар хай сидить на престолі — цілісінький, невмирущий…

— Хі-хі, — вдоволено потер холодні долоні Печерун. — Мудра ти відьма. Це все одно, що мертвий на престолі. Руки у мене будуть розв’язані. А тільки царівна…

— Що?

— Тепер мені ні до чого. Краще б її не було. Порадь мені…

— Пораджу, а чого ж… Тільки ж і плати вимагатиму…

— Нічого не пожалію, — пообіцяв радник, з острахом поглядаючи на її гачкуватий ніс. — Озолочу…

— Тоді зробимо так… Схилися ближче, теє треба казати тихо, щоб духи півночі не почули завчасно…

Відьма прошепотіла на вухо Печерунові кілька слів. Той жахнувся і з острахом глянув на неї.

— Боїшся? — іронічно мовила баба. — Хто хоче вінця — хай іде до кінця. Як гадаєш, Горевій згодиться?

— Заради невмирущості на все піде. Тільки знайди підхід…

— Та вже знайду, хі-хі! Одним махом усіх позбудемося…

— Хо-хо! — підхопив моторошний сміх Печерун. — Золота в тебе голова. Якби не відьма, взяв би тебе радником, коли стану… Цс-с! Проклятий язик, сам себе видає завчасу. Чекаю тебе в покоях Горевійових завтра опівночі. Гляди, не забарися…

— Та вже не забарюся! Почну варити зілля невмирущості! Хі-хі! Темні духи саме в силі… Не забарюся, Печеруне!..

НЕВМИРУЩІСТЬ

Накочувалася ніч, моторошна, густа. З Словути дихав вологий вітер, стукав тужавим крилом у відчинене вікно. Де ж Печерун? Де відьма? Несила терпіти, серце калатає в грудях, як підбитий птах, інколи здається, що воно ось-ось зупиниться…

Чути кроки. На порозі — чорні постаті.

— Ти, ти, Печеруне? Слава Перунові. А з тобою хто?

— Вона…

Цар звівся на ліжку, з острахом глянув на зігнуту постать, з-під хустини блиснули пронизливі, чорні очі. Махнув рукою чатовим:

— Вийдіть за двері. Очікуйте…

Відьма поволі наблизилася до ліжка. Він посміхнувся.

— Ось яка ти… А я чув про тебе, та жодного разу не бачив… Моя підлегла, а не бачив…

— Хто тобі набалакав, що я твоя підлегла? — глухим голосом запитала відьма.

— На моїй землі живеш…

— Хо-хо! — проквоктала відьма. — Спробуй, знайди мене…

— Добре, добре, ти в своєму ділі цариця…

— Ото ж бо!

— Ближче до діла… Радник сказав, що можеш дати мені…

— Невмирущість, — підказала відьма. — Правду мовив…

— Що для цього треба? — радісно підхопився цар.

— Багато чого, — загадково одвітила відьма.

— Все, що забажаєш. Печеруне, золота їй досхочу! Візантійських шовків, оксамитів — землю встели перед нею!..

— Прийму й дарунки, — згодилася баба. — Але щоб приготувати напій, треба до мого зілля додати людської крові…

— Крові? — зиркнув цар на Печеруна. Той мовчав. — А без цього… не можна?

— Ні. Треба убити молоду дівчину. Не страхайся! Хіба мало ти пролив крові? Хочеш бути невмирущим, а боїшся крові?

— Правда твоя, — перевів дух Горевій і оскальнувся. — То так… серце стукнуло… Печеруне, кого б же нам?

— Зорулю, — тихенько дихнув радник на вухо цареві.

— А чому її?

— Язиката дуже. Пора їй давно щезнути, — їдко пробурмотів Печерун. — Царя не поважає, сам чув, як лаяла тебе… Мізерний, каже, нікчемний, боязкий…

— Годі! — гримнув цар. — Переказуєш бридоту. Клич чатових. Хай її знайдуть і… Скажи, що це моя воля…

— Будь певний.

Дружинники виросли біля дверей. Печерун шепнув їм кілька слів. Вої перезирнулися, проте не рухалися з місця. Радник гримнув:

— Чому стоїте? Не збагнули?

— Та йдемо вже, — якимсь чужим голосом одвітив вусатий дружинник. — Тільки де ж її шукати? Вона гуляє з дівчатами…

— Покличте. Скажіть — воля царева. Поспішайте!

Вої вийшли. В покоях попливла могильна тиша. У віконниці стукав вітер, і Горевій мерзлякувато щулився від тих ударів. Відьма посеред покоїв розіклала своє начиння, витягла з торби корінці, трави, горщечки, бронзову таріль. Розпалила невеличкий вогонь, щось вкинула у високу череп’яну пляшку, звідти поплив чорно-сизий димок, паморочливою хвилею оповив покій. Цар скулився під ведмежою шкурою, цокотів зубами, зацьковано позираючи на відьму.

— Йдуть, — тривожно мовив Печерун.

До покоїв ступили дружинники. Вусатий чатовий — блідий, аж зелений — підступив до ліжка, простягнув цареві срібний келих, в якому парувала багряна рідина.

— Маєш, царю, кров Зорулину, — глухо мовив він.

— Віддай їй, — нажахано скрикнув цар.

— Давай сюди, — сказала відьма. — А тепер, царю, ще одне…

— Чого тобі ще?..

— Треба ще крові рідної…

— Що ти верзеш? — помертвілими вустами пробурмотів цар.

— Те, що чув. Дай мені ще крові доньки твоєї…

— О Перуне! Ти збожеволіла?

— Пізно стогнати. Ти обрав невмирущість. Пролилася кров. Якщо зупинишся — вона впаде на тебе… і ти вмреш наглою смертю…

— І не можна інакше? — простогнав Горевій.

— Можна, — глумливо одвітила відьма, піднявши над вогнем келих з кров’ю. Струмочок полився у горщик, червона пара оповила бабу. — Є інший шлях, царю. Ти вмреш, житиме донька, стане царицею…

— Я хочу жити, — белькотів Горевій. — Хочу побачити, як моє царство опанує всю землю…

— Поспішай же. Час темної сили минає. Скоро заспівають перші півні, і тоді буде пізно. Ти згинеш…

— Думай про долю царства, — шепнув Печерун.

— Роби, що вона сказала, — схлипнув цар. — Боже, що я дію?

Радник дав знак воям, вивів їх за двері. Відьма заспокійливо торкнулася царевого плеча.

— Не страхайся, царю. Невмирущий не відає жалю…

Повзли тягучі, давлючі хвилини. Чаклунський вогник чадів їдучою імлою, п’янив душу. Тривожно метушився біля дверей радник, виглядав у сіни, прислухався. Нарешті надійшли до покоїв дружинники, подали відьмі ще один келих. Баба злила кров з обох посудин в один горщик, хлюпнула на вогонь. Багаття кривавo запломеніло.

— Що вона… казала? — помертвілим голосом запитав цар.

— Спала, — понуро відповів дружинник.

— Спала… — прошепотів Горевій, божевільно оглядаючись. — Відьмо, ти скоро?

— Питво готове! — Відьма подала келих. — Пий, царю!

— Жахливий трунок, — прошепотів Горевій, тримаючи посудину в тремтячих руках. — Та я… хотів цього. Віднині нема у мене жалю. Я найдорожче вбив. Тепер все можна! Ха-ха! Все можна. Пекучий твій трунок, відьмо! Ух, пекучий!

Він випив келих одним духом, відкинув геть і схопився за груди.

— Світ затуманило! Я вмираю… Де я? Що зі мною? До-о-оню…

Він впав на ліжко, витягнувся і завмер. Печерун підступив до царя, заглянув в обличчя, непевно запитав:

— Спить чи що?

— Спить і не спить, — одвітила відьма, збираючи начиння в торбу. — Він невмирущий. Отак і житиме сто віків. Та що тобі до того? Клич людей. Оголоси: цар став богом. А радник — царем!

— Гарно сказала, — судомно посміхнувся Печерун, і його очі гордовито заблищали. — Радник — царем! Чули, вої? Завтра зібрати до вежі весь Витич. Цар наш віднині невмирущий. Я оголошу його волю!

— А тіла? — озвався вусатий дружинник, якось дивно поглядаючи на радника. — Куди подіти зарізані тіла?

— Ну, ти… зарізані, — невдоволено пробурчав Печерун. — Менше базікайте. Щоб ні слова. Віднині станете воєводами. Всього вдосталь. Втямили?

— Втямили, — перезирнувшись, одвітили вої.

— А тіла? В Словуту… рибам на харч… Хіба вперше?

МЕРТВИЙ НА ПРЕСТОЛІ

Лишившись наодинці з відьмою, Печерун відчув себе непевно. Підніс до ліжка смолоскип, довго вдивлявся у жовте лице царя. Скляні очі володаря дивилися грізно й страшно. Радник одвернувся, уткнув держало смолоскипа в отвір біля дверей, глипнув на бабу:

— Ну… що я тобі винен?

— Чимало, — відповіла відьма, і в голосі її чувся затаєний сміх. — Тепер ти, Печеруне, мій одвічний боржник…

— Не хочу! — скрикнув радник. — Кажи одразу, скільки привезти скарбу, куди?

— Хочеш спекатися спогаду? — прокихкотіла відьма. — Не спекаєшся, голубе, ой ні! Хі-хі-хі! Тримайся, Печеруне, за престол царський, тримайся міцно, бо він пекучий! Хі-хі-хі!

— Що ти мелеш? Кажи, що тобі дати? — злякано мовив Печерун.

— Сама з’являюся, коли треба буде. Щасливо зоставатися, раднику… чи то пак, царю! Ха-ха-ха!

Покій осяяла блискавиця, засліпила Пєчеруна, холодний вихор сипонув в обличчя жменю граду. Коли він розплющив очі, відьми вже не було. Печерун кинувся до дверей, покликав чатових. Нікого… У переходах скиглив пронизливий вітер, розхитував димуючі вогники смолоскипів. Моторошно стало радникові. Він побіг униз, розбудив сина. Мечик щось бурмотів спросоння.

— Вставай! — кричав батько. — Клич сторожу!

— Що таке? Чого ти такий?

— Який такий? — сердився Печерун.

— Сам не свій. Якийсь зелений, наче мертвяк…

— Я дам тобі мертвяка! Пробуркайся, буди Борена, Тирла та й всіх інших нероб! Маємо на світанні зігнати до вежі всіх витичців. І ще одне: кинути до темниці Кореня і Бояна. Чуєш? З-під землі дістати!..

…Вдосвіта захеканий Мечик повідомив батька, що Корінь зник, в землянці його нема. Зникли і вівці з кошари. Старий пастух ніби крізь землю провалився.

— А Боян? — озвірів радник.

— Теж нема, — розвів руками син. — Люди повідали, що поплив Боян десь униз на човнику…

— Хай пливе, — полегшено зітхнув Печерун. — Він мені сидить ось де, як кістка в горлянці собачій!..

На світанку з’ясувалося, що не лише Корінь та Боян зникли з Витича. Дружина не долічилася половини охоронців царської вежі. Вої лаштувалися на майдані лавою, всі були мовчазні й похмурі. До воріт поволеньки вливалася юрма, густішала, присувалася до царського ґанку. Плив тривожний гомін. Люди не розуміли, навіщо їх збирають, запитливо поглядали на чорну оксамитну запону, що закривала ґанок. З-за неї вийшов Печерун, розгладив бороду і гучно крикнув:

— Люди! Для Витича настала важлива пора! Віднині наш цар, пресвітлий володар Горевій, став богом Світовидом. Він — невмирущий!

— Бреши! — здивовано озвався хтось з юрби. — Для забави ти нас зібрав, чи що?

Люди засміялися. Над майданом поплив недобрий шум.

— Тихо! — грізно загукав радник. — Не для жартів бесідую нині з вами. Доля Витича рішається, люди! Цар Горевій прийняв питво невмирущості, й віднині його розум — то розум Світовида! Лише тіло тут — погляньте!

Впала чорна запона. Витичці охнули. На престолі лежав пишно вбраний цар. На плечах спадала розкішна хутряна мантія, на голові поблискував золотий вінець. Очі володаря були скляні й непорушні, дивилися в простір байдуже та гордовито.

— Мертвий, — прошепотів якийсь дід.

— Живий! — заперечив радник. — Підступіть, торкніться тіла. Серце б’ється, тіло тепле. Наш цар, люди, став невмирущим! Мені він передав свою державу, звелів правити. Страшну ціну заплатив Горевій за безсмертя: кров царівни Миросі!

— Це злодійство, людоньки! — заголосила стара баба в юрмі. — Ох, горенько наше! Та куди ж вони поділи ясочку любую, Миросю нашу веселеньку?

Натовп захвилювався, загомонів, зловісно колихнулася лава дружинників. Печерун скочив на ґанок, грізно крикнув:

— Годі галасувати, дурні смерди! Радіти треба, а ви верещите, мов коти навесні! Для вашого блага цар вирішив стати невмирущим! Щоб осягнути під свою руку всі землі чужинецькі! Витич стане престольним городищем незміряних країв. Чуєте? Ваші діти забудуть про голод і нестатки. Наші дружини пройдуть до краю землі, і пожежі чужинецьких поселень осяють їхні дороги. Ви станете володарями небачених скарбів, витицькі вої! Слава, слава нашим воям! Слава!

— Слава! — несміливо підхопили воєводи, а за ними почали кричати й дружинники: — Слава!

— Невмирущий цар щоденно буде перед вашими очима, — вів далі Печерун, впевнено дивлячись на принишклу юрму. — Я сповіщатиму вам його таємні накази. А нині, щоб достойно відсвяткувати невмирущість

володаря, відкрийте царські льохи! Пийте, витичці, гуляйте! Хай радіє цар Горевій у краю Світовида!

Майдан клекотів від тривожного гомону, і сонце сходило над лівобережним лісом червоне, зловісне, а чорне птаство кружляло довкола Витича, віщуючи щось недобре…

Дума п’ята

ЗОРЯНІ СИНИ

НЕВИДИМА ДОЛИНА

Троє людей в чорному, з закритими обличчями вивели Зореслава з похмурого городища, дали знак його товаришам, провели всіх до берега ріки, де кипів водокрут, і залишили їх там. За мить вони зникли, ніби їх і не було. Вітрограй і Дуб завважили, що Зореслав якийсь розгублений, тривожний, не такий, як завше: обличчя поблідло, в очах гніздилася туга.

— Що з тобою? — запитав Вітрограй.

— Туман в голові, — прошепотів яровит, наморщивши чоло. — Підземелля… кумир богині… у неї черепи людські…

— Черепи? — здивувався Дуб.

— Атож. Багато черепів… А в лобі — червоне око, воно світиться вогнем. А потім…

Юнак потер чоло рукою, ніби намагався визволити щось призабуте з полону безпам’яті, розгублено глянув на друзів.

— Дивно… Такого зі мною не бувало… Забув. Хтось зі мною гомонів, звелено йти далі, ждати отут… за нами хтось прийде… А ще десь маємо взяти живу воду…

— Ну, слава Яр-Диву, — зітхнув Вітрограй. — А я вже гадав, що якісь злі люди захопили тебе…

— А мені не до вподоби все це, — похмуро озвався Дуб, очі його похолоднішали, ніби дві крижинки. — Не до серця вся пригода. І той чоловік, що повів тебе до городища, і ті, що вивели його назад… і просто так, душа тривожна…

— Пусте, — махнув рукою Вітрограй. — То втома. Далеко від рідного краю все чуже. Мені інколи плакати хочеться від суму. А терплю. Бо цікаво. Може, ніколи в житті не побачиш такого…

— Як знаєш, — вперто мовив Дуб. — Щось негоже в тому городищі.

— Чекати треба, — сказав Зореслав. — Вже недовго…

Вони сиділи довкола вогнища до вечора, слухали невтомний гуркіт водоспаду, зачаровано дивилися в темно-зелену лійку водокруту, де в безвиході крутилися уламки дерев, віття, якісь барвисті квіти, зламане весло і крило великого птаха. Те крило чомусь вельми вразило Зореслава, він не міг одвести погляду від нього. Щось те крило нагадувало, тривожило своєю приреченістю.

Коли сонце сховалося за кришталеві верхів’я і довколишні скелі набули похмурого сутінкового кольору, на тім боці заворушилися кущі, з’явилася постать високої людини у хутряному вбранні, мовчки витягла з чагарів великий, але, певно, легкий човен, спустила на воду. Впевнено загрібаючи широким веслом, подолала водокрут.

— За нами? — чи то запитав, чи то ствердив Вітрограй.

Незнайомець глянув на побратимів дружньо й спокійно, очі в нього були вузькі, як в хлопчика-провідника, обличчя жовтого кольору, з широкими вилицями. Він дав знак, мандрівники сіли в човен. Незабаром вони були на протилежному боці. Зореслав допоміг чоловікові заховати човен в кущах, а потім за його мовчазним жестом рушили в путь.

Йшли всю ніч, під зорями. Провідник інколи запалював дивний вогонь, що дрімав у маленькій блискучій ладунці: спалахнувши, пломінь не мерехтів, не колихався од вітру.

На світанку їх огорнув сірий морок, з усіх боків обступили вологі хмари, стало глухо й непривітно. Провідник звелів чекати, а сам зник.

Побратими взялися за руки, бо навіть на відстані кроку обриси людини губилися в імлі. Згодом довкола заясніло, хмари розійшлися, вгорі засміялося ніжно-блакитне дивоколо. Скільки оком кинь, в незміряність котилися скелясті хвилі гір, грали під вранішнім сонцем райдужними барвами. А перед мандрівниками лежала глибока долина — порожня й безвидна.

— Куди ми прийшли? — занепокоївся Вітрограй. — Ні душі. А йти далі нікуди…

Зненацька перед ними на схилі долини замерехтіли іскри, ніби під подихом нечутного вітру хвилювалася незрима запона. За якусь мить вона розійшлася, і слов’яни побачили двох людей — чоловіка й жінку. Зореслав охнув від несподіванки і щасливо засміявся. Люди були вбрані у білесенькі, як сніг, сорочки, вишиті знайомими яровитськими узорами, такими самісінькими, як у рідному краю. Чоловік був темно-русий, з невеликою борідкою та вусами, великі темно-сині очі промінилися добром і щирістю. Жінка мала вінок на золотистих косах, погляд її відбивав лазурність дивокола, повні трояндові вуста всміхалися мудро й схвально.

— Вітаємо вас, мужні діти, — сказав чоловік, і побратимам здалося, що той голос пролунав у їхній свідомості.

— Мужність й незламність привели вас сюди, — додала жінка, — і тайна відкрилася вашому серцю…

— Хто ви? — схвильовано запитав Зореслав.

— Рід і Лада, — просто сказав чоловік. — Ваші пращури.

— Правду казав Боян, — щасливо відгукнувся яровит. — А я все гадав, що то казка…

— Казка, — весело згодилася жінка. — Саме казка не вмирає ніколи, бо вона зберігає в собі зернята правди…

— Де ж ваш притулок, пращури? Оця пустельна долина?

— Пустельна для чужого ока.

Лада махнула рукою. Незрима запона колихнулася, попливла, а за нею — в долині — виросли обриси гарних будівель, під сонцем заблищали розмаїті бані покрівель, і все те чарівне поселення потопало в повені буйнолистого саду. Дихнув легіт, запах незнайомих квітів проник у груди, прояснив свідомість. Побратими дивилися на те диво, мовчали, не в силі одвести погляду від небувалого, що так несподівано відкрилося в суворих горах.

— Що повело вас в тяжкі мандри? — порушив тишу Рід.

— Жива вода, — сказав яровит. — Нам треба її мати і привезти до рідного краю. Наші мудрі наставники сказали, що жива вода є лише тут, у зоряних синів…

— Жива вода, — сумовито, хоча й лагідно, повторила Лада, наблизившись до Зореслава. Вона провела долонею по його русявих кучерях, і хлопець відчув у серці солодку знемогу. — Для кожного є своя жива вода, любі діти…

— Не збагну, — прошепотів хлопець.

— Ми покажемо вам те, що належить знати, — сказав Рід. — Ходімо з нами. Ви розповісте нам все, що сталося з вами. А вже потім буде мова про живу воду…

Рід і Лада рушили, і зачудовані побратими стали спускатися вслід за ними до казкової долини…

МІЖ ЗОРЯМИ

Мандрівників поселили у затишному притулку, з вікон якого видно було сад, квітучі кущі троянд, зубці крижаних гір. Піл помешкання встилали пухкі килими, на них можна було сидіти й спочивати. Дві доби хлопці безпробудно спали — тяжка дорога далася взнаки. На третій день до житла завітали Рід з Ладою. Довго тривала щира бесіда. Зореслав оповідав пращурам про життя в далекому Витичі, про царя Горевія й мудрого Бояна, про свою наречену Миросю, яка жде його з мандрів, про вільних лицарів за порогами Сло-вути.

— Ми дамо вам живу воду, любі діти, — сказав Рід, коли Зореслав скінчив свою розповідь. — Ви повезете її до рідного краю, і я знаю — вона стане вам у пригоді. Та перед тим маю до вас слово, хай воно посіє у ваших серцях розуміння прийдешнього. Цар Горевій та й безліч інших володарів земних прагнуть невмирущості: хтось стверджує її розбоєм, щоб жахнути своїм ім’ям грядущих людей, хтось кривавими походами для загарбання чужих скарбів, інші — громаддям будівель, що непотрібними примарами височать над пустелями давно загиблих царств, а дехто ще й хоче увічнити мізерне тіло. Даремні спроби! Час

невблаганний. Будівлі володарів, походи, діла — все розвіється в хвилях вічності, як хмаринка у дивоколі. Ходімо, я покажу вам велич зоряного царства…

Вони вийшли з притулку, зупинилися перед великою блакитною кулею, в якій відкрився широкий отвір. Побратими перезирнулися спантеличено, а Зореслав запитав:

— Що це?

— Летючий корабель, — ласкаво всміхнулася Лада. — Входьте, діти, не страхайтесь…

— А він справді підніметься? — недовірливо промовив Дуб, оглядаючи кулю з усіх боків.

— Побачите самі.

— А не впаде?

— Ми літаємо в цьому кораблі до зірок, — сказав Рід. — Це надійніше від земних шляхів.

Побратими схвильовано ввійшли до корабля. їх завели в просторе приміщення, посадили на м’які сидіння. Довкола було чисто, прохолодно. На стінах миготіли барвисті веселкові вогні, інколи в чорних віконцях проскакували фіолетові блискавиці. Рід і Лада сіли перед широким прозорим вікном. В ту ж мить сад, що виднівся надворі, колихнувся, провалився вниз, майнули на сонці крижані верхів’я, забіліли пухнасті хмари, а потім довкола розпростерла незміряні крила темно-синя глибінь неба.

Хлопці розгубилися, до грудей підкочувалися клубки нудоти, в свідомості хлюпали хвилі тривоги, незбагненності, незвичності. Рід і

Лада сиділи усміхнені, привітні, і побратими потроху заспокоїлися. Темрява за прозорими шибами згустилася, в суцільній чорноті заясніли зірки, внизу пливла велична блакитно-зеленкувата куля.

— Що то таке? — захоплено скрикнув Вітрограй.

— Земля, — відповіла Лада.

— Та, де ми живемо? — не вірив хлопець.

— Та сама.

— А чом кругла?

— Така є. Всі небесні землі круглі…

— Як місяць? — здогадався Вітрограй.

— Такі, — усміхнувся Рід. — Або як сонце…

— Тоді й там, на інших землях, живуть люди? — зацікавився Зореслав, припадаючи до вікна.

— На одних живуть, на інших — нема. Гляньте на зоряні вогники — то все далекі сонця, такі, як наш Яр-Див, або й більші. Всюди життя, скільки не кинь поглядом, всюди — полум’яні світи. Колись ми жили у тій невимірності, а потім сталася руїна…

— Мені співець Боян оповідав, — озвався яровит. — Я гадав, що то вигадка, казка…

— Сумна правда, — заперечив Рід. — Проте людям належить знову повернутися в зоряний край. Казка про зоряних синів, яку ви понесете

своїм дітям, допоможе їм прагнути до прийдешньої славної стежки. Настане пора, ваші онуки полинуть у небо, земні ланцюги впадуть.

Корабель безшумно плив між іскристими світами, а слова Рода пісенно карбувалися в глибині серця:

— Тепер ви збагнули, любі сини, марність невмирущості для тих племен, що нині йдуть по землі, що змагаються заради дрібних потреб, для яких світ обмежується городищем або власним притулком. А невмирущість для володарів, що жадають влади над всією землею, — то велике зло. Не лише для людей, котрими вони володіють, а для них самих…

— Чому? — не збагнув Зореслав.

— Рано чи пізно настане втома. Обмежене тіло вже не вмістить нескінченного потоку подій. Людині захочеться вмерти, бо повз неї тінями проходитимуть люди, її діти, онуки та правнуки, а вона лишатиметься в самотині, не маючи змоги перервати пуповину остогидлого буття. Безсмертя для такого володаря стане прокляттям.

— І так буде завжди? — сумно запитав Зореслав.

— Ні, — дзвінко мовила Лада. — Прийдешність відкриє людям небувалі світи. Ваші правнуки піднімуться в зоряну далечінь, відкриють браму до інших людей. Ось тоді знадобиться невмирущість, бо перед мандрівниками постане вічна дорога — прекрасна й казкова. Складіть нові билини для нащадків своїх, посійте в їхні серця зерна радісних мрій. Вони дадуть буйний квіт у краю свободи…

Зореслав слухав, ніби в півсні. Купався в звуках заколисуючих слів, пив широко розкритими очима, вухами, всім чуттям нові враження, знання, розуміння і повнився тривожним передвістям нових таємничих шляхів.

ПАСТКА

Минуло три дні. Побратими прощалися з Родом і Ладою. їм дали на дорогу припасів, тепле вбрання, Зореславові ж поклали в потаємну кишеню сорочки маленьку кулясту пляшечку, ніби вирізьблену з чорного каменю.

— Вона порожня, — мовила, обіймаючи яровита, Лада. — Набереш в неї води і матимеш те, заради чого ви йшли в далекий край...

— Звичайна вода стане живою водою?

— Так. Нею можна оживити мертвого, загоїти рани. І навіть стати невмирущим, якщо...

Лада схилилася до вуха Зореслава, шепнула кілька слів. Відсторонившись, суворо глянула в очі.

— Тільки затям назавжди: доки ти серед світу, доки поміж рідними людьми, доки прагнеш вести їх до кращої долі, остерігайся переступити межу невмирущості. Осягни безсмертя лише тоді, коли захочеш прийти до нас, коли зоряний край невблаганно покличе тебе, коли земля вже не втримає твого серця. Чуєте, діти?

Літаючим кораблем побратимів перенесли з долини на високий гірський плай. ї чекав мовчазний провідник у хутряному вбранні. Він нічого не запитав, не здивувався, побачивши велику літаючу кулю, лише затулився від неї широким рукавом, ніби захищаючи очі від сліпучого блиску.

Йшли побратими крутими стежками, наче одривали щось від душі. Оглядалися, сподіваючись ще побачити в небі зоряну колісницю, казковий корабель Рода й Лади. Та гори були мовчазні, простір порожній. Провідник переправив мандрівників через грізний водокрут,

допоміг вийти з човна, сам одразу ж відштовхнувся веслом од берега і поплив назад. Незабаром на тім боці вже не видно було нікого.

— Що ж тепер? — запитав Вітрограй. — Хто поведе далі?

— Знаємо стежку, — впевнено мовив Дуб. — Вона виведе нас аж до поселень, де є люди. А звідти — до моря…

— Я ще маю побути в городищі, — раптом озвався Зореслав.

— В якому? — здивувався Дуб.

— Там, де був раніше.

— Навіщо? Рід і Лада хіба щось веліли? Що сталося, брате?

— Мені ніхто не може веліти! — потемнів від раптової люті Зореслав. — Сам знаю, як діяти, ніхто не сміє мене зупинити…

Він бігцем рушив крутою стежиною, не оглядаючись на товаришів. Хлопці перезирнулися, вражені несподіваною зміною, що сталася з побратимом.

— Треба було сказати про дивне городище в долині, — збентежено мовив Вітрограй. — Лихо, Дубе!

— Забули! — гірко озвався Дуб. — Зореславе, зажди! Зажди!

Яровит не відповідав. Постать його зникла поміж густими кущами, лише здалека чувся шурхіт каміння, що осипалося з-під його ніг.

— Біжи за ним, — твердо сказав Вітрограй. — Спробуй зупинити…

— А як ні?

— Жди біля городища. Заховайся…

— А ти?

— Дожену провідника, треба повідомити пращурам. Без них ми нічого не вдіємо…

— А водокрут? Як ти його подолаєш?

— Не турбуйся тим! Поспішай за братом…

І Вітрограй почав розмотувати довгий мотузок, обкручений довкола пояса…

…А Зореслав ішов у якомусь барвистому тумані. Ступав ногами, ніби не своїми, не бачив довкола ні гір, ні безодень, лише дослухався грізного голосу, що невблаганно гримів у свідомості:

— Ти повернешся! Ти повернешся! Ти повернешся!

Рушиться вниз каміння — байдуже! Потоки шаленіють обабіч стежини, погрожують — нехай! Сила — всевладна, нещадна — кличе, тягне, не дає спинитись і на мить.

Знайома непривітна долина, а в ній — похмуре городище. Зореслав поспішає до воріт, гримлять мостові ланцюги від важкої ходи яровита. Брама роззявляє чорну пащу. Ніхто не зустрічає юнака, проте він знає, куди йти. Незримий наказ веде у підземелля, змушує опускатися звивистими сходами. Богиня Калі зустрічає Зореслава зловтішним усміхом, на її чолі багряниться кривава квітка, заливає жахним сяйвом

підземний храм. З мороку до юнака наближається знайома висока постать, полум’яні очі розпанахують душу.

— Я прийшов, — прошепотів Зореслав, заплющуючи повіки, бо нестерпно було дивитися у нелюдські зіниці.

— Де був? — прошелестіло тихе запитання, а яровитові здавалося, що від того слова затремтіли стіни храму.

— У долині, — насилу витиснув з себе юнак. — У горах…

— Кого бачив?

— Рода й Ладу. Зоряних братів. — Ніжна усмішка осяяла змучене обличчя яровита. — Вони прекрасні!..

— Їх нема! — владно заперечив голос. — То — мара твого розуму…

— Вони дали мені живу воду, — слабо заперечив юнак. — Чому ти лютий? Хто ти, що змусив мене прийти сюди?

— Тут я запитую, мізерне створіння, — гордовито відповів голос. — Живу воду залиш мені, а сам помандруєш до рідного краю. І запам’ятай, що я тобі звелю. Навіки, назавжди!

— Навіки! — покірно згодився Зореслав, заплющуючи очі. Його хитали хвилі втоми, хотілося заснути. — Навіки… навіки…

— Нічого не було, — наказував невідомий. — Не було чарівної долини. Не було зоряних братів. Не було летючих кораблів.

— Не було, — шепотів яровит.

— Зорі — то небесні вогні, де живуть могутні боги. Чуєш?

— Чую. То вогні далеких богів.

— Ви, люди, ніколи не посмієте сягнути в небо. Там — житла богів, перед якими люди безсилі.

— Безсилі, — зітхнув Зореслав.

— Так ти повідаєш, дітям своїм. І вони довіку кланятимуться богам і служитимуть їм. Ви — лише раби для богів, що дали вам життя й розум. Пам’ятай, пам’ятай, пам’ятай! А тепер дай живу воду і забудь про неї!

— Ось вона, — схлипуючи від болю в голові, сказав яровит, добуваючи з потаємної схованки чорну кульку. Невідомий хутко схопив її, відкрив і злісно глянув на юнака.

— Ти глумишся наді мною? Чи зоряні брати посміялися з тебе? Тут порожньо! Шукачі казки! Ха-ха-ха! — зловтішно зареготав невідомий. — Шукачі невмирущості! Бачу, володарі безсмертя теж вміють потішатися над легковірними смертними! О мізерний двоногий хробак! Ти вже не побачиш світла сонця за те, що підло обдурив мої сподівання!

Він вдарив кулькою об кам’яну стіну, посипалися уламки, багряні сутінки пронизала блискавиця. Зореслав похитнувся і знепритомнів…

ЗВІЛЬНЕННЯ

Вітрограй краще за всіх юнаків у вільній твердині кидав аркана. Тепер його вміння знадобилося. Юнак зробив петлю на мотузці, згорнув її кільцем і, намітивши на тім боці гострозубий камінь, кинув. Відстань була далека, двічі спроби завершилися невдачею. На третій раз пощастило. Вітрограй затягнув петлю, посмикав. Камінь тримав добре, надійно. Юнак прив’язав свій кінець мотузки до дерева, натягнув.

Перебираючи руками й ногами, рушив по тій хисткій переправі до того берега. Посередині річки мотузка обвисла, водокрут лизнув хлопця мокрим язиком, вбрання намокло. Зелені бризки хлюпали в обличчя, пальці затерпли від напруги.

— Перепливу! — твердив сам собі Вітрограй. — Не пущу! Не пущу!

Минувши погрозливу лійку водокруту, юнак відчув полегшення. Передихнувши, швидко добрався до скелястого виступу. Вилізши на сухе, скинув ногавиці, витрусив їх, знову взувся. Підхопившись, кинувся бігти по стежині, навіть не одв’язавши мотузки від каменя. В грудях кололо, не вистачало повітря. Кілька разів юнак падав на скелі, збиваючи коліна до крові. А стежина спереду була пустельна. Лише ріденькі чагарі по розпечених прямовисних крутоярах та бліді хмаринки у байдужому дивоколі.

Вітрограй тримався руками за груди, хапав спраглими вустами сухе повітря, але боявся зупинитися для спочинку. Не міг, не мав на те права…

І ось… біля прозорого джерельця, що ринуло з кручі, юнак побачив знайому постать в хутряному вбранні. Провідник, схилившись, пив воду. Помітив Вітрограя, на широкому обличчі промайнув подив. Хлопець упав на камінь, знесилено пробурмотів:

— Нещастя… Повідомити Рода й Ладу…

Провідник мовчки дістав з-за пазухи невелике з долоню — блискуче люстерко, щось поворожив біля нього. В прозорій глибині спалахнув зеленкуватий вогонь, почувся голос. Провідник підніс люстерко до обличчя юнака. Звідти глянули суворі очі Лади.

— Що сталося? — спитала вона.

— О люба мати! — ворухнув пошерхлими вустами Вітрограй, долаючи знемогу й подив. — Зореслав кудись зник. За ним пішов Дуб. Яровит ніби сам не свій — гнівний і страшний. Коли ми прямували до вас, хтось приходив до водокруту, водив Зореслава у городище серед гір. Він не міг згадати, що з ним там було… Ми забули про це оповісти вам…

— Тихо! — звеліла Лада. — Більше не говори. Чекай нас!

Незабаром над скелями опустилася блакитна куля.

— Йди сюди, — почувся голос Рода.

Вітрограй ввійшов до летючого корабля, махнув на прощання рукою провіднико́ві. Той спокійно стояв біля джерела, ховаючи всевидюще люстерко за пазуху.

Юнака посадили біля вікна, внизу поволі пливли громаддя гір, блакитна звивина річки. Рід і Лада тривожно перемовлялися незнайомим наріччям. Вітрограй угледів сіру долину, огороджений стіною храм, закричав:

— Ось тут, тут… Я згадав…

Лада кивнула. Гори стрімко насунулися, виросли, охопили суцільним кільцем корабель. Вітрограй уздрів, як з-під густих чагарів до них біжить по узбіччю Дуб, вимахуючи руками.

— Ти теж вийдеш, — сказав Рід юнакові. — Удвох підете до цього храму. Зореслав там. Там вороги — хитрі й безжалісні. Та не жахайся. Всі вони заснули, ми зробили так, що вас ніхто не побачить, не торкнеться… Проте так буде недовго, ви повинні встигнути. Поспішайте. Побратим ваш непритомний, але живий. Ось візьми люстерко, дивися в нього, слухай мій голос. Я вестиму тебе. Візьмете

товариша і повертайтесь назад. Не затримуйтеся жодної хвилі. Чуєш? Жодної хвилі…

Зореслав розплющив очі. Йому усміхнулося лагідне обличчя Лади.

— Сон, — прошепотів яровит.

— Не сон, — заперечила вона. — То раніше був сон…

Він провів поглядом довкола. Поруч сиділи Дуб і Вітрограй, біля Лади з’явилася постать Рода. За прозорими вікнами корабля пливли пишні хмари.

— Ми знову летимо в казкову долину?

— До Словути, синку, — сказала вона, загадково всміхнувшись.

— Додому? — радісно скрикнув юнак, простягнувши руки до Лади. Вона обняла його, пестливо провела пальцями по щоці.

— Мій хоробрий юначе, дякуй долі, що маєш вірних побратимів. Тебе вирятували з могили…

— Страшні очі, ворожий голос, — прошепотів Зореслав. — Він хотів мати живу воду. Він розбив пляшечку…

— Ми дамо тобі іншу, — мовив Рід.

— Хто ж то такий?

— Той, хто перепиняє шлях до нас, — відповіла Лада. — То давній і нещадний ворог, ще з того краю, де ми колись жили…

— Чого йому треба? — здивувався яровит. — Такому сильному?

— Влади, — суворо прокарбував Рід. — Над світом, над зорями, над людьми. Він ненавидить свободу, бо не віднайшов її в своєму серці.

— Чому не знищите його? Навіщо лишаєте жити?

— Ми нікого не нищимо, дитино, — докірливо озвалася Лада. — Та й що можна знищити? Щезне один ворог, на його місце народяться інші, ще жорстокіші. Те чорне сім’я пускає пагіння в серці людини. Чуєш?

— Чую, матінко. Він наказав мені забути про зоряних братів…

— Ти не забудеш. І не забудуть твої діти. І онуки ваші понесуть вість про нас, про свободу… І те слово полине до тих часів, коли у людей виростуть сонячні крила, коли щезне мара всіх богів. Радійте, діти, ми над слов’янським краєм. Ви заслужили на те, щоб земні шляхи стали коротшими…

Зореслав, обнявши побратимів, дивився вниз, туди, де між хмарами пливли в сонячнім мареві поля, ліси і блакитні озера.

— Не повірять. Нізащо не повірять, — бурмотів Зореслав, стримуючи сльози зворушення й щастя.

— Діти повірять, — прошепотіла Лада за спиною юнака. — Кохана повірить. Чуєш? Коли настане пора найважливішого рішення, скажи дітям. їм належить останнє слово…

— Словута, — глухо мовив Дуб. — Ми ще побачимо лицарів, вільну твердиню… Невже це правда?

Рід і Лада дивилися на зворушених юнаків, перезиралися, а в прекрасних неземних очах колихалася ніжність, любов і якийсь незбагненний смуток.

Хмари розступилися, відкривши широкі луки, простір виповненого до краю Словути. Весняні води іскрилися під сонцем, ткали впродовж: ріки вогнистий килим, ніби готували урочисту зустріч синам, що поверталися з далеких мандрів…

ПРОБУДЖЕННЯ

Побратими пробиралися темним гаєм, сторожко оглядаючись. Дика стежина вела їх крутояром все нижче й нижче, до Ведмежої Долини. Вітрограй поглянув угору, на синє небо, що визирало між верховіттям дубів, і засміявся.

— Не віриться. Тільки що були в казці. Наче сон…

— Тоді ми втрьох спали, — пожартував Зореслав.

Ведмежа Долина зустріла їх тишею, мороком. Землянка й кошара заросли бур’янами. Очеретяна стріха провалилася, в дірках цвіріньокали горобці. Передчуваючи недобре, яровит неголосно гукнув:

— Батьку!

Птахи замовкли, сипонули врозтіч. Ніхто не відгукувався.

— Татку, Кореню! — закричав схвильовано Зореслав.

Долиною покотилася луна. Дуб підступив до побратима, заспокійливо поклав долоню на плече.

— Не кричи. Хіба не бачиш — тут давно не живуть..

— Невже помер? — болісно простогнав юнак.

— Може, переселився, — озвався Вітрограй. — Треба дізнатися в городищі…

— Ні, в городище ми одразу не підемо. Маю знайти батька. Хто зна, що сталося за ці два літа?

Зореслав, зігнувшись, ступив у землянку. По трухлих стінах повзло бліде пагіння, на долівці стрибали рябі ропухи. Але в житлі не було нічого з домашнього начиння. В душі яровита зародилася неясна підозра. Він виглянув надвір, гукнув друзям:

— Пошукаємо на тому боці Словути. Там у мого батенька були кошари і потайні курені. Може, він сховався від царських посіпак.

Побратими спустилися до Словути, довго ходили понад берегом, продираючись крізь затоплені чагарі. Нарешті знайшли старезного довбаного човна і весло в ньому.

Ріка весело підхопила їх і понесла на той бік. Весняні води покрили луки, всюди вирувала потужна течія, аж до синьої стіни лісу. Човна зносило, яровит старанно вигрібав проти потоку.

Пливли довго, аж доки сонце не почало схилятися до полудня. Зореслав завів човна між товсті стовбури вільх, сторожко оглядаючись, розглядав якісь знаки на деревах. Пристали до піщаної кручі, на ній кучерявилися пишні сосни.

— Вже недалеко, — скупо сказав Зореслав.

Вони витягли човна на берег і пішли низиною, між високим бадиллям папороті, аж доки не вигулькнули на широку заквітчану галявину, де палахкотіло високе багаття. їх помітили, закричали, кілька воїв із списами напоготові кинулися навстріч. Та хутчіше від них метнулася до побратимів прудка, як олениця, дівчина. Вона обняла Зореслава за шию, задихнувшись від радості, не могла промовити й слова, лише дивилася то на коханого, то на його побратимів, не вірячи власним очам.

Дружинники кричали щось вітальне, а від багаття йшов Корінь, повагом витираючи скупі сльози. І лише старий Боян не рухався з місця, сидячи на камені біля багаття, перебирав струни гусел, ніби прислухався до нечутної мелодії радості, і втішно шепотів:

— Я знав… я знав, що він такий… Він не міг не повернутися…

Нестримне юрмище людей ломилося в браму царської вежі. Дружинники вмовляли, погрожували. Де там! Могутня течія підступала до ґанку, над майданом котилося:

— Слава Зореславу! Зореслав вернувся! Слава!

На ґанку з’явився Печерун у супроводі кількох чужинецьких воїв та воєвод Тирла й Борена, а з-за спини злякано визирав Мечик. Радник угледів Зореслава, побагровів від несподіванки, вороже оглянув юрбу, відзначивши, що поміж людьми було багато дружинників, над ними похитувалися в повітрі вістря списів.

— Хто відчинив браму?! — грізно крикнув Печерун.

— Я повернувся, — озвався Зореслав, підступаючи до ґанку, а за ним стали побратими, узброєні мечами. — Я виконав волю царя Горевія і маю взяти за дружину царівну Миросю!

— Два літа, доки ти блукав світами, — зловтішно мовив Печерун, — багато дечого змінили, пастуше! Горевій став невмирущим, я — володарем. Мирося віддала свою кров батькові, аби той міг стати сином Світовида. Ось глянь!

Він зірвав чорну запону, якою було завішено ґанок, на людей глянули суворі очі давнього володаря: до виду його витичці вже звикли, але на Зореслава непорушна постать справила тяжке враження. Він гірко похитав головою:

— Ех царю, царю! Хотів невмирущості, а маєш смерть…

— Він не мертвий! — гнівно заперечив Печерун. — Я слухаю його волю і передаю людям…

— Ти вбивця! — суворо одвітив Зореслав. — Ти вбив його і Миросю. Ти віддав катові Зорулю…

— Люди, він бреше! — шаленів радник. — То воля царева!

— А опісля, — вів далі юнак, — ти набрав чужинецьку дружину, наклав нечувану данину на витичців та сусідні племена. Ти — ворог яровитів!

— Візьміть його! — бризкаючи слиною, заверещав Печерун сторожам. Але ті, опасливо поглядаючи на вируючу юрбу, не рушили з місця.

— Маю віддати цареві належне, — сказав Зореслав, добуваючи з-за пазухи чорну пляшечку. — Дубе, допоможи!

— Не смій! — погрожував Печерун. — Світовид покарає тебе!

Дуб лезом меча розціпив цареві зуби, Зореслав улив кілька крапель прозорої рідини в рот. Витичці, тамуючи подих, тиснулися до ґанку, заглядали через голови. Над майданом зависла дивна тиша.

Цареве обличчя порожевіло, судомно піднялися груди, затріпотіли вії.

— Ожив! — несамовито зарепетували діти, а за ними дорослі, старі. — Ожив Горевій! Слава Зореславу! Слава!

Печерун закам’янів од несподіванки. Горевій розплющив очі, безтямно дивлячись на юрбу, на Зоре-слава.

— Де я? Що зі мною? — почулися тихі слова.

— Я повернувся, — лагідно одвітив юнак. — Я привіз тобі з далекого краю живу воду… І ось ти знову живеш…

— Живу воду? — Горевій з жахом глянув на юнака, побачив Печеруна. — Зажди… Жива вода… Відьма… Було це чи ні?

— Було, царю. Два літа ти спав непробудним сном, і не прокинувся б, якби не вернувся я. У зоряних синів Рода й Лади я добув живої води, щоб повернути тобі життя, яке ти не вмів цінувати. Царю, царю! Нащо тобі невмирущість, коли ти не можеш дати ради звичайному життю? Невмирущий не може збагнути смертного. Чужа рана лише тоді болить, коли я сам знаю, що це таке. Чужа біда лише тоді серце стисне, коли сам тую біду звідаєш. Щось вартісне тільки тоді, коли його можна втратити…

— Правда твоя, — гірко озвався Горевій, схиляючи голову. — Але що мені з тієї мудрості нині? Гріх кривавий на мені, я велів кохану доньку згубити. Нащо ти повернув мені життя? Пече мені, пече!..

— То відьма! — з жахом бурмотів Печерун, ховаючись за престолом. — То не я…

Зореслав махнув рукою. З товпища вийшло кілька постатей, загорнутих в чорне. Впали запони, і люди побачили бліде, але усміхнене личко Миросі, її тримала за руку Зоруля. Цар глипнув на них і затулив лице долонями.

— Хто це? Упирі прийшли пити мою кров? Пийте, пийте! Я заслужив! Я вчинив страшний гріх…

— Отямтеся, батьку, — крізь сльози мовила Мирося. — То я, ваша донька…

— Я вбив тебе, — ридав цар, страхаючись розплющити очі. — Твоя кров дала мені невмирущість. О проклятий, проклятий! Доню, то твоя тінь прийшла мучити мене?

— Прокиньтеся! — благально прошепотіла донька. — Ви знову живий, а я не була мертвою. Торкніться, то моє тіло, живе й тепле.

— То це був сон? — розгублено запитав Горевій. — Та ніч… відьма… кров…

— Вважай, як хочеш, — почувся голос Бояна. Старий співець вийшов з-за спин дружинників, підступив до ґанку. — Та надто криваві сни сняться володарям інколи. Краще прокинься і вже ніколи не спи. Дякуй долі, що довідався я про твій задум та про мару з Вовчої Долини, якою тебе обплутав радник…

— То не я, — бубонів радник, ховаючись за воєвод, котрі сторонилися його. — То сам цар хотів…

— Цить! — гримнув Боян. — Не до тебе річ. Царю, в ту ніч не пролилася кров дитини твоєї. Чатові принесли кров свині…

— Мирося жива! — загаласував Печерун. — Мене ввели в оману!

— Жива? — тужливо запитав цар. — А в моїм сумлінні вона мертва. Я звелів її убити…

— Правда твоя, — ствердив Боян. — Злочин діється в душі нашій! Подумавши, ти вже чиниш гріх!

— Вої! — крикнув Горевій. — Візьміть Печеруна!

— Зупинися, Горевію! — підняв руку Боян. — Доста смерті!

— Він заслужив…

— Може… Та ти не заслужив бути царем. Кажу це тобі як Боян. А пісня не бреше ніколи…

— Правда твоя, — важко сказав Горевій. — Я вже не цар. Хто заради царства пошле на смерть рідну дитину, той не має права на владу. Миросю…

— Що, татку? — лагідно озвалася дівчина.

— Зореславе…

— Я тут…

— Віднині я не цар, — сумно мовив Горевій. — Тобі вінець передаю…

Він важко підвівся з престолу, надів вінець на кучері юнака, з’єднав його руку з рукою доньки.

— Візьми Миросю, вона твоя дружина. Хай предки благословлять вас на нове життя! А я… піду в печеру… до самітників гірських… Може, там свій гріх спокутую..

Він знесилено впав на престол і гірко заплакав. Корінь стояв осторонь і докірливо похитував головою.

— Ще йому царського вінця бракувало.

— Слава цареві Зореславу! — кричали витичці. — Слава цариці Миросі!

— Люди! — гукнув Зореслав, обнімаючи кохану. — Чи справді нарекли мене своїм царем?

— Слава цареві Зореславу! — котилося над городищем.

— Тоді слухайте моє перше і останнє повеління, — урочисто сказав юнак. — Віднині царству не бути!

— Він збожеволів од радощів, — пробурмотів Печерун, недобре поглядаючи на юрмище.

— Чого ти хотів од пастуха? — озвався Мечик.

— Нема царя! — засміявся Зореслав до побратимів. — Нема смердів і рабів. Ви вільні люди!

Вражені витичці замовкли, ще неспроможні втямити того, що почули. Горевій здивовано ворухнувся на престолі:

— Що дієш, Зореславе?

— Те, що велить серце. Хай люди стануть вільні, як птахи. Нехай сіють зерно і збирають врожай. Хай співають пісні і милуються піснями інших людей. Хай стрічають сонце не стогоном, а щасливим співом. Миросю, царице! Що мовиш ти?

— Батьку, — ясно всміхнулася Мирося. — То перше царське слово, яке я почула в житті. Люди, чому замовкли?

— Не дивуйся, доню, — задумливо шепнув Боян. — Хіба легко підлеглому скинути з серця рабський ланцюг? Хай затямлять те, що сказав Зореслав…

— Але ж царство… — мов у сні, проказав Горевій. — Прийдуть вороги, звоюють землю нашу…

— Громада незборима! — гордо мовив Зореслав. — Хай спробують вороги напасти — одразу бойовий клич збере до дружини найкращих лицарів. Вільні вої ніколи не схилять голови перед напасниками. Люди, кажу ще раз: ви — вільні!

Зореслав зняв вінець з голови, кинув його далеко від себе. Блиснувши золотом, вінець упав між бур’яни. Побачивши те, витичці засміялися, розбили мовчання, захоплено вигукуючи:

— Воля! Воля! Слава Зореславу! Слава вільним воям!

Підбігла Зоруля, обняла Миросю, зашепотіла:

— Чи гарно тобі, подруженько, нині?

— Гарно й страшно, — сказала Мирося. — Наче перед грозою…

— Дівчата-подруги! — лагідно мовив Зореслав. — Нема у мене вінця царського, повінчайте мене з Миросею вінком весняним. На вічне кохання!

Витицькі дівчата з щебетанням оточили молодих, заквітчали їх польовим зелом, повели хоровод. Величальну пісню підхопила юрма. Горевій слухав, болісно похитував головою.

— О Перуне, ласка це твоя чи гнів? Не збагну…

— Що буде з нами? — шепотів знічений Печерун.

— Неси мене, коханий, — щасливо співала Мирося, — неси у твоє нове царство!

— Нема йому кінця, — підхопив Зореслав, обнімаючи наречену. — Палаци у нас зоряні, смолоскипи сонячні, вісники — хмари лебедині. А боярами будуть сини далеких зірок. Царюватимемо довіку!

— Добре, побратиме, добре дієш! — схвально промовляли Дуб з Вітрограєм. — Дух вільної Хортиці промовляє твоїми вустами. Словутинські лицарі радіють нині з нами…

— О Яр-Диве! — втішно озвався Бонн, прислухаючись до голосистої веснянки. — Дякую за ласку велику. Прозріли люди, і я з ними прозрів. Тепер не страшно помирати, бо відаю — не вмре у народі моя пісня. Там, де воля, там і слово Боянове! Бережіть його, люди!

Він ударив по струнах, долучаючи свій голос до урочистих слів, які разом з ярим сонцем, з шелестом весняних дерев, з гомоном пробудженої землі панували над слов’янським краєм.

Візьмемось за руки,

Подамось на луки,

На вогні святому

Спалимо розлуку!

Пісню заспіваймо,

Волю прославляймо,

У яснім коханні

Лиха-горенька не знаймо!..